

Tartu Ülikool

Usuteaduskond

Vadim Rebase

*Piiskop Platoni teenistus Eestis 1918. aastal alates tema pühitsemisest kuni
märtrisurmani*

Magistritöö

Juhendaja

Dr Priit Rohtmets

Tartu 2021

Sisukord:

Sissejuhatus.....	3
Uurimismeetod ja materjal.....	4
1. Õigeusu kirik Eestis enne 1917. aastat.....	6
2. Õigeusu kiriku olukord Eestis 1917. aastal.....	9
3. Paul Kulbuschi piiskopiks saamisega seotud raskused ja takistused.....	11
4. Piiskop Platoni piiskopiks pühitsemine Tallinnas ja tema teenistus piiskopina kuni tema märtrisurmani	15
4.1. Piiskopkonna nõukogu juhtimine; Riia piiskopkonna ajutise nõukogu istungid (17.3.–6.10.1918).....	30
4.2. Koguduste külastamiste kohta säilinud meenutused.....	39
4.3. Suhted võimudega – vahekord Eesti Vabariigi võimu ja selle esindajatega; suhted ja kirjavahetus Saksa okupatsioonivõimudega.....	46
4.4. Märtrisurm.....	55
Kokkuvõte.....	58
Kasutatud kirjandus	61
Lisad	63

Sissejuhatus

Püha piiskopmärtri Platoni kohta on ilmunud küll palju artikleid ja muid käsitlusi, kuid primaarallikate põhjal on temast kirjutanud vaid üksikuid uurimusi. Nende seast tuleb esile tõsta ülempreestreid Anton Laari, Nikolai Hindovit (Nigul Hindot) ja Konstantin Koklat. Vene uurijatest võiks märkida munkpreestri Nestori (Kumõš) nime.¹

Oma õpingute ajal otsustasin püüda koguda piiskopmärter Platoni kohta võimalikult palju materjali, seda järjest korrastades, kontrollides ja süstematiseerides, eesmärgiga kirjutada selle põhjal terviklik ning ammendav, kokkuvõttev ja faktipõhine teaduslik käsitus tema piiskopiajast.

Piltlikult võib tema vaimuliku teenistuse aja jagada kolmeks perioodiks: õpingud Riias ja Peterburis (1880–1893); preestriteenistus Peterburis (1894–1917) ning teenistus Eesti piiskopina 1918. aastal.² Viimane oli neist kolmest kaugelt kõige lühem, kõigest umbes aasta pikkune teenistus, mis lõppes märtrisurmaga Tartu Krediidikassa keldris.

Kõigi kolme perioodi uurimise puhul on teatud raskusi, mis on peaaesjalikult seotud ajalooliste sündmustega, nagu näiteks Esimene maailmasõda ja hiljem Venemaal alanud revolutsioon. Probleem seisneb selles, et segastel aegadel on arhiivide saatus mõnigi kord nukker ja nii pole materjali hulk, mis heidaks valgust piiskopmärter Platoni persoonile ja temaga seotud sündmustele Eestis aastal 1918 just ülearu rikkalik. Ent allikaid on siiski piisavalt selleks, et nii piiskopi kui ka piiskopkonna elu sel lühikesel, ent murrangulisel perioodil analüüsida.

Kuivõrd piiskopi elu on lahutamatult seotud tema piiskopkonna eluga, pidasin õigeks vaadata käesoleva töö tarbeks läbi mulle kättesaadavad Riia ajutise piiskopkonna nõukogu töödokumendid ja 1918. aastast pärit protokollid ning kirjavahetuse, lootes selle töö tulemusena saada infokübekesi, mis aitaksid luua piiskopi isikust, tema mõtetest ja tõekspidamistest terviklikuma pildi. Lisaks uurisin mõningalmääral piiskopiks saamisele eelnevat aega, et anda

¹ Vt lähemalt: Rebase, Vadim. *Piiskopmärter Platon historiograafilis-bibliograafiline uurimus*. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö, 2016, lk 4.

² Sõtšov, Andrei. Piiskopmärter Platoni elu ja tegevus. – *Eesti märter piiskop Platon. Konverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kirjastus, 2019, lk 31.

parem pilt Eesti õigeusu tolle aja olukorrast. See on taust, mida mõistmata on raske piiskop Platoni piiskopiaega käsitleda.

Uurimistöö käigus püüdsin tuvastada ka viiteid materjalidele, mis pole kahjuks enam kättesaadavad, vähemalt minule mitte.³ Käesolev töö on jätk minu bakalaureusetöö raames alustatud materjalide kogumisele Eesti piiskopmärter Platoni elust.

Uurimismeetodi ja tööprotsessi kirjeldamine

Käesolevas töös püstitatud eesmärgid on kokkuvõtlikult järgmised:

- kirjeldada püha piiskopmärter Platoni tegevust Eestis 1918. aastal;
- kui leidub, siis tuua välja uusi ja huvitavaid fakte püha Platoni elust.

Magistritöös on kasutatud ajaloolist meetodit. Magistritöö põhineb primaar- ja sekundaarallikate läbitöötamisel ja nende kriitilisel analüüsil. Kasutatud on Rahvusarhiivis olevaid säilikuid. Samuti sain kasutada ülempreester Aivar (Aleksander) Sarapiku eraarhiivi, mille põhjal saab senistele käsitlustele lisada nii mõndagi uut.

Kooskõlas juhendaja soovitusel alustasin Rahvusarhiivis EAÕK fondi läbitöötamisega. Püüdsin läbi vaadata kõik 1918. aasta Riia piiskopkonna ajutise nõukogu ja koguduste juhatuste protokollid, ringkirjad, kirjavahetuse ning kroonikad. Samuti vaatasin läbi kõikide Eesti õigeusu koguduste säilikud, mida piiskopmärter Platon 1918. aastal külastas.

Uurimistöö alguses andsid töö kirjutamiseks lootust siit-sealt leitud Riia piiskopkonna ajutise nõukogu saadetud ringkirjad, ettekirjutusega kirjeldada 1918. aastal aset leidnud sündmusi: saksa okupatsiooni, piiskopi külaskäike jne. Piiskopi otsene soov oli, et kogutav materjal saaks tulevaste põlvete jaoks liigsete ilustusteta, kuid siiski üksikasjalikult ja dokumentaalselt fikseeritud. Kõik aruanded pidid olema praostidele esitatud 1918. aasta detsembriks, kes omakorda esitasid need piiskopkonna nõukogule mitte hiljemalt kui 1919. aasta jaanuaris.⁴ Ainuke teemakohane dokument, mis mul õnnestus leida, pärineb Kaarepere koguduse kroonikast. See on täpsemalt öeldes ära kiri kroonikaraamatust, sest kroonikaraamatut ennast

³ Nt. Nikolai Hindovi töös on viide piiskopi isiklikule päevikule, mida tal oli võimalik uurimistöö ajal kasutada. Samuti pakkus huvi ülempreester Konstantin Kokla päevik, mis on osaliselt avaldatud ajalehes Uus Elu ja ajakirjas Usk ja Elu.

⁴ RA, EAA (Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv) 1952.1.88, pagineerimata. Riia piiskopkonna nõukogu korraldus Riia piiskopkonna kirikute vaimulikkonnale.

arhiivis enam pole.⁵ Ärakiri oli tehtud 2. märtsil 1919. Miks on säilinud nii vähe selliseid dokumente-meenutusi, mille kirjapaneku kohta praostid oma edasi saadetud kirjades märkisid „täpipealseks täitmiseks“,⁶ jääb mõistatuseks. Kas Riia piiskopkonna ligi 300 kogudust jätsid piiskopi korralduse täitmata või sorteeris hiljem keegi kõik tolle aja elu kirjeldavad huvipakkuvad dokumendid välja? See jääb küsimuseks, millega peavad tegelema Eesti õigeusu uurijad tulevikus.

Raskuseks käesoleva töö kirjutamisel oli suutmatus tuvastada töös kasutatud mõnede isikunimede puhul eesnimed. Sestap panin nimed töösse muutmata kujul, nii nagu ma arhiivi dokumentidest need leidsin, et uurijal, kes tulevikus soovib mu tööle toetuda, oleks kergem edasi otsida.

⁵ RA, EAA.1923.1.89, pagineerimata. Kirjeldus piiskop Platoni visiidist Kaareperesse 1918. a. Ärakiri Kaarepere kiriku kroonikaraamatust.

⁶ RA, EAA.1952.1.88, pagineerimata. Riia piiskopkonna nõukogu korraldus Riia piiskopkonna kirikute vaimulikkonnale.

1. Õigeusu kirik Eestis enne 1917. aastat

Piiskop Platoni pühitsemine piiskopiks oli Eesti õigeusklike jaoks murranguline sündmus, sest sellega said siinsed õigeusklikud esimest korda oma rahvusest piiskopi ja ühtlasi ka suurema autonoomia. Et mõista seda, milline oli selle sündmuse tähtsus, tuleb heita põgus pilk kiriku lähiminevikku ja käsitleda kiriku struktuuri kujunemist Balti kubermangudes ning ettepanekuid, mida enne 1918. aastat oli tehtud, et seda struktuuri muuta.

Õigeusu juured praeguse Eesti alal ulatuvad kaugele minevikku, eelmise aastatuhande algusesse.⁷ Siiski ei olnud õigeusk siin väga levinud kuni 19. sajandi keskpaigani, ajani, mil talupojad hakkasid mitme laine käigus – 1840ndatel ja 1880ndatel aastatel – massiliselt luterlusest õigeusku üle minema. 1850. aastal oli Liivimaa ja Kuramaa kubermangus õigeusklikuna kirjas 146 183 hinge ning oli 117 toimivat kogudust. Nikolai I käsul loodi 1. juulil 1850. aastal iseseisev Riia piiskopkond. Valitsevale piiskopile anti Riia ja Miitavi tiitel.⁸

Eestimaa kuulus selle ajani Peterburi metropooliasse. 1865. aastal laiendati Riia piiskopkonda. Abipiiskopiks valiti Permi vaimuliku seminari arhimandriit Benjamin (Karelin).⁹ Ülempiiskop Platoni (Gorodetski) palvel otsustas Püha Sinod 1866. aastal talle appi saata vikaarpiiskopi, kes pühitseti Tallinna piiskopi tiitliga Riia piiskopkonna abipiiskopiks ja saadeti elama Riiga.

1867. aasta märtsis suunati Riia ja Miitavi ülempiiskop Riist Novotšerkasskisse Donimaa piiskoplikule kateedrile ja Riia piiskopi kohusetäitjaks määrati abipiiskop Benjamin. 1870. aastal nimetati Benjamin Riia piiskopiks. Tallinna piiskopi tiitel anti hilisemale Jaapani piiskopile Nikolaile (Kasatkin).¹⁰

Tallinna vikariaat, mis kestis ligikaudu neli aastat ning pidi juhtima eesti koguduste elu, ei avaldanud tol korral mingisugust elujõudu.¹¹

⁷ Aleksius II [Ridiger], Moskva ja kogu Venemaa patriarh, 1929–2008. *Õigeusk Eestimaal*. Tallinn: Revelex, 2009, lk 25.

⁸ *Ibid.*, lk 232.

⁹ *Ibid.*, lk 267–268.

¹⁰ Nikolai (Kasatkin) (vene: Николай (Касаткин), 28.03.1906–3.02.1912), Tallinna piiskop, Riia piiskopkonna abipiiskop, hiljem Tokio ja kogu Jaapani ülempiiskop.

¹¹ Hindov, Nikolai. *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskonna auhinnatöö, 1929. Auhinnatöö asub Tartu Ülikooli Teadusraamatukogus, lk 149.

Vilja ei kandnud ka 1887. aastal Eestimaal kurberneri vürst Sergei Šahhovskoi¹² püüded luua Tallinnasse piiskoplik kateeder. Kuberner arvas, et seoses vajadusega kuulutada usku eestlaste seas peab Tallinna piiskopi kandidaat olema ka valitud eestlaste eneste seast, pidades seda suisa hädavajalikuks. Ta kirjutas Püha Valitseva Sinodi ülemprokurörile Konstantin Pobedonostseville¹³ kirja, milles väitis, et õigeusu kuulutustöö Eestimaal on väga vajalik ning see peab ka piiskopi jaoks sündima elavas suhtlemises oma kogudustega. Piiskop pidi eestlaste seas misjonitööd tegema ja õigeusklike ridu kasvatama. Ta lisas, et siinkohal on kasulik vaadata õigeusu pühade eeskujude – slaavlastest valgustajate Kyrillose ja Metodiose poole, kes enne misjonile asumist uurisid põhjalikult slaavi keelt ning sellest jäeldub, et ka praegusel hetkel Eestimaale õigeusu aktiivseks kuulutajaks kutsutud piiskopi eduka tegevuse esmaseks tingimuseks peab olema eesti keele põhjalik tundmine.¹⁴

Šahhovskoi kirjadest nähtub, et paljud, sealhulgas Riia piiskopkonna valitsus, olid eestlase Tallinna piiskopiks määramise vastu. Leiti, et eesti vaimulikud on venelastest teenistuskaaslaste suhtes vaenulikud ja selle pärast ei ole eestlase piiskopiks määramine, olgu või Riia piiskopi vikaarina, mõistlik. Kardeti, et see võib viia erimeelsusteni rahvuse pinnal ja et kohalikus vaimulikkonnas võib tekkida omaette eesti vaimulike rühm (partei), mis asuks vene vendi rõhuma.¹⁵

Pobedonostsev oli siiski arvamusel, et vikaarpiiskop Tallinnasse on igati vajalik, aga nagu ka Riia piiskopkonna valitsus, pidas ta eestlase määramist piiskopiks kardetavaks ja isegi poliitiliselt vääraks.¹⁶

1905. aasta revolutsiooni ja rahvarahutuste järel viidi Venemaal läbi mõningaid kirikupoliitilisi reforme ning leevendati venestamispoliitikat. 1906. aastal kehtestati Nikolai II käsul usuvabadus, mis seniseid piiranguid mõnevõrra leevendas. Revolutsioonieaegsete reformieesmärkide mõjul hakkasid Eesti õigeusu vaimulike ja haritlaste seas tugevnema

¹² Sergei Vladimirovitš Šahhovskoi (vene Сергей Владимирович Шаховской; 14.06.1852–12.10.1894 Tallinn) oli Venemaa riigitegelane; vürst. Eestimaal kuberner 4. aprillist 1885 kuni 12. oktoobrini 1894.

¹³ Konstantin Petrovich Pobedonostsev (vene: Константин Петрович Победоносцев, 21.05.1827–23.03.1907 Kõigepühama Sinodi liige, teostas järelvalvet Vene Õigeusu Kiriku üle ja oli tsaari nõunik.

¹⁴ Rimestad, Sebastian. *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt Am Main: Peter Lang, 2012, lk 73–74.

¹⁵ Aleksius II, *Õigeusk Eestimaal*, lk 299.

¹⁶ *Ibid.*, lk 300.

nõuded kirikureformide järele. Piiskopikonna juhtimisse sooviti kaasata rohkem kohalikke eesti rahvusest vaimulikke ja suurendada eestlaste ning eesti keele tähtsust kirikuelus.¹⁷

1916. aastal sai Riia ja Miitavi peapiiskop Joann (Smirnov) avaliku kirja, milles oli väljendatud Tallinna õigeusklike pahameel kohalike õigeusu koguduste venemeelse juhtimise üle. Kirjas nõuti eestlaste jaoks eraldi piiskopkonna moodustamist, mis oleks juhitud eestlase või vabalt eesti keelt valdava piiskopi poolt.¹⁸ Võimalused nende nõudmiste ellurakendamiseks tekkisid aga alles pärast 1917. aasta toimunud Veebruarirevolutsiooni, mil langes monarhia ja Venemaal tekkis demokraatlik vabariik ning Eestis liiguti autonoomia suunas.¹⁹

¹⁷ Schvak, Toomas. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – *Mitut usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: õigeusu eri*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 43.

¹⁸ Rohtmets, Priit. Kirikuelu esimese maailmasõja ajal. – *Esimene maailmasõda ja Eesti II*. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016, lk 281.

¹⁹ Schvak, Toomas. Õigeusk. – *Eesti kiriku- ja religioonilugu: õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018, lk 245.

2. Õigeusu kiriku olukord Eestis 1917. aastal

1917. aasta veebruaris algas Venemaal revolutsioon ja ühes sellega muutus ka kirikupoliitiline olukord. Nii nagu siinsed luterlased, asusid ka õigeusklikud kavandama kirikuelus muutusi. 6. ja 7. aprillil oli Tallinnas koos esimene ülemaaline Eesti õigeusu tegelaste nõupidamine. Koos oli 31 vaimulikku ja 35 ilmikust kiriku esindajat. Üldine põhitoon, mis läbis tervet koosolekut, oli rahvuslikkus. Koosolijad ütlesid avalikult, mis nendel põues pakitses.²⁰

Sooviti uuendusi ning täielikku hääleõigust kogudustele. Koosolekul viibijate arvates ei olnud uuendused tingitud sallimatusest ega kitsarinnalistest lahkumispüüdlustest. Oli tekkinud kindel vajadus viia õigeusu elu Eestis uuele tasemele. Saadikud ütlesid: „*Igal linnul oma laul. Nii on ka igal rahval oma armas emakeel, omapärased kallid kombed ja viisid. Ka Eesti rahval on oma süda, oma keel ja oma meel...*”. Uuendusi ei soovitud kiriklike dogmade ega õpetuste vallas, vaid soov oli muuta kombeid ja korraldusi, et need oleksid Eesti rahvale sobivamad ja arusaadavamad.²¹

Koosolekud kestsid kaks päeva ja selle aja jooksul võeti vastu rida tähtsaid Eesti õigeusu elu puudutavaid otsuseid. Tähtsaim nendest seisnes selles, et Eesti vaimulik valitsus sooviti korraldada Läti omast eraldi. Piiskop pidi olema valitav, kohaliku elanikkonna hulgast, oskama kohalikku keelt ja olema mitte munga seisusest. Uueks Riia konsistooriumi asukohaks sooviti Tartut. Esimese maailmasõja sakslasest vaenlase võimaliku pealetungi korral otsustati jääda truult oma koguduste juurde ja sõjakannatused üheskoos üle elada.²² Tehti veel teisigi tähtsaid ettepanekuid, mis puudutasid õigeusu koole ja konsistooriumi töötajaid.²³

Koosolekutel läbi arutatud ja vastuvõetud küsimused sooviti uuesti arutusele võtta maikuus Eesti õigeusu koguduste esindajate kongressil. Selle asemel võttis Riia ülempiiskop Joann initsiatiivi enda kätte ja kutsus 25. ja 26. maiks kokku üldise Riia piiskopkonna koosoleku. Eesti koguduste esindajad kutsusid 24. maiks kokku erakorralise eesti õigeusu tegelaste koosoleku, kus arutati uuesti 6. ja 7. aprillil ülestõstatatud probleeme ja küsimusi. Ka sel koosolekul oli peaküsimuseks eestlaste iseseisev kirikuüksus.²⁴

Järgmisel päeval, 25. mail, algas Tartu Jumalasünnitaja Uinumise kirikus umbes neljasaja saadiku osavõtul Riia piiskopkonna koosolek. Eesti saadikute sihikindel seisukoht aitas neil

²⁰ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 149.

²¹ Eesti õigeusuliste tegelaste üleüldine nõupidamine Tallinnas. – Postimees, nr. 81, 13. aprill 1917, lk 2.

²² *Ibid.*, lk. 3.

²³ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 153.

²⁴ Kokla, Konstantin. Baltimaa õigeusuliste üleüldine koosolek. – *Usk ja Elu*, nr. 29–30, 1917, lk 343–344.

sellel nõupidamisel kõigis nõudmistes peale jääda. Riia piiskopkonna koosoleku nõusolek Eesti piiskopkonna loomiseks oli käes.²⁵

Tolleks ajaks oli olukord sõjarindel muutunud halvemaks. Sakslased tungisid kiiresti peale ja tekkis oht, et eestlased võivad jääda oma piiskopkonna ja piiskopi unistusest ilma. Tuli natuke oma soovitud taganeda ja leppida olude sunnil Eesti abipiiskopkonna rajamisega. Otsuse saamiseks pöörduti Püha Sinodi poole. Ülempreester Anton Laar ja Vikenti Paklär saatsidki juba 10. juulil eesti õigeusu tegelaste ettepanekute kava Pühale Sinodile Petrogradi. 26. juulil oli küsimus Sinodis arutusel ja sai positiivse lahenduse. Piiskopkond oli käes.²⁶

Samal ajal, kui küsimus oli alles arutusel Püha Sinodis, oli vaja saada veel võimaliku piiskopi kandidaadi nõusolek Eesti piiskopikohale asumiseks.

22. juulil ilmusid Laar ja Paklär tulevase piiskopi Petrogradi korteri ukse taha ning andsid teada, et maikuul toimunud Riia piiskopkonna täiskogul otsustati avada Eesti abipiiskopkond ja asi on juba otsustamisel Pühas Sinodis. Paul Kulbuschile öeldi, et tema kandidatuur sobib eesti koguduste esindajatele ja et temalt oodatakse vastust, sest juba augustis tuleb uuesti kokku piiskopkonna täiskogu ning valitakse Eesti abipiiskopkonna piiskop. Peale pikka jutuajamist jäi Paul Kulbusch nõusse.²⁷

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 156.

²⁷ *Ibid.*, lk 157.

3. Paul Kulbuschi piiskopiks saamisega seotud raskused ja takistused

Kuigi eesti õigeusu tegelased tegid ära palju tööd ja positiivsed vastused olid käes nii Pühalt Sinodilt kui ka võimalikult piiskopikandidaadilt, oli siiski veel palju takistusi ja asjaajamisi. Ülempreester Aivar (Aleksander) Sarapiku eraarhiivis on säilinud mõned kirjad, mis heidavad valgust asjaoludele, mis Eesti piiskopitooli ellukutsumisele kaasnesid. Kirjad kuuluvad eradotsent Aleksander Kaelasele ja see on väike osa säilinud kirjavahetusest Paul Kulbuschiga. Nendest nähtub, et tol ajal Moskvast elanud Kaelas oli tähtsaks kontaktisikuks Eesti õigeusu tegelaste, Püha Sinodi ja ülempreester Paul Kulbuschi vahel.²⁸ Sarapiku eraarhiivis on säilinud kolmteist sellist kirja.

Takistusi, mis olid seotud Paul Kulbuschi saamisega Eesti piiskopiks, oli kolm. Esimene ja kõige põhimõttelisem oli seotud Paul Kulbuschi eraeluga, nimelt abikaasaga, kellest ta oli juba aastaid lahus elanud. Teadagi eeldab piiskopiamet õigeusu kiriku traditsioonis mungaks olemist, mis ei ole küll algne õigeusu tava, kuid mis on siiski praeguseks ajaks kujunenud kindlaks traditsiooniks. Selle tava järgimist pole nõutud vaid väga väheste piiskopikandidaatide käest. Nii oli see ka tol korral, sest ka Paul Kulbuschi käest nõuti naisest lahutamist ja mungaseisuse vastuvõtmist. Kulbusch seisis sellele alguses küllaltki kategooriliselt vastu. Aleksander Kaelas oma kirjades tulevasele piiskopile kirjutab selle probleemi ületamatusest ja kurdab piiskoppide korporatiivset vaimsust ja nende soovimatust näha enda kõrval kedagi, kes ei ole sellised nagu nemad.²⁹

Kirjades on näha, kuidas Aleksander Kaelas püüab Paul Kulbuschi esialgset kindlat seisukohta muuta ja palub mõelda mungaseisuse vastuvõtmise peale. Kirjas Kulbuschile kirjeldab ta vestlusi Sinodi liikmetega, kellele ta oli selgitanud, et mungaseisus ei ole kaanonite järgi üldse nõutav. Ühtlasi mainis Kaelas sedagi, kuidas ta oli Sinodi liikmetele öelnud, et tulevane Kirikukogu, mida kõik ootavad, paneb kindlasti kaanonid selles küsimuses maksma. Sellele olid Sinodi liikmed andnud Kaelasele lühikese vastuse: „*Noh, eks te siis oodake Kirikukogu.*“³⁰

Paljudele on teadmata, et lahutuse asi oli seotud Paul Kulbuschi isikliku lubadusega Jumalale ja oli seetõttu väga põhimõtteline takistus. Tulevane piiskop läks naisest lahku 1908. aastal. Kui selgus, et abielu ei olnud võimalik kuidagi parandada, pakkus ta abikaasale lahutust ja vabadust. Naine ei olnud sellest huvitatud. Olukord oli pingeline ning et saada selles küsimuses selgust ja

²⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Aleksander Kaelase kiri Paul Kulbuschile, 1.10.1917.

²⁹ S.t. mungad.

³⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Aleksander Kaelase kiri Paul Kulbuschile, 20.10.1917.

vaimuliku juhatust, sõitis Paul Kulbusch 1909. aasta suvel Saarovi kloostrisse. Tol ajal elas seal kloostris üle kogu Venemaa kuulus erak munkpreester Anatoli,³¹ kelle juures käis palju inimesi vaimulikku nõu saamas. Usuti, et mehel on prohvetiand. Selleks ajaks, kui Paul Kulbusch teda külastas, oli erak maailmast rangelt eraldunud ja ei puutunud üldse kellegagi kokku. Läbi väikese mungakongi aknaluugi anti talle kindlatel aegadel toitu. Samal viisil toimus ka suhtlemine. Vaimuliku nõu soovijad kirjutasid kirjakesi, mis toimetati läbi aknaluugi eraku kätte, oodates temalt vastust. Nikolai Hindovi töös on katkend piiskopi enda kirjutatud päevikust:

„Palvetades vaga Serafimi ees, andsin temale oma hinge ja ütlesin: mis mulle Saarovi üksiklase Anatoliuse läbi antakse, see ka sündigu... Saatsin viimasele pika kirja, sain vastuseks kategoorilise keelu lahutada.“³²

Hiljem, kui naine hakkas ise lahutust nõudma, oli Paul Kulbusch selles küsimuses vankumatu. Ta oli andnud lubaduse mitte lahutada.

Peterburi metropoliit Benjamin, kes oli tulevase piiskopi vaimulik juhendaja ja ülemus, oli selle kõigega kursis ja soovitas Kulbuschile anda küsimus lahendada patriarh Tihhonile kui kiriku kõrgeimale usujuhile. Alles teisel kohtumisel patriarhiga rääkis Kulbusch selle loo patriarhile ära ja palus õnnistust lahutusega edasi minna. Piiskopi päevik jutustab sellest sündmusest nii:

„Patriarh sattus ärevusse ja ütles: „Kuidas ma seda teen?“ Kulbuš vastas: „Kui Teie, püha isa, mulle luba ei anna, kes võib siis veel seda teha?“. Patriarh lubas kõnelda Sinodis ja anda vastuse õhtul, enne istungit, Piiskopkonna Majas. Nii ka sündis. Patriarh ütles: „Sõitke Jumala nimel, ajage omad asjad joonde ja tulge tagasi““.³³

Teiseks takistuseks oli piiskopi palk. Raskesse olukorda sattunud Vene Õigeusu Kirik ei olnud enam osa riigiparaadist ning oma vaimulike ja koguduste finantseerimine vanal viisil ei olnud enam võimalik. Tulevane piiskop pidi kirjalikult kinnitama Pühale Sinodile, et rahuldub toetusega, mis tuleb Eesti kogudustelt. Sisuliselt tähendas see vaesust. Seetõttu pole üllatav, et Paul Kulbuschi endine äi Julian Losski kirjutas tulevasele piiskopile võrdlemisi tõredalt, et Kulbusch saadetakse Eestisse tegema piiskopitööd kojamehe palga eest. Losski manitses teda kohta mitte vastu võtma ning mõtlema oma laste peale,³⁴ keda ta peab veel üles kasvatama ja

³¹ Skeemanimega Vassili.

³² Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 162.

³³ *Ibid.*

³⁴ „Дети Ваши, Лелечка и Жоржик на редкость способные. Ваша обязанность провести их в избранные учебные заведения. Являясь викарием с окладом содержания дворника (другие дворники большие получают), Вы вынуждены будете прекратить оказываемую помощь детям на образование. Нет, Вам нужно думать не о епископстве, а о том, как дать детям кончить свое образование и поставить их на твердые ноги. Жизнь впереди, может и несчастье грянуть с Вами, Надей..... Кто же оплатится?

heasse ülikooli saatma. Samas kirjas hoiatas endine äi tulevast piiskoppi Eesti õigeusu maastikul tooni andnud intriigide ja rahvuslikul alusel hõõrumiste eest.³⁵

Kolmandaks takistuseks osutus asjaolu, et Vene Õigeusu Kiriku piiskop ei tohtinud jääda okupeeritud aladele. Seepärast oli ju ka Riia ülempiiskop Joann koos oma saatjaskonnaga Riist evakueeritud. Paul Kulbusch palus seevastu luba jääda igal juhul Eesti piiskopkonna juurde ja oli nõus piiskopiametit kandma ilma Sinodi finantseerimiseta. Eks see kõneleb piiskopiks pürgiva Kulbuschi usust ja kohusetundest üksjagu palju. Selle kõige kohta pidi tulevane piiskop tegema Pühale Sinodile kirjaliku avalduse. Õnneks toetas patriarh tema otsust jääda koguduste juurde okupeeritud aladele ja see küsimus sai lahendatud.³⁶

Huvitava asjaoluna tooksin eelnevaga seoses välja tähelepaneku selle kohta, et kogu protsess Eestisse oma piiskopi saamiseks käis väga visalt ja järjekindlalt. Aeg ja asjaolude kokkulangemine määras tegevuse meetodid ja nii oma tahtmine viimaks ka saadi.

Lõpuks kergendas natuke asjaajamist alguses Kulbuschi valimisele vastu töötanud³⁷ ülempiiskop Joann, kes valiti Rjazani piiskopkonna uueks peaks ja kes esitas eestlaste asja Sinodis. Tema esinemise järel astus üles ka Aleksander Kaelas, kes lisas oma kõnele kaks palvekirja Tartust ja Pärnust, milles nõuti eestlasest piiskoppi.³⁸ Piiskoppe mõjutas ka uudis Ukraina õigeusuliste soovist luua seal oma iseseisev Ukraina kirik, nii et keegi ei rääkinud enam tugevast, tsentraaliseeritud Sinodi poolsest juhtimisest.³⁹

Olles asjaajamisega lõpusirgel, tekkis veel viimane takistus. Nimelt ei sobinud Jaroslavli ülempiiskop Agafangelile⁴⁰ formaalne abielulahutuse tunnistus ja ta nõudis näha kogu lahutuse asjade käiku. Sinodi istungid käisid viimaseid päevi ning oli kaheldav, kuidas sõja ja rahutuste aja oludes on võimalik dokumendid Petrogradist Moskvasse Sinodi istungile toimetada. Selleks pidi Paul Kulbusch ise Moskvasse sõitma. Teda teavitati sellest 15. detsembril ja teada oli, et 18. detsembril on viimane 1917. aasta Sinodi istung. Peale vaheaega oli plaan jätkata uute istungitega alles 1918. jaanuari keskpaigas.⁴¹

Прежде всего Ваши дети, которые не могут быть повинны в грехах своих родителей. – Julian Losski kirjast Paul Kulbuschile. 1917. a. Leitav Aivar Sarapiku eraarhiivis.

³⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Julian Losski kiri Paul Kulbuschile. 1917.a. Täpsem saatmise kuupäev puudub.

³⁶ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 161.

³⁷ Kirjadest on näha tema suhtumise muutumist enne tema Rjazani piiskopi määramisest ja pärast seda.

³⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Aleksander Kaelase kiri Paul Kulbuschile, 20.11.1917.

³⁹ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 162.

⁴⁰ Riia ja Miitavi ülempiiskop 4.10.1897–13.08.1910.

⁴¹ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 163.

Tulevane piiskop võttis kiireloomulise teekonna ette. Venemaal olid sõja ja revolutsiooni olude tõttu ärevad ajad. Sõit oli ohtlik ja ta oleks äärepealt raudteesõidul surma saanud. Tal oli õnne ja ta sattus Sevastopoolisse sõitva Kadettide Korpuse vaguni koridori ning sai nii Moskvasse tagasi.⁴²

Lahutuse edasise arutamise juures metropoliit Agafangelit enam kohal polnud, sest ta läks juba 16. detsembril Jaroslavli. Nii sai abielulahutuse asi lõpuks läbi. Samuti sai lahendatud ka mungaks pühitsemise küsimus. Olles oma lahutuse asjus patriarhi juures, õnnistas patriarh ülempreester Paul Kulbuschi mungaks pühitsemist ja pani talle pähe Novgorodi peapiiskopi Arseniuse⁴³ piiskopimütsi (*klobuki*).⁴⁴ Mungaks pühitsemine ise leidis aset Petrogradis Aleksander Nevski Lavras, kuhu Paul Kulbusch siirdus pärast Moskvast käiku. Pühitsustalitus toimus 23. detsembril ja ta sai uue nime – Platon.⁴⁵ Juba järgmisel päeva varajasel liturgial tõsteti ta arhimandriidi seisusesse.⁴⁶

⁴² *Ibid.*, lk 164.

⁴³ Arsenius (Stadnitsky), (22.01.1862–10.02.1936) – Vene õigeusu kiriku piiskop, aitas juhtida kirikut hiliskeisri ja nõukogude alguses. Ta oli alates 1906. aastast Püha Valitseva Sinodi liige ja 1917. aastal kandidaat Venemaa patriarhiks.

⁴⁴ Looriga müts, mida kannavad mungad ja piiskopid. See oli alles jäänud Novgorodi ülempiiskop Arseniuselt enne saamist metropoliidiks. Metropoliidi peakate on õigeusu kirikus valge, piiskopi või ülempiiskopi oma aga must. Püha Platon küsis selle endale õnnistuseks metropoliit Arseniuselt isiklikult.

⁴⁵ Kiievi metropoliit Platoni mälestuseks, kes elas 2.02.1803–1.09.1891 ja oli Riia ja Miitavi ülempiiskop 6.10.1848–9.03.1867. Paul Kulbusch ise palus endale seda nime lugupidamise pärast tema suhtes.

⁴⁶ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 167.

4. Piiskop Platoni piiskopiks pühitsemine Tallinnas ja tema teenistus Eestis 1918. aasta pühitsemisest alates kuni tema märtrisurmani

Platoni piiskopiks pühitsemine toimus Tallinnas 1917. aasta viimastel päevadel. 30. detsembri õhtul kell 17 jõudsid Tallinna raudteejaama Peterburi ja Oudova metropoliit Benjamin (Kazanski) ja Luuga piiskop Artemi (Iljinski). Kiirustades suundusid nad Tallinna Issanda Muutumise kirikusse, kus toimus piiskopi ametisse nimetamine ja õhtuteenistus. Teenistusest võttis osa 16 preestrit ning kohal oli ka pealinna rahvast. Piiskopiametisse nimetamist toimetas metropoliit Benjamin. Piiskop Platoni endine vaimulik ülemus ja juhendaja pidas uuele piiskopile südamliku jutluse. Metropoliit toonitas oma kõnes, et piiskopi armastus oma rahva vastu, kelle juurde ta on tulnud väga rasketel ja katsumusi täis aegadel, toob tema teenistusele kaasa erilise Jumala õnnistuse. Selle peale vastas Platon samuti kõnega, milles ta tõi välja põhjused, miks ta lahkus Petrogradist enda üles ehitatud ja hästi toimiva koguduse juurest⁴⁷ Eestisse.⁴⁸ Piiskop kõneles:

„Kõik toovad ohvreid“, nii rääkisid mulle kodumaa saadikud: „Ühed jätavad oma tervise ja isegi elu lahinguväljale, teised kallid omaksed, kolmandad – kõik oma varanduse, mõned oma kodukolde. Kord on ka Teie kätte jõudnud: kodumaa Õigeusu kiriku saatus nõuab, et Te oma senise rahulise ja kindla palgaga koha jätate ja meie viletsust jagama tulete“. Mis pidin ma ütleva? Lootuses Kristuse abi peale võtsin terve koguduse kutse vastu, selles Jumala tahtmist nähes ja tulin.“⁴⁹

Järgmisel, aasta viimasel päeval kell 9 koguneti Toompeale Tallinna Aleksander Nevski katedraali. Ilm oli ilus ja vaikne. Pärast eestpalvet luges pühitsetav piiskop usutunnistuse, millele järgnes pühitsemiseks peetav liturgia. Peale pühitsemist andis metropoliit Benjamin uuele piiskopile mälestuseks oma piiskopisaua ja pani ta seisma keset kirikut, et ta piiskopina saaks esimest korda rahvast õnnistada. Kella 16 paiku oli kõigile külalistele pakutud pidulik söömaaeg. Vana hallpea ülempreester Karp Tiisik pidas banketil liigutava kõne Eesti

⁴⁷ On väga tõenäoline, et bolshevikud oleks sellise silmapaistva preestri ka Venemaal märtriks teinud. Seda enam, et piiskop Platoni ülesehitatud püha Issidori kirik oli ühel perioodil Moskva kanoonilise õigeusu kiriku usu- ja teoloogilise keskus. 127st Leningradi õigeusu kogudusest jäi vahepeal patriarh Tihhonile truuks ainult 5 kogudust, ülejäänud läksid üle liikumisse „живая церковь“ (elav kirik). Üks ustavaks jäänutest oli püha Isidori kiriku kogudus, mille eestseisjaks oli Paul Kulbuschi poolt omal ajal hoolikalt valitud preester Aleksander Paklär. Koguduse ajaloo andmetel hoidis isa Aleksander Paklari juhitud kogudus 1920. aastate teisel poolel ja 1930. aastate esimesel poolel materiaalselt üleval 9 kirikut, nende hulgas selliseid kuulsaid kirikuid nagu Teodori katedraalkirik, ja Borissi ja Glebi kirik Kalašnikovskaja tänaval. Kõik eesti õigeusu karjased Peterburis tapeti NKVD poolt 1930. aastatel. Vt. Rebase, *Piiskopmärter Platon Historiograafilis-bibliograafiline uurimus*, lk 31.

⁴⁸ Laar, Anton. Esimese piiskopi pühitsemine Tallinnas 31. Detsembril 1917 a. – *Uus Elu*, nr. 1, 1918, lk 10.

⁴⁹ *Ibid.*

tammetüvest, „kelle okste kallal küll paljud tuuled ja marud hävituse tööd teevad, aga kes ikka seisab ja kõigile Eesti kannust võrsunud võsudele toeks on“.⁵⁰

Sellega sai Eesti õigeusu ajaloos teoks tähtis ajalooline sündmus. Esimest korda ajaloos sai piiskopiks eestlasest vaimulik, asudes juhtima Eesti kogudusi, mis olid koondatud ühte haldusüksusesse.⁵¹ 1918. aasta esimesel päeval teenis piiskop Platon kaheteistkümne preestri ja suure rahvahulga osalemisel oma esimese eestikeelse liturgia Tallinna Nevski katedraalis.⁵² Tartu saadikud annetasid piiskopile Lõuna-Eesti koguduste liikmete poolt siidist piiskopi *mantia*, mis oli eesti rahvusvärvides.⁵³ Tallinna Issanda Muutmise koguduse liikmed andsid seevastu uued teenistusrõivad, valgel taustal sinised äärised ja mustad ristid.⁵⁴

Juba järgmisel päeval kutsus piiskop Platon Tallinna Issanda Muutmise kirikusse kokku nõupidamise, kus sai kokku lepitud Eesti piiskopkonna koosoleku kokkukutsumine.⁵⁵

Nii algas püha Platoni tegus teenistus Eesti piiskopina. Kõike parem ja täpsem püha Platoni tegevuste kronoloogia, väikeste ebatäpsustega kuupäevade osas, on 1994. aastal välja antud Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Päevastikus (Kalendris). Sellel küll puuduvad viited allikatele, kuid see annab 1918. aasta sündmustest siiski vägagi põhjaliku ja tõetruu ülevaate.⁵⁶

Jaauarikuul teenis piiskop veel mitu teenistust Tallinna Issanda Muutmise kirikus ja ühe liturgia Tallinna Siimeoni ja Hanna kirikus. 6. jaanuaril pidas ta Issanda Ristimise püha koos Suure Veepühitsusega Tallinna Issanda Muutmise kirikus ja juba õhtul sõitis Moskvasse, et kohtuda patriarh Tihhoniga.⁵⁷ Patriarh võttis piiskop Platoni väga hästi vastu. Esimene vestlus ülemhingeekarjasega kestis umbes pool tundi. Patriarh uuris kõige järele, mis Baltimaades nii kiriklikus kui ka poliitilises elus parajasti toimus. Arutati piiskopkonna tulevikku. Lõpuks ütles patriarh Tihhon, et püha Sinod soovib anda Platonile Riia piiskopi tiitli ja sedagi, et ta koondaks enda alla kõik Baltimaa kogudused. Piiskop Platon vastas patriarhile, et kõrgemat ametit ja nime ta ei tahtnud, kuid võttis piiskopiameti vastu ainult ühe sooviga – *aidata oma sugurahvast*. Lisaks tõi Platon ka selle välja, et ei oska läti keelt, mis raskendaks tema ülesandeid selles

⁵⁰ *Ibid.*, lk 11.

⁵¹ Schvak, Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni, lk. 45.

⁵² Laar, Esimese piiskopi pühitsemine Tallinnas 31. Detsembril 1917 a. - *Uus Elu*, nr. 1, 1918, lk 11.

⁵³ Erikson Toomas. *Tartu Aleksandri(te) õigeusu kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1913–1940*. Tartu: Tartu Ülikooli bakalaureuse töö, 2014, lk 11.

⁵⁴ Sõtšov, Piiskopmärtter Platoni elu ja tegevus, lk 49.

⁵⁵ RA, EAA. 1941.1.289, 26–28. Tallinna Eesti piiskopkonna ajutise nõukogu kooskolek. Protokoll nr 1.

⁵⁶ Kaljukosk, August, ülempreester. Piiskop Platon. – *Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku päevastik 1994*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, 1993, lk 36–42.

⁵⁷ *Ibid.*, lk 39.

ametis. Patriarh pakkus kompromissina, et piiskop Platon võib endiselt jääda Eesti piiskopiks, aga tema kui täievolilise Balti piiskopi alluvusse tulevad siiski peale Eesti ka kõik läti ja vene kogudused ning selline korraldus jääb kestma kuni sõja lõpuni ja poliitilise olukorra selginemiseni. Paar päeva hiljem sai piiskop pühast Sinodist ka vastava korralduse, mis määras ta Riia piiskopkonna ajutiseks kohusetäitjaks. Piiskop Platon kohtus vestlusteks patriarhiga kokku viis korda. Patriarhi ülesandel toimetas ta Moskvast olles esimehena ühel kongressil, millelt pärit teateid soovis patriarh piiskopilt igapäevaselt saada. Kongressi asjus patriarhile ettekandeid tehes läks jutt alati ka Balti oludele. Moskvast lahkumisel sai piiskop Platon patriarhilt loa ja õnnistuse omavahelise ühenduse katkemisel, Jumalasõna, kirikukaanoneid ja oma südametunnistust arvesse võttes, teha kõik, mis õigeusu kasu nõuab.⁵⁸

Kuni veebruari keskpaigani veetis piiskop Platon Petrogradis. Seal jättis ta hüvasti oma kogudusega ning jagas naise ja laste vahel oma vara. Allesjäänud isiklikud asjad viis Tallinnasse Johannes Ümarik,⁵⁹ kes oli neil päevil just vabanenud sõjaväeteenistusest. Olles I Eesti polgu komitee esimees, sai Ümarik kasutada tunnistust, mille abil olid temale tasuta kõik raudteesõidud üle kogu Venemaa, et ta saaks eesti sõduritega sidet pidada. Seda kõike arvestades saatsid Tallinna Issanda Muutmise koguduse tegelased Ümariku piiskopiga kaasa. Johannes Ümarik oli piiskop Platoni ustav abistaja ning temast on maha jäänud ka mõned meenutused. Hüvastijätuteenistus Petrogradi Isidori kirikus oli väga liigutav. Piiskopina teenis püha Platon seal koguduses oma esimese ning ka viimase liturgia. Rahvas ja kaasteenijad saatsid oma endise vaimuliku isa ära pisarad silmis. Ka piiskop muutus teenistuse lõpuks väga emotsionaalseks ja lubas rahvale, et tuleb ükskord tagasi. Kui mitte elavana, siis surnuna, sest tema soov oli saada maetud enda ehitatud kiriku juures, ta jaoks valmistatud hauas.⁶⁰

Järgmisel päeval peale teenistust jagati pereliikmete vahel piiskopi mööbel. Endine naine sai osa magamistoa mööblist, vastabiellunud tütar saali mööbli ja üliõpilasest poeg sai osa isa töökabineti mööblist. Kõik ülejäänud tuli tuua Tallinnasse. Johannes Ümarik meenutab, et see oli parajalt raske ülesanne. Sai läbi käidud kõiksugu osakondi, komiteesid ja kommissariaate. Asutuste ja isikute uste kulutamine võttis kokku kolm päeva. Lõpuks märkas piiskopi abiline, et „*ka kommunistide masin vajab määrimist*“ ning mõne *kerenski* ja *tsaari* rahatähti sisaldava ümbriku abiga sai ta probleemi lahendatud ja vajalik vagun mööbli vedamiseks oli olemas.⁶¹

⁵⁸ Platon, Eesti piiskop. Mõni leheke minu päevaraamatust. – *Uus Elu*, nr. 8, 1924, lk 2.

⁵⁹ Johannes Ümarik (25.03.1888–01.06.1984) Eesti õigeusu vaimulik. Üks viiest Joannist, kelle püha Platon vaimulikuks pühitseti 1918. aastal.

⁶⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Joann Ümariku kiri Nikolai Hindovile, 21.10.1938.

⁶¹ *Ibid.*

Tallinnasse tagasi jõudis piiskop alles 15. veebruaril ning juba järgmisel päeval teenis ta Tallinna Siimeoni ja Hanna kirikus nimepüha puhul liturgia. Tähtsaim asi, mis piiskopkonnas ees seisis, oli Eesti piiskopkonna täiskogu, mis pidi lahendama palju tähtsaid küsimusi. Päevakorras oli koguduste administratiivne ja vaimulik elukorraldus, koguduste majandusliku ülalpidamise küsimus, kooliküsimus, kirjastus, kirikulaul ja muud kiriku käekäiku puudutavad teemad.⁶² Moskvast soovitasid patriarh Tihhon koos metropoliit Agafangeliga muuta algselt planeeritud Eesti piiskopkonna täiskogu üldiseks.⁶³ Piiskopkonna täiskogu toimumine oli planeeritud 22.—23. veebruarisse. Kõik ettevalmistused selleks olid tehtud. Eeltööd – ettekanded, kavandid jt materjalid olid valmis ja kutsed varakult saadetud, kuid ajutine piiskopkonna nõukogu lükkas täiskogu kokkukutsumise sõjategevuse ja piiskopi asukoha teadmatuse tõttu viimasel hetkel määramatuks ajaks edasi.⁶⁴ Piiskop kirjutas oma päevikus, et täiskogu edasilükkamine oli õige samm, muidu oleksid saadikud jäänud Tartust koosolekult tagasi sõitmisel hätta.⁶⁵ Pühapäeval, 24. veebruaril 1918 kuulutati välja Eesti Vabariik ja juba järgmisel päeval okupeerisid Saksa väed Eesti.⁶⁶

Tartusse tuli piiskop vaimulikega tutvuma 27. märtsil. Tuli üksi, ilma vastuvõtuta, otse raudteejaamast jalgsi preester Anton Laari poole. Umbes kella 12 paiku tutvus ta kohalike vaimulikega. Kõneles lihtsalt ja sõbralikult.⁶⁷ Kohal olid preestrid: Jakob Savi, Mihhail Bleive, Nikolai Bežanitski, Aleksander Brjantsev, Konstantin Kokla ja Anton Laar. Piiskop Platon vestles kõigiga ka eraldi. Preester Kokla meenutused vestlusest piiskopiga on säilinud. Kokla kurtis piiskopile oma kehva elu linnas ja palus saata ennast maakogudusse Ilmjärvele. Piiskop lubas ta sinna teenima ja tervist kosutama saata, kuni ta ise ennast kohapeal paremini sisse seab. Koklat oli tal plaan hiljem rakendada sekretärina ja kirjamehena.⁶⁸

Ilmjärvele minekuga aga juhtus paha lugu, sest preestrid, kes olid pikalt ilma piiskopi korraldusteta elanud, olid harjunud kõike oma parema äranägemise järgi kokku leppima. Preester Aleksander Eller oli ilma piiskopi õnnistusega preester Laari korraldusel juba Ilmjärvele saadetud.⁶⁹ Tekkis ebameeldiv olukord, mis ei olnud piiskopile meeltemööda, et

⁶² RA, EAA.1941.1.289, 27. Tallinna Eesti piiskopkonna ajutise nõukogu koosolek. Protokoll nr.1.

⁶³ Riia ja Miitavi ülempiiskop 4 10.1897–13.08.1910.

⁶⁴ RA, EAA.1941.1.289, 49. Ringkiri piiskopkonna kogudustele Täiskogu edasilükkamisest.

⁶⁵ Platon, Eesti piiskop. Mõni leheke minu päevaraamatust. – *Uus Elu*, nr. 8, 1924, lk 2.

⁶⁶ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 40.

⁶⁷ Kokla, Nikolai. Meenutusi esimesest Eesti piiskopist Platonist. Katkendid preestri päevikust. – *Usk ja Elu*, nr. 5, 1933, lk 1.

⁶⁸ Kokla, Nikolai. Isiklikke mälestusi piiskopp Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 1, 1936, lk 9.

⁶⁹ Hiljem Laar vabandas Kokla ees, et pidi nii käituma, sest oli mõjutatud enda sõprade poolt kes olid praost Elleri sugulased.

teenistuskohiti oli omavoliliselt vahetatud. Preester Eller, tundes endal süüd, ilmus vahetult enne piiskopi Tartust ärasõitu raudtee perroonile. Palus õnnistust. Piiskop päris temalt Ilmjärve kohta ning pahandas.⁷⁰ Õnneks lahenes asi Kokla kasuks hästi ja ta läks preestriks Kaareperre, kust oli nende endine preester Tšertõkin Saksa vägede eest Venemaale „putked teinud“.⁷¹

Tartus olles toimetas piiskop 28. märtsil koguõise jumalateenistuse Tartu Jüri kirikus. Oma tervituskõnes rääkis ta teenistusele tulnud inimestele apostlikust õigeusust ja piiskopiameti tähtsusest. Kõne lõpus seletas piiskop Platon, kuidas õigeusklikud Eestis on siiani rõhutatud olnud ja neile on tehtud etteheiteid, et nad olla venestajad. Piiskop lisas, et praegu on asjalood pööratud vastupidi ja õigeusklikud eestlased on sellest süüdistusest lahti saanud ning kahju on nüüd hoopis sellest, kui eestlastest luterlasi kutsutakse sakslasteks. Inimesed olid pisarateni liigutatud. Kokla märgib oma päeviku kannetes, et julge mees kõneles julgeid sõnu. Kirikus viibisid teenistuse ajal Saksa võimu esindajad.⁷²

Käis Suure paastu teine nädal ja uudis uuest eestlasest piiskopist levis Tartus kulutulena ning rahvast tuli palju kirikutesse. 29. märtsil teenis piiskop Platon nelja preestri kaasosalusel Aleksandri kirikus sealses alumises kirikus Kolgata ristikuju ees Passia⁷³ teenistusel. Vastuvõtul pidas koguduse preester Anton Laar pea tunni pikkuse tervituskõne, milles rääkis, kuidas Aleksandri kirik Baltimaal õigeusu ja üle-eestilist misjonit edendab. Piiskop vastas lihtsalt ja lühidalt, avaldas rõõmu koguduse edusammude üle ja soovis, et õigeusk Jumala, ülemhinge karjase ja preestrite abil edasi areneks ning tugevneks.⁷⁴

30. märtsil pidas piiskop Platon Tartu Jumalasünnitaja koguduse majas Riia piiskopkonna koosoleku. Säilinud dokumentide järgi on teada, et kokku oli selliseid koosolekuid 18, piiskop osales nendest kümnel.⁷⁵ Konstantin Kokla päevikutes on kirjeldatud selle koosoleku kulgu. Piiskop heitis koosolekul ette, et paljudes kohtades — Põltsamaal, Võrus, Räpinas ja Ilmjärvel — on rikutud preestrite valimise reegleid. Talitatud on omavoliliselt. Piiskop väljendas taolise käitumise üle oma pettumust. Seepeale võttis sõna preester Laar, kes seletas, et Ilmjärve puhul sai nii toimetatud teadmises, et koguduse rahvas soovib just preester Ellerit ja et rahva sooviga peab arvestama. Piiskop vastas ja rõhutas, et tema on see, kes määrab mehi kohtadele seaduse

⁷⁰ Kokla, Nikolai. Isiklikke mälestusi piiskopp Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 2, 1936, lk 25.

⁷¹ *Ibid.*, lk 26.

⁷² Kokla, Nikolai. Meenutusi esimesest Eesti piiskopist Platonist. Katkendid preestri päevikust. – *Usk ja Elu*, nr. 5, 1933, lk 2.

⁷³ Õigeusu kirikus teenitakse seda teenistust Kristuse kannatuste mälestuseks reedeti.

⁷⁴ RA, EAA.1978.1.79, 33. Tartu Aleksandri koguduse osaline ajalugu.

⁷⁵ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 40.

järgi, mis on võetud vastu Kirikukogul Moskvas ning märkis, et need seadused tuleb eesti keelde tõlkida ja kogudustes kehtestada. Preester Laar arvas aga, et nendes seadustes valitseb vene meel. Selle peale küsis piiskop, kas isa Laar on neid lugenud. Saanud eitava vastuse, soovitas ta preester Laarile neid „huupi mitte hinnata“ ning manitses selle asemel hoopis vastu hakkama venemeelsele korralagedusele, mis Eesti kirikuelus oli pead tõstmas.⁷⁶

Pühapäeval, 31. märtsil pidas piiskop Platon Tartus, Karlova Aleksandri kiriku ülemises saalis, parempoolses püha apostlisarnase suurvürstinna Olga altaris eesti keeles liturgia. Teeniti ilma diakonita, nelja preestri kaasteenimisel. Aleksandri kroonika kirjapanija August Soll märgib suurt erinevust harjumuspärase vene piiskoppide hiilgava ja pompöösse teenistusviisi ja piiskop Platoni lihtsa teenimisviisi vahel. Piiskop ise ütles suure *ekteenia*.⁷⁷ Teenistuse lõpus tunnustati preester Konstantin Koklat *skufia*⁷⁸ kandmise õigusega. Lepiti kokku ka 21. aprilliks ülemise peaaltari pühitsemine.⁷⁹ 2. aprillil lahkus piiskop Tartust, külastas ja teenis kogudusi Võrus, Valgas, Pärnus ja Viljandis.⁸⁰

20. aprillil kella 17:30 ajal hakkas Karlova kiriku kell hüüdma ja kutsuma palvetajaid pühitsemise-eelsele õhtuteenistusele. Piiskop Platon jõudis kohale kell 18:00 ning teenistus peeti ülemises kirikusaalis peaaltari ees. Järgmisel päeval pühitses piiskop Platon Tartu Aleksandri koguduses kiriku peaaltari ja teenis liturgiat. Teenistus algas väikese veepühitsemisega. Altari pühitsemine algas kl 9:30. Teenistust saatis suur tugevdatud koor ning sündmuse jaoks olid rahvale trükitud laululehed, kaasa laulis kogu kirik. Piiskopiga teenisid kaasa 13 preestrit ja 2 diakonit.⁸¹ See on ainuke altar, mida piiskop jõudis 1918. aastal pühitseda.⁸²

22. aprillil 1918 toimus piiskop Platoni eesistumisel piiskopkonna praostkondade esindajate nõupidamine. Kokku oli tulnud 38 saadikut ning esindatud oli suurem osa Eesti praostkondadest. On säilinud ka nõupidamise üpris põhjalikult kirja pandud protokoll, mis annab hea ülevaate olukorrast Eesti õigeusu kogudustes Saksa okupatsiooni algusajal.⁸³

⁷⁶ Kokla, Nikolai. Isiklikke mälestusi piiskopp Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 1, 1936, lk 24.

⁷⁷ Ekteenia (kreeka keeles 'jõupingutus, püsivus') on õigeusu kirikus lausutav palve, mis koosneb lühikestest palumistest, millele vastab koor lauldes: "Issand, heida armu" või "Anna seda, Issand". Piiskoplikul teenistusel ütleb ekteeniat tavaliselt diakon.

⁷⁸ Pehme vaimulikumüts.

⁷⁹ RA, EAA.1978.1.79, 33. Tartu Aleksandri koguduse osaline ajalugu (1913–1964).

⁸⁰ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 41.

⁸¹ RA, EAA.1978.1.79, 34. Tartu Aleksandri koguduse osaline ajalugu (1913–1964).

⁸² Erikson, *Tartu Aleksandri(te) õigeusu kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1913–1940*, lk 13.

⁸³ RA, EAA.1972.1.79, 28–38. Protokoll Eesti piiskopkonna praostkondade nõupidamisest Tartu Püha Neeva Aleksandri altari pühitsemise järgneval päeval.

Koosolek peeti ja protokolliti vene keeles. Arutusel oli rida kirikuelu puudutavaid küsimusi. Näiteks lahati majanduslikku olukorda ning võimalusi preestritele ja muudele kirikutegelastele palga maksmiseks. Selle koha pealt oli olukord üpris nigel. Paljudes kohtades oli peatunud koolide tegevus. Mõningatel kohtadel puudusid preestrid. Kurdeti, et mitmel pool toimetavad sakslased omavoliliselt. Küsimus puudutas maade ja majade hõivamist. Oma tegevust õigustasid sakslased sellega, et enne riigile kuulunud kirikute maa ja muu vara on nüüd nende omandis, kuna kehtestatud on Saksa võim. Kirjeldati ka muude varade konfiskeerimist ning otsustati märgukirjade saatmiseks Saksa võimudele kõike ebaseaduslikku täpselt protokollida.⁸⁴

Üks ettekandja rääkis, kuidas Audru preestrile Saksa võimud palka pakkusid, millest preester siiski keeldus. Piiskop Platon seletas seda kommenteerides, et saksa raha vastuvõtmine on lubamatu tegu ja et selline samm võtaks kirikult iseseisvuse. Oli ju ometi alles hiljuti aeg, mil õigeusu tegelasi kutsuti vene palgalisteks selle pärast, et nad kroonu palka said. Saksa võimudelt raha vastu võtmise korral võrdsustataks õigeusu vaimulikke kohe saksa riigitöötajatega. Praegune olukord, mil kirik on iseseisev, on arenguks soodne ning rahvas toetab ja järjest rohkem vaatab õigeusu poole.

Kiriku iseseisvuse mainimisel piiskopi poolt elavnes Tartu Jumalasünnitaja Uinumise koguduse juhatuse liige, Tartu Ülikooli eradotsent Nikolai Ivanovitš Štšukin.⁸⁵ Štšukin kahtles, kas kiriku iseseisvaks nimetamine on ikka kasulik ja kas see ei või hoopiski kirikule kahju tekitada, sest iseseisvus olevat väljamõeldis. Pole ju tegelikult mingit alust ega juriidilist tiitlit ja ka lähtedaatumit, mis ajast alates saaks Eesti kiriku iseseisvust arvestada. Ta seletas, et õigeusu kirik Venemaal ei olnud iseseisev, vaid allus Vene riigile ja oli selle riigi osa. Samal moel tegutses kirik ka Eesti alal. Štšukin väitis, et sakslased suudaksid kiriku ja Vene riigi seotust palju põhjalikumalt tõestada kui siinne kirik oma iseseisvust. Samas lisas ta, et oleks mõistlikum tunnistada, et olime allutatud Vene riigivõimule ja seda joont hoida, selle asemel, et tõestada sakslastele oma religioosset iseseisvust. Vene riik ei puutunud siis kiriku vara, sama eeldas ta ka Saksa võimude puhul.⁸⁶

Piiskop Platon vastas, et nii mõelda ei ole päris õige. Eestlased võitlesid, et kiriklik-administratiivselt oleksid nad ühendatud üheks kiriklikuks üksuseks. See sai teoks. Anti Eesti piiskop ning töötati välja juhis, mille järgi piiskopkonna üldine asjaajamine jääb Riia ülempiiskopi hallata ning eesti kogudusi juhib erandlikult Tallinna piiskop. Seaduslik Eesti

⁸⁴ RA, EAA.1972.1.79, 34. Eesti Piiskopkonna praostkondade esindajate nõupidamine.

⁸⁵ Oli vene õigusteadlane. Töötas Tartu Ülikoolis 1914–1918 riigiõiguse eradotsendina.

⁸⁶ RA, EAA.1972.1.79, 35. Eesti Piiskopkonna praostkondade esindajate nõupidamine.

piiskop on hetkel ka kogu Riia piiskopkonna ajutine juhataja ja sellest tulenevalt on iseseisvus olemas ja sellel on ka alguse aeg. Palju ohtlikum on seda maha vaikida. Sakslased võivad ütelda: „Te olete kild Venemaast, kas te ei soovi siit lahkuda?“ Piiskop rääkis:

„Seda me ei taha. Eesti rahvaga ei ole võimalik mitte arvestada. Me tahame ja saame olla see, mille kohta sakslased ütlevad „Landeskirche“. ⁸⁷ See on meie sünnijärgne õigus, mis on kasvanud välja meie rahva enesemääratlemisest. Sakslased on siin võõrad. Me olime siin palju varem ja omandasime õigeusu ning õigeusu kirik muutus meie jaoks rahvakirikuks. Meid, õigeusu eestlasi on siin umbes 120 000. Loomulikult ei ole meie kirik autokefaalne, selleks on vaja vähemalt kolme piiskoppi, kui siiski on ta arvestatavalt iseseisev. Täpsemalt ajast, mil pühitseti Eesti piiskop.“ ⁸⁸

Tartu Jumalasünnitaja Uinumise koguduse esindaja nägi piiskopi jutus püüdlust õigeusku natsionaliseerida, eemaldades seda Vene õigeusu kiriku mõjualast ja pidas sütitava kõne ohtudest, mille võib tuua kaasa religioosne rahvuslus. Koosoleku lõpus arutati ka piiskopi ülevalpidamist. ⁸⁹

Samal nõupidamisel loeti ette piiskop Platoni läkitus — *Preestritele, diakonitele ja kõigi vaevanägijatele kiriku ja koolipõllul*.⁹⁰ See läkitus on aegumatu dokument ja suuremas osas aktuaalne ka tänapäeval.⁹¹

26. aprillil osales piiskop aukülalisena Tartu Jumalasünnitaja Uinumise koguduse juhatuse koosolekul. Tervituskõnes rääkisid juhatuse liikmed Ivan Ivanovitš Lappo⁹² ja Nikolai Ivanovitš Štšukin Uspenski kiriku ajaloost ja rollist, mida too täitis vene elanikkonnas ning väljendasid lootust, et ka edaspidi jääks see kogudus vene kiriklikkuse eeskujuks Tartu linnas. Piiskop märkis, et koguduses on püha Isidori mälestuseks pühitsetud altar. Ta on pühak, kelle vaimuliku kaitse all teenis piiskop Platon Peterburis ja kelle auks sai ehitatud sinna ka kirik. Platoni sõnul on mälestus pühakust ja vene õigeusklike külalislahkus talle kallid ning lisas, et õigeusk Eestis on mõeldamatu ilma vene rahvusest inimesteta, väljendades rõõmu, et saab piiskopi tööd teha nendega ühenduses. Koosolekul paluti piiskopi õnnistust usuõpetust

⁸⁷ Rahvakiriku ideest rääkis piiskop veel mitmel korral. Selle kohta saab lugeda ka Konstantin Kokla päeviku katkenditest ajakirjast Usk ja Elu.

⁸⁸ RA, EAA.1972.1.79, 35. Eesti Piiskopkonna praostkondade esindajate nõupidamine.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ RA, EAA.1655.3.32, pagineerimata. Riia Piiskopkonna Nõukogu ukaasid ja eeskirjad), Läkitus preestritele, diakonitele ja kõigi vaevanägijatele kiriku ja koolipõllul.

⁹¹ Läkitus on leitud 1918. aasta ajakirjas Uus Elu.

⁹² Oli Tartu Jumalaema Uinumise kiriku juhatuse liige ja oli aastail 1905–1918 vene ajaloo professor Tartu Ülikoolis.

puudutava vestlussarja läbiviimise alustamiseks. Selleks plaaniti kaasata koguduse ilmalikke liikmeid. Üheks selliseks läbiviijaks pidi hakkama Tartu Ülikooli õppejõud Ivan Ivanovitš Lappo. Piiskop ütles, et sarnane komme on Peterburis ammu levinud ja väljendas rõõmu selle algatuse üle ning julgustas kogunemiste kavandamise kontekstis sakslasi mitte kartma ning asjaga kohe pihta hakkama. Samal koosolekul ülendati preester Mihhail Bleive Tartu Jumalasünnitaja Uinumise koguduse eestseisjaks. Suure osa nõupidamisest võttis arutelu kerjustest, kes olid hõivanud Uspenski kiriku eeskoja ning segasid suurel määral teenistusi valjul häälel ropendades ja kakeldes.⁹³

Palmipuude püha, Suure reede, Vaikse laupäeva ja Ülestõusmisepüha teenistuse pidas piiskop Platon Tallinna Issanda Muutmise koguduses.⁹⁴

Juuni alguses oli piiskop Platon taas Tartus. Olukord linnas oli selleks ajaks mõnevõrra muutunud. Lõppenud oli vene õppejõudude tegevus Tartu Ülikooli juures ja kinni oli pandud ülikooli õigeusu kabel. Piiskop leppis ülikooliga kokku ja palus aujärge mitte puutuda, niikaua kui Saksa võimud seda ei nõua. Kabeli võtmed anti hoiule õpetaja Traugott Hahni⁹⁵ kätte. Samuti jättis piiskop Uspenski koguduses hüvasti ülikooli vene professorite ja õppejõududega. Hüvastijätt toimus kõige soojemas õhkkonnas. Piiskop soovis kõigile head teed ja peatset tagasitulemist. Augusti lõpus, kui rektor ja suurem osa ülikooli ametkonnast oli Tartust lahkumas, telliti nende jaoks Venemaalt eraldi vagun. Piiskop Platon tuli teele minejaid isiklikult raudteejaama ära saatma, teenis nende jaoks palveteenistuse ning kinnitas ja trööstis lahkujaid. Oma jutluses mõistis piiskop teravalt hukka Saksa võimude käitumise, sest need rikkusid tema sõnul siin elava rahva õigusi.⁹⁶

6.–15. juunini viibis piiskop Riias. Selle reisi kohta on säilinud piiskopi enda meenutused ajakirja Uus Elu veergudel. Riia kiriklik olukord on osaliselt kirjeldatud ka protestikirjas,⁹⁷ mis läkitati Londonis resideeruva Eesti diplomaadi Ants Piibu⁹⁸ vahendusel Inglismaale. See on trükitud ka ajakirjas Uus Elu.⁹⁹

⁹³ RA, EAA.1979.1.308, 23–25. Protokollid. (Tartu Jumalaema Uinumise kiriku protokolliraamat).

⁹⁴ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 40.

⁹⁵ Gotthilft Traugott Hahn (13.02.1875–14.01.1919 – mõrvatud Tartu Krediidikassa keldris) oli Eesti vaimulik ja teoloog, usuteaduse professor.

⁹⁶ Sarapik Aivari eraarhiiv. Ülempreester Joann Bogojavlenski kiri ülempreester Vassili Martinsonile, 21.12.1928.

⁹⁷ Kirja originaal koos mustandiga on nii inglise kui eesti keeles leitav Aivar Sarapiku eraarhiivis.

⁹⁸ Ants Piip (28.02.1884–01.10.1942) oli 1917–1919 Eesti välisdelegatsiooni liige Londonis, osales Pariisi rahukonverentsil. 1920. aastal Eesti Vabariigi peaminister ja 1920. aasta põhiseaduse jõustumise järel 1921. aasta jaanuarini riigivanem.

⁹⁹ Platon, Eesti piiskop. Eesti piiskopi protest väljamaale Saksa okkupatsiooni võimude tegevuse vastu. – *Uus Elu*, nr. 1, 1918, lk 7–9.

Riias oli piiskop kõigest üheksa päeva, kuid jõudis selle lühikese ajaga üksikute koguduste, vaimulike ja ilmalike liikmete abil teha üpris palju. Enne piiskopi tulekut oli õigeusu olukord Riias raske. Riia katedraalkirik oli võetud sõjaväekirikuks ja oli seest täielikult ümber ehitatud. Nii näiteks oli kiriku altar demonteeritud, kaheksaharulised ristid aga olid saetud neljaharulisteks. Piiskoplik residents püha Aleksei kloostri juures oli antud katoliku sõjaväevaimulikele. Kloostri kirik oli küll seest puutumata jäetud, kuid oli ümber nimetatud püha Magdaleena kirikuks ja seal peeti katoliku kiriku teenistusi. Õigeusu teenistusi peeti ainult mõnes Riia kirikus. Paljudes kohtades puudusid vaimulikud, mõnes kohas ka kogudus. Oli raskusi jumalateenistuse pidamiseks vajaminevate jahu, veini ja küünlaõliga.¹⁰⁰ Sakslased tekitasid piirjooned, mis eraldasid linna maast ja preestritel ei olnud võimalik hooldada maakogudusi ning nendega ühendust pidada. Ainukeseks ühendavaks lüliks nende vahel oli Riia praost Nikolai Tihhomirov.¹⁰¹

Piiskop jõudis Riiga 6. juunil, see oli neljapäeva õhtu. Platon tuli kohale ilma vastuvõtuta ning peatus alguses oma tuttavate juures. Piiskopi kohalolekust, vaatamata saksa tsensuurile, siiski üks kohalik leht kirjutas. Artikkel oli objektiivne ja isegi heatahtlik. Juba järgmisel päeval oli piiskop Jumalaema Kaitsmise kirikus, kus tegi tutvust nii linna kui ka maakotade kirikliku olukorraga. Et piiskopi visiidist anti kirikulistele teada viimasel hetkel, oli esimesel piiskoplikul teenistusel võrdlemisi vähe rahvast. Teenistusele oli tulnud umbes 300 inimest. Kohal olid kõik Riia vaimulikud. Piiskop pidas tänupalvuse ja tutvustas uut koguduste põhikirja ning palus kiiremas korras asuda koguduste elu korraldamisele, toetudes selles töös põhikirjale. Koosolekut pidas piiskop vene keeles. Tõlkis ülempreester J. Borman. Järgmisel päeval, 8. juunil peeti esimesed koguduse nõukogu valimised Aleksander Nevski kirikus, õhtul teenis piiskop Rõõmukuulutamise kirikus.¹⁰²

Saksa sõjaväe vaimulikkond oli piiskopi vastu väga korrektne. Saades teada, et Platon on Riias, vabastati otsekohe osaliselt ja ka möbleeriti piiskopi residents. Pühapäeval, 9. juunil pidas piiskop Platon hommikul teenistuse Aleksander Nevski kirikus ja õhtul teenistuse Kõikide Pühade kirikus. 10. juunil külastas ta Riia vaimulikku seminari. Seminarihoones oli sõja ajal vene sõjavangide haigla, mida juhatasid vene rahvusest arstid ja meditsiiniline personal. Piiskop pidas seminari kirikus palvuse, õnnistas ja lohutas haigeid ning jagas neile kaelas kandmiseks medaljone ja ristikesi. Mis teda kurvastas, oli raamatukogu seisukord. See oli okupatsiooni ajal

¹⁰⁰ Nt ilma veini ja spetsiaalsete liturgiliste leibadeta ei saa õigeusu kirikus armulauateenistust pidada. Samuti kasutatakse teenistustel vahaküünlaid ja õli.

¹⁰¹ Hindov, Nikolai. Piiskopp Platoni Riias käik juunis 1918. – *Uus Elu*, nr. 12, 1931, lk 4.

¹⁰² *Ibid.*

laiali tassitud ning osaliselt oli raamatuid kasutatud kütteks. Samal õhtul peeti püha Aleksei kirikus õhtuteenistus, järgmisel päeval liturgia. Saksa vaimulikkond oli selle tarvis eemaldanud kiriku keskelt oma ajutise altari. Liturgia peeti slaavi ja saksa keeles. Laulis asjaarmastajate koor. Liturgial viibis ja jälgis saksakeelse õigeusu teenistusraamatu järgi kaasa Saksa sõjavõimude katoliku ülemvaimulik Tiesendorf. Talle avaldas suurt mõju vanaaegsel viisil kahes keeles lauldud „Meie isa“ palve ja teenistuse lõppedes oli ta piiskopi vastu väga sõbralik.¹⁰³

12. juunil teenis piiskop Jumalaema Kaitsmise koguduses ning järgmisel päeval, templipühal, Issanda Taevaminemise nimelises kirikus. See oli läti kirik. Teenistus möödus eriti suurejooneliselt. Rahvast oli nii palju, et kõik palvetajad ei mahtunud kirikusse. Teeniti eesti, slaavi ja läti keeltes. Piiskop ütles jutluse Pühakirja salmle: *Jeruusalemm, Jeruusalemm, kes sa tapad prohveteid ja viskad kividega surnuks need, kes su juurde on läkitatud! Kui palju kordi olen ma tahtnud su lapsi koguda, otsekui kana kogub oma pesakonna tiibade alla, ent teie ei ole tahtnud!* (Mt 23:37). Jutluses rääkis ta sõjaolude tõttu laialipillatud õigeusklikest ning pagulaste kannatustest. Ühtlasi lohutas ta rahvast ja palus alustada kiiremas korras kirikuelu organiseerimist, tuues neile eeskujuks eesti kogudusi. 14. juunil oli piiskop terve päeva oma residentsis, kus hilja õhtuni võttis vastu vestlusele soovijaid. Külastusluba oli läbi saamas ja pikemaks kohalviibimiseks Saksa võimud luba ei andnud.¹⁰⁴

Piiskopi palve peale külastada maakogudusi, vastati kategooriliselt eitavalt. Öeldi, et *ausweis* on läbi ja kui piiskop Riias omal tahtel ei lahku, saadetakse tapiga.¹⁰⁵

15. juunil liikus piiskop kell 8 hommikul Riia praosti saatel raudteejaama poole. Vahetult enne piiskopi ärasõitu käis piiskopi juures läti delegatsioon, kes palus tulla teda ka oma kirikupeaks. Piiskop keeldus ja soovitas otsida piiskop lätlaste hulgast. Sama soovitusel andis ta ka teenistusel 13. juunil läti kirikus. See tekitas palju pahandust ja piiskopi sõnul süüdistati teda rahvusluses ja rahvusliku vihavaenu ässitamises. 14. juunil kuulis ta palju sellelaadseid etteheiteid.¹⁰⁶ Tagasiteel Riias külastas ta Alulinna (Marienburgi) kogudust.¹⁰⁷

Nelipühi ajal teenis ta Tallinnas, Arukülas ja Tartus, 7. juulil aga Tapa kiriku templipühal, pärast seda Rakveres. Seejärel pidas ta jumalateenistusi hingepalvega Lihula, Uue-Virtsu,

¹⁰³ *Ibid.*, lk 5.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Platon, Eesti piiskop. Eesti piiskopi protest väljamaale Saksa okupatsiooni võimude tegevuse vastu. – *Uus Elu*, nr. 1, 1918 lk 7–9.

¹⁰⁶ Hindov, Nikolai. Piiskopp Platoni Riias käik juunis 1918. – *Uus Elu*, nr. 12, 1931, lk 5.

¹⁰⁷ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 40.

Kullamaa, Angerja, Lelle ja Pärnu kalmistutel. Pärnut külastas ta 1918. aastal kaks korda. Teisel korral juulikuus. Selleks ajaks räägiti juba avalikult Eesti muutmisest Balti hertsogiriigiks. Saksa armee ja sakslastest ametnikud valitsesid maad ning rahva meeleolu oli rõhutatud. Korrektselt sõjalis-poliitilist olukorda kajastavad häälekandjad puudusid. Eesti ajakirjandus oli sisuliselt vaka all, ilmus ainult saksameelne ajakirjandus. Pärnusse oli piiskopi tulekuks kogunenud palju rahvast. Pärast teenistust kõneles piiskop oma sõnavõtus Saksa sõjalistest kaotustest läänerindel. Kartmatult rääkis piiskop Saksa võimu lähenevast kokkuvarisemisest. Piiskoppi kuulati väga tähelepanelikult ja uudis lähenevast okupatsioonija võimalikust lõppemisest trööstis rahvast väga.¹⁰⁸

Haapsalus teenis piiskop Platon 4. augustil. 14.–28. augustil sooritas piiskop lihtsal hobuvankril pika matka ja külastas paljusid kirikuid ja kogudusi: Tartu Aleksandri kirikut, Kavilda Püha Neeva-Aleksandri kirikut, Lalsi Püha Nikolai kirikut, Põltsamaa Pühavaimu kirikut, Kikevere Jumalaema Uinumise kirikut, Arussaare Issanda Taevaminemise kirikut, Suure-Jaani Pühade apostlite Peetruse ja Pauluse kirikut, Viljandi Issanda Eelkäija ja Ristija Johannese kirikut, Tuhalaane Jumalaema Uinumise kirikut, Karksi-Nuia Püha Aleksei kirikut, Helme-Tõrva Kristuse Sündimise kirikut, Priipalu Püha Vassili Suure kirikut, Rõngu Issanda Taevaminemise kirikut, Rannu Issanda Jeruusalemma Minemise kirikut, Jõhvi Issanda Ristimise kirikut, Pühtitsa Jumalaema Uinumise naiskloostrit ja Tartu Jumalaema Uinumise kogudust. 30. augustil osales ta piiskopkonna nõukogu koosolekul Tartus.¹⁰⁹

Jõhvi külastamisest leiab meenutusi ajakirjast Usk ja Elu 1919. aastal. Külastus leidis aset vahetult enne sõitu Kuremäe munklasse, kuhu piiskop Platonit templipühaks oodati. Reisil saatis piiskoppi tema hüpodiaakon Johannes Jürgenson. Piiskopi kohalejõudmisel võttis kirikutrepil teda tervitussõnadega vastu Jõhvi kirikuvanem Konstantin Clapier de Colongue, Tsushima merelahingu veteran ja Ontika mõisa omanik. Pärast mantiasse riietumist astus piiskop Platon kirikusse, kus teda tervitas koguduse esipreester Aleksander Männik. Kirikus oli palju rahvast. Peeti lühike palvus ning piiskop pöördus rahva poole kõnega, milles ta meenutas veriseid sündmusi Petrogradis, mille pealtnägijaks ta oli isiklikult olnud. Kõne oli väga asjakohane ja pea iga sõna oli rõhutatud. Meenutuse kirjapanijale Teodor Lepikule jäi eriti meelde piiskopi kirjeldus õigeusklike spontaanselt ülestõusust ja võitlusest kirikute ning usu

¹⁰⁸ Välbe, Jüri, ülempreester. Piiskop Platon Kulbusch. – *Apostlik Õigeusk 100 aastat Eestis*. Album. E. A. Õ. Kiriku ajutise Sinodi kirjastusel. Vetlanda: Vetlanda-Tryckeriet, 1951, lk 8.

¹⁰⁹ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 41.

kaitseks. Piiskop rääkis, kuidas tol ajal mõjuvõimas repressiivorgani Tšekaa looja Feliks Dzeržinski oli kuhugi peitu pugenud ja kogu *Smolnõi värises*.

Pärast palvust pakuti piiskopile süüa. Ülempreester Männiku korteris oli kaetud tagasihoidlik teelaud. Kui enamus külalistest oli lahkunud, siis kõneles piiskop Platon veidi vabamas õhkkonnas oma suhetest okupatsioonivõimude kõrgeima esindaja kindralleitnanti Adolf von Seckendorffiga. Piiskopi sõnul oli kindral murtud mees ning piiskop oli talle olnud otsekui pihisaks. Nende omavahelistes vestlustes rääkis kindral avameelselt piiskopile, et aimab ohtu ning sõda Venemaaga ei olnud tema arvates vältimatu. Kui sõdur ja patrioot täitis ta muidugi käsku. Veel oli kindral kinnitanud, et tema ukSED on piiskopile alati avatud. Seda kommenteerides piiskop ütles, et seda võis uskuda küll, kuid muid asju see ei muuda.¹¹⁰

Teine, pisut esinduslikum hobumatk toimus 3.–15. septembril ning teeniti järgmistes kogudustes: Võnnu-Kärsal, Räpinas, Timmol, Kähris, Võrus, Antslas, Kaikal, Mõniste-Ritsikul, Laanemetsas, Karulas, Laatres, Ilmjärvel, Kastelatsis ja Prangli-Maaritsas. 20. septembril võttis piiskop osa piiskopkonna nõukogu koosolekust, seejärel külastas ja teenis ta Laiusel, Kärkna-Lähtel, Kaareperes, Mustvees ja Uhmardu-Saarel.¹¹¹

1. oktoobril kirjutas ta protestikirja, mille saadab Ants Piibu vahendusel Lääne avalikkusele.¹¹² Kirjas pöördub piiskop õigeuskliku Piibu kui koguduse liikme poole ja palub edastada Euroopa üldsusele teavet Eesti õigeusu kirikliku olukorra kohta Saksa okupatsiooni all.¹¹³

13. oktoobril teenis piiskop liturgiad Penujas, 20. oktoobril Tartu Aleksandri kirikus ja 10. oktoobril Priipalus.¹¹⁴

Petseris ja Setumaal käis enamlaste poolt Saksa okupatsiooni lõpus äge agitatsioon. Sooviti kohe peale Saksa vägede lahkumist liita Petserimaa Venemaaga. Piiskop Platon oli sellest informeeritud ja tegi pingutusi, et Petserimaa jääks Eestile. 25. oktoobril saatis piiskop Platon kirja Pihkva ülempiiskop Eusevile, milles käskis otsekohe eesti preestreid igale poole kirikutesse ametisse seada, et bolševikkude tööd takistada.¹¹⁵ Piiskop kirjutas ka üleskutse,

¹¹⁰ Ervart, Mihhail, ülempreester; Männik, Aleksander, ülempreester; Teodor, Leppik. Mälestuskilde piiskop Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 2, 1979, lk 6–7. Lepik saatis Hindovile meenutuse piiskopi külaskäigust 1. jaanuaril 1930 aasta. See kiri on leitav Aivar Sarapiku eraarhiivis.

¹¹¹ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 41.

¹¹² Vt töö lõpus Lisa 1.

¹¹³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni kiri Inglismaale Ants Piibule. Kiri on eesti, vene ja inglise keeles. 01.10.1918

¹¹⁴ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 41.

¹¹⁵ Hindov, *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon. Tema elu ja tegevus*, lk 177.

mille Petserimaale toimetamiseks kutsus ta Paadremaalt Tartusse preester Karp Ustavi.¹¹⁶ Preester Ustavi meenutused sellest on säilinud Aivar Sarapiku eraarhiivis.¹¹⁷ Ustav kirjutab, et see oli ohtlik töö, teda püüti isegi kinni võtta, kuid edutult. Üleskutse leidis Ustavi sõnul positiivse tagasiside. Üleskutse on ära trükitud ka Nikolai Hindovi töös. Piiskopi oma käega kirjutatud originaal on säilinud Aivar Sarapiku eraarhiivis:

„Armsa` latse` ja velle Kristuse siih, keäte Petserimaal eläte!

Jumala õnnistus olgu te kõigiga

Mina, maapiskop ja kõik pravoslavnõi maarahvas pallesse egä päev Jumalat, et me Setu velle`iks kord püheme võimu alt vallale pääsesi ja ummi veljuga, nii maapoole kirikuga ühendetiis sassi. Me palve um no kuuldu – Eestimaa ja rahvas um jälle vaba! Teile um no esi tetä, kas uma keeli umma usku tunnista`, ehk ei. Soovite te hendile hüät, tahate te oma keelt kerikohe ja kooli, siis kirjutage aga minule. Ega üts te palve, mis teile kasoline nähus olema, saab minu poolt täidetud. Ootan siis te tahtmise avaldumist ja loodan, et hüat ja kallist inämb sallite, kui puhmedüst.“

Maarahva hingekarjane ja Piiskop Platon.

*19. novembril 1918. aastal.*¹¹⁸

12. novembril tulid Tartusse preestrid Nikolai Päts ja Vikenti Paklär ning kutsusid piiskopi Tallinnasse.¹¹⁹ Juba 13. novembril oligi piiskop Tallinnas ja luges Asutavas Kogus isiklikult ette „Esimese Eesti piiskopi Platoni õnnistuse Eesti iseseisvusele“. Õnnistuse tekst ilmus mitmes ajalehes.¹²⁰ Tallinnas veetis piiskop ligi kaks nädalat, õnnistas uut Vabariigi Valitsust ning pidas teenistusi. Eriti pidulikud olid tänupalveteenistus ja liturgia, mis peeti 17. ja 24. novembril Tallinna Issanda Muutmise kirikus suure rahvahulga ja Eesti Ajutise Valitsuse esindajate osalemisel. Jutlust pidas piiskop Mt. 7, 26—29 salmidele:

„Ja igaiüks, kes neid mu sõnu kuuleb, ent nende järgi ei tee, sarnaneb rumala mehega, kes ehitab oma maja liivale. Ja sadas paduvihma ja tulid veevood ja puhusid tuuled ning söötsid vastu seda maja ja see varises ja selle kokkuvarisemine oli ränk.“ Ja sündis, kui Jeesus oli need kõned

¹¹⁶ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni kirik Karp Ustavile, 11.10.1918. Karp/Karl Ustav (20.09.1867–18.08.1953) oli õigeusu vaimulik, diakon, preester, ülempreester, praost, samuti pedagoog, kooliinspektor, ajalehetoimetaja, kirjanik, mitmete seltside asutaja ning liige.

¹¹⁷ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Karp Ustavi kiri Nikolai Hindovile, 28.10.1929.

¹¹⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni pöördumine Petseri setude poole, 19.03.1918

¹¹⁹ Kokla, Konstantin. Isiklikke mälestusi piiskop Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 8, 1936, lk 122.

¹²⁰ Platon, Eesti piiskop. Eesti rahvale. Üleskutse ja õnnistus iseseisvuse ülesehitavaks tööks. – *Postimees*, nr. 215, 1918, lk 2; Tallinna Teataja, nr. 67, 1918, lk 1; Maaliit, nr. 168, 1918, lk 2; Uus Elu, nr. 1, 1918, lk 5.

lõpetanud, et rahvahulgad olid vapustatud tema õpetusest, sest ta õpetas neid nagu see, kellel on meelevälgus, mitte nõnda nagu nende kirjatundjad.

Kirjakohta seletades soovis piiskop Platon, et Eesti rahvas oma kindluse, ehk oma uue riigi ehitaks Jumalikele käskudele toetudes, et riik püsiks nii kindlal alusel.¹²¹

27. novembril jõudis piiskop jällegi kord Tartusse, kust soovis minna edasi Riiga, kuid haigestus grippi, mis arenes kopsupõletikuks. Haigus oli tõsine. Piiskop andis igaks juhuks välja korralduse nr. 957, mis piiskopi haigestumise, pikaajalise puudumise jt selliste põhjuste tõttu annaks Riia piiskopkonna nõukogule täieliku õiguse ja vastutuse piiskopkonna juhtimiseks.¹²²

18. detsembriks oli ta siiski sedavõrd tervenunud, et sai kosumiseks teha juba jalutuskäike.

Vahepeal oli aga linnas poliitiline olukord muutunud. 20. detsembril hõivasid Tartu enamlased. 2. jaanuaril 1919 vahistati piiskop koos ülemdiakon Konstantin Doriniga. 14. jaanuaril hukati piiskop Platon koos teiste vangidega enamlaste poolt Tartu Krediidikassa keldris.¹²³

Oma aastapikkuse tegevuse käigus pühitses piiskop Platon diakoniks ja preestriks viis vaimulikku: Ümarik Joanni, Juhtund Joanni, Pettai Joanni,¹²⁴ Pikkat Joanni ja Prooses Joanni.¹²⁵

Veel paistis piiskop Platon silma kirikuteenistuse mõõduka reformijana. Tal olid kindlad vaated kirikuteenistuste tekstide keele uuendamise ja ühtlustamise kohta. Seda kõike tahtis ta aga teha rahulikult ja kiirustamata. Koostöös preester Laariga anti välja piiskopi kirjutatud kolm salmimõõdulist laululehte.¹²⁶

¹²¹ Laar, Anton. Eesti rahvale. – *Uus Elu*, nr. 1, 1918, lk 5–6.

¹²² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni korraldus nr. 957. On alles nii ametlik leht kui ka mustand.

¹²³ Sarapik, Aleksander, ülempreester. Märterpiiskop Platoni mälestuse hoidmine. – *Eesti märter piiskop Platon. Konverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Kirjastus, 2019, lk 57–58.

¹²⁴ Tapeti 1919. aastal enamlaste poolt. 4.7.2004 kuulutati Isa Joann Konstantinoopoli Püha Sinodi poolt EAÕK märter-pühakuks.

¹²⁵ Kaljukosk, Piiskop Platon, lk 41; Eesti õigeusu vaimulike andmebaas – <https://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/?v=a57b8491d1d8>

¹²⁶ Sõtšov, Piiskopmärter Platoni elu ja tegevus, lk 50; Vt. Platon, (Kulbush), piiskop. Laulud lapse ristimise juures. Talituse kord. – *Kiriku Leht*, nr. 1, 1918, lk 4; Laulud abielu laulatusel. Talituse kord. – *Kiriku leht*, nr. 2, 1918, lk 4; Armulaua teenistus ehk Püha Liturgia. Teenistuse kord. – *Kiriku Leht*, nr. 3, 1918, lk 8.

4.1. Piiskopkonna nõukogu juhtimine; Riia piiskopkonna ajutise nõukogu istungid (17.03.–06.10.1918)

Täiesti omaette peatükk piiskop Platoni tegevuses koguduste külastamise ja vaimuliku teenimise kõrval oli Riia piiskopkonna juhtimine. Piiskopkonna juhtimise kõige paremaks allikaks on selle nõukogu istungi protokollid, mida järgnevalt analüüsimegi.

Esimene Riia piiskopkonna ajutise nõukogu koosolek toimus 30.–31. märtsil 1918. aastal. Nõupidamist juhatas piiskop Platon isiklikult. Osalesid: preester Mihhail Bleive, preester Joann Pavel, preester Anton Laar, Cēsise praost preester Konstantin Vitol, ülemdiakon ja Riia piiskopi sekretär Konstantin Dorin ning ilmalikud liikmed Ivan Berzin ja Vikentij Paklär. Piiskopi ettepanekul arutati Riia piiskopkonna ajutise juhtimise keskuse loomist, mis võiks täita Venemaale evakueeritud Vaimuliku Konsistooriumi ülesandeid. Piiskop väljendas soovi, et piiskopkonna Nõukogu liikmed oleksid vabalt ilma piiskopi mõjutamiseta valitavad. Kahjuks ei olnud võimalik tol koosolekul taolist valimist korraldada ja otsustati jätkata juba varasemalt piiskopkonna poolt valitute liikmete koosseisuga.

8.–10. augusti 1917. aastal Riia piiskopkonna nõupidamisel oli piiskopkonna nõukogu kinnitatud koosseis järgmine: vene kuuriast preester N. Dobrõševskij, I. Nazarinov ja lugeja A. Mikutel; eesti kuuriast preester Anton Laar, lugejad V. Paklär ja G. Trusman; läti kuuriast preester P. Karklin, lugejad N. Berzin ja I. Berzin. Riia ülempiiskopi Ioanni 1917. aasta 2. septembri korraldusega olid lisatud nõukogu koosseisu ka: nõukogu juhataja rolli täitev Konsistooriumi liige ülempreester N. Perehvalski, Tartu II ringkonna praost Mihhail Bleive ja piiskopkonna misjonär preester Joann Pavel. Lisaks nimetatutele olid alati piiskopkonna nõukogu nõupidamistel osalenud praost K. Vitol ja ülemdiakon, Riia ülempiiskopi sekretär ja ülemdiakon K. Dorin. Varasemast koosseisust oli puudu kuus meest. Neli olid lahkunud riigist, kahel oli osalemine võimatu sõjaolude ja kauguse tõttu. Seoses eriolukorraga ja asjaoluga, et kohalviibijatest olid enamus Tartu elanikud, sai otsustatud, et Tartu on nõukogu töö ajutine paik ja piiskopi ajutine residents. Nõukogu koosseisu arvati kohapeal elavad ja endisesse nõukogu koosseisu kuulunud isikud. Samal nõupidamisel moodustati kirjaosakond ja selle eest pandi vastutama piiskopi ülemdiakon K. Dorin.

Uspenski koguduse käest otsustati rentida piiskopi jaoks vajalikud eluruumid. Koguduse nõukogu juhatus üüris piiskopile koguduse eestseisja korteri 40 rubla eest kuus.¹²⁷ Tähtsaks

¹²⁷ RA, EAA.1979.1.308, 13. Protokollid. (Tartu Jumalaema Uinumise kiriku protokolliraamat).

küsimuseks nõupidamisel olid vakantsed preestri kohad kirikus. Samuti vaadeldi ka võimalusi vaimuliku hariduseta preestrite ordineerimiseks. Loodi komisjon ja määrati vastutavad isikud. Vabad vakantsid otsustati välja kuulutada võimalike kättesaadavate ajalehtede kaudu.¹²⁸

Teine Riia piiskopkonna ajutise nõukogu nõupidamine piiskop Platoni juhtimisel toimus 1. aprillil 1918. Osalesid preester M. Bleive, preester J. Pavel, preester A. Laar, I. Berzin, V. Paklär ja ülemdiakon K. Dorin. Arutlusel oli 21. aprilliks planeeritud Tartu Karlova kiriku altari pühitsemine. Piiskop tegi ettepaneku seoses piduliku sündmusega, ning arvestades rahva ja vaimulikkonna kohalolu sel päeval, viia läbi ka piiskopkonna koosolek, et arutada päevakajalisi küsimusi ning anda ülevaade piiskopkonnas toimuvast.¹²⁹ Otsustati saata välja kutsed praostidele osavõtjate informeerimiseks. Samuti otsustati Ajutise Nõukogu istungite protokollid kanda ühte kindlasse raamatusse.¹³⁰

2. aprillil toimunud nõupidamisel osalesid kõikide Tartu koguduste esindajad, juhatuse liikmed, vaimulikud ning kirikuvanemad. Piiskop tutvustas koosviibijatele 30.–31. märtsil Ajutisel Nõukogul vastu võetud otsust pidada istungeid allesjäänud nõukogu koosseisuga, mida kavatseti täiendada Tartus elavate vaimulike ja ilmalike esindajatega. Nõupidamise osalised kiitsid piiskopi otsuse heaks. Lisaks sellele tehti ettepanek täiendada nõukogu osalejate arvu kahe vene ning ühe läti esindaja võrra. Vaidluseta sai vastu võetud seegi otsus.¹³¹

9. aprilli nõupidamisel piiskop ei osalenud. Nõupidamist juhatas preester M. Bleive. Osalesid: preester Bleive, preester J. Pavel, preester K. Vitol, I. Berzin ning protokollija ülemdiakon K. Dorin. Preester Bleive teatas, et Uspenski koguduse juhatuse koosolekul esitati kaks kandidaati Riia Ajutise Nõukogu koosseisu vene õigeusu elanikkonna esindamiseks: I. Lappo ja N. Štšukin. Nõukogu liige I. Berzin teatas, et lätlaste esindajaks saab Tartu Aleksandri gümnaasiumi õpetaja Andrei Pavlovitš Znotin (?).¹³² Otsus võeti vastu ja suunati piiskopile kinnitamiseks.¹³³

Nädala pärast, 16. aprillil, toimus piiskopkonna nõupidamine, millest võtsid osa ülempreester N. Bežanitski, ülempreester A. Brjatsnev, preester M. Bleive, preester J. Pavel, preester K. Savi, preester K. Vitol, preester K. Kokla, preester I. Rezvov, preester P. Lenkin, preester I. Ekimov,

¹²⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu protokollideraamat 17(30).3.–6(19).10.1918, lk 2–4.

¹²⁹ Põhjalik protokoll nõupidamisest on leitav Rahvusrhiivis. RA, EAA.1972.1.79. Eesti Piiskopkonna praostkondade esindajate nõupidamine.

¹³⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu protokollideraamat, lk 6.

¹³¹ *Ibid.*, lk 8.

¹³² Protokollija käekirja tõttu ei ole nimi hästi loetav.

¹³³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu protokollideraamat, lk 9–10.

preester Tsimbrot, preester A. Herman, preester A. Arbuzov, preester S. Muroškin, Preester U. Blejhner, preester V. Herman. Esimeheks valiti ülempreester Bežanitski. Arutati piiskopkonna juhatuse ülalpidamise majanduslikku külge. Piiskopi aastaeelarveks oli 12 000 rubla. Tõdeti, et hetkel laekuvatest annetustest ei piisa, et see vajadus saaks rahuldatud. Väljapääsu olukorrast pakkus Aleksandri koguduse vanem A. Herman. Ta tegi põhjaliku ettekande, milles näitas, et piiskopkonna trükikoja olemasolul oleks see arvestatavaks sissetuleku allikaks ja kulutuste kokkuhoiuks. Trükkida saaks kõik vajalikud teenistuseraamatud, kiriklikud dokumendid, kirjad ja laululehed. Mõte pälvis osalejate seas heakskiidu. Uspenski koguduse vanem I. L. Rezvov¹³⁴ arvas, et trükikoja ruumid võiksid olla koguduse ruumides ning lubas isiklike kulude eest soetada vajaliku trükimasina. Koosolekul viibijad võtsid uudise rõõmuga vastu ja tänasid lahket annetajat. Võttes arvesse uut trükimasinat ja sellest planeeritavat tulu järeldati, et eelarve küsimus sai positiivselt lahendatud.¹³⁵

27. aprillil 1918 toimunud nõupidamist juhatas piiskop Platon. Osalesid: M. Bleive, J. Pavel, A. Laar, professor I. Lappo, eradotsent N. Štšukin, I. Berzin, V. Paklär ja K. Dorin. Koosoleku alguses loeti ette Tartu Aleksandri kiriku pühitsusele järgnenud nõupidamise protokoll, mille põhjaliku kirjapaneku eest tänas piiskop isiklikult preester Bleivet. Otsustati koostada ja saata kogu piiskopkonnale piiskoplik hingehoialane läkitus. Piiskop rääkis nõukogule oma suhtlusest Saksa võimudega Baltimaadele tulnud katoliku kiriku esindajaga. Nõukogu leidis, et on vajalik luua kontakt Saksa võimude kõrgeima esindajaga Eestis õigeusu kiriku olukorra tutvustamiseks.

Seepeale tutvustas piiskop oma kavandit, mida soovis esitada planeeritaval kokkusaamisel Saksa võimudega. Preester Laaril oli ettepanek koostada Saksa võimudele ametlik kiri seoses 13. aprillil Riias toimunud *Landtagi* ehk maapäeva istungiga. Probleem seisnes selles, et kohalikud lehed kirjutasid, et *Landtagil*, mis hääletas kogu Baltimaa liitmise poolt Saksamaaga, osales ka vaimulikkond (Geistlichkeit). Terve rida luteri vaimulikke võttis koosolekust tõepoolest osa, aga Baltimaade õigeusu vaimulikud sellest koosolekust osa ei võtnud, ei olnud selle läbiviimisest teadlikud, ega saanud ka vastavaid kutseid. Juhatuse liige Štšukin soovitus oli seda fakti lihtsalt kokkusaamisel mainida ja lisada vestluse protokollidesse. Konstantin Dorin teatas, et läti koguduste esindaja Tartu Aleksandri gümnaasiumi õpetaja Znotin (?)¹³⁶

¹³⁴ Rezvov Ivan Leontjevitš (1874–1937) – Tartu kaupmees, metseen.

¹³⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu protokollideraamat, lk 11–13.

¹³⁶ Nimi ei ole hästi oletav protokollija käekirja tõttu.

keeldus Riia piiskopkonna nõupidamisele tulemast ja ei soovi ka edaspidi sellest osa võtta. Otsustati pöörduda I. Berzini poole uue kandidaadi leidmiseks.¹³⁷

Maikuus piiskop Platon piiskopkonna koosolekutest osa ei võtnud ja nii juhatas 25. mail toimunud istungit preester M. Bleive. Osalesid: J. Pavel, A. Laar, prof. I. Lappo, dots. Štšukin, Berzin, V. Paklär, P. Devkotsin ja K. Dorin. Kuulati ja võeti vastu eelmise nõupidamise protokoll. Berzin esitles läti koguduste uut esindajat. Selleks oli endine Cesise koolide inspektor P. Devkotsin. Taas oli küsimuseks vahekord Saksa võimudega. Koosolekul kuulati ja võeti teadmiseks Saksa võimude kirjad, milles uuriti Venemaale välja viidud kiriku varade kohta. Tutvuti ka piiskopi vastukirjadega. Preester Laar lisas, et samasuguse dokumendi on tema saanud kohaliku politsei käest ja sarnased taotlused on ka Võru praostkonnas laiali saadetud. Samuti kuulati ära otsus preester Bleive ülendamisest Tartu Uspenski koguduse esipreestriks. Nõukogu kuulas ära Laiuse koguduse vaide oma preestri T. Männiksoni vastu.¹³⁸

15. mai koosolekul viibisid: M. Bleive, N. Dobrõševski, I. Pavel, A. Laar, K. Dorin, I. Lappo, N. Štšukin, I. Berzin, P. Devkotsin, V. Paklär. Juhatuse esimeheks valiti preester M. Bleive. Tähtsaima küsimusena oli arutlusel planeeritava Riia piiskopkonna täiskogu päevakord. Otsustati, et täiskogu peab kindlasti arutama ja võtma seisukoha järgmistes küsimustes: piiskopkonna juhatuse ülevalpidamine, vaimulikkonna ülevalpidamine, õigeusu koolide taasavamine, vaimulikkonna kapitalid, kirjastus. Arutelude käigus peatuti eriti preestrite palkade ja koolide tegevuse taastamise küsimustel. Osalejad rääkisid, et kuigi kohati on vaimulikkonna ülevalpidamise võtnud enda kanda kogudus, ei saa sellist sissetulekut pidada stabiilseks. See tähendas, et pidi otsima ka teisi sissetuleku võimalusi. Üheks võimalikuks tuluallikaks arvati olevat kirikumaad. Otsustati välja selgitada, millised on koguduste juriidilised õigused kiriku maade osas. Veel üheks tähtsaks tuluallikaks peeti koole, kus vaimulikud said õpetajatena tööd teha ja selle eest ka palka saada. Mõistagi oli koolil ka usuliselt ja kultuuriliselt täita tähtis roll.¹³⁹

22. mai koosolekut juhatas taas piiskop Platon. Osalesid: N. Dobrõševski, M. Bleive, I. Pavel, A. Laar, K. Dorin, I. Lappo, N. Štšukin, I. Berzin, P. Devkotsin ja V. Paklär. Koosolekul kuulati ära jooksvad piiskopkonna uudised, kohalemääramised, erruminekid ja ka piiskopi vahepealne

¹³⁷ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Riia Piiskopkonna Ajutise Nõukogu protokollideraamat, lk14–16.

¹³⁸ *Ibid.*, lk 18.

¹³⁹ *Ibid.*, lk 19–20.

suhtlus Saksa okupatsioonivõimudega. Mis aga veelgi tähtsam, koosolekul pandi paika tuleva piiskopkonna täiskogu esialgne kava. Valiti nii teemad kui ka ettekandjad:

1. Piiskopkonna juhatus: a) Piiskopkonna juhtimise organiseerimine ja praostkonnad – ettekandja piiskop Platon, b) Piiskopkonna majanduslik ülevahtamine – ettekandjaks komisjon¹⁴⁰, koguduste määrus – ettekandja M. Bleive;
2. Vaimulikkonna majanduslik ülevahtamine – ettekandjad M. Bleive ja A. Laar;
3. Koolid – ettekandjad I. Berzin ja P. Devkotsin;
4. Kirjastus – ettekandjaks Tallinna delegatsioon;
5. Vaimulikkonna kapital – K. Dorin.¹⁴¹

1. juunil toimunud kiireloomulist Riia piiskopkonna nõupidamist viis läbi professor Lappo.¹⁴² Osalesid: Kogu Venemaa Püha Täiskogu liige preester P. Maršan(?)¹⁴³, preester M. Bleive, preester Laar, preester K. Kokla, protodiakon K. Dorin, eradotsent N. Štšukin, P. Devkotsin. Kokku tuldi, et ära kuulata ettekanne ülevenemaalise kirikukogu kohta. Uudishimu pakkusid Riia piiskopkonna kohta käivad uudised ning selle kohta kirikukogul vastuvõetud otsused. Ettekandja andis teada, et Riia piiskopkonna kirikuelu organiseerimise küsimused pole veel lõplikult otsustatud. Osa nõupidamisel osalenud liikmeid imestas, miks arutatakse kirikukogul Riia piiskopkonna asju ilma ettekandjateta Riia piiskopkonnast. Preester J. Paveli sõnul saatis piiskop Platon maikuus patriarh Tihhonile Riia piiskopkonnas toimuvast põhjaliku ettekande. Ettekandjat tänati ja otsustati arutlust jätkata piiskopi kohalolul.¹⁴⁴

13. juuni koosolekul oli nõupidamise juhatajaks N. Štšukin. Osalesid: preester M. Bleive, ülemdiakon K. Dorin ja I. Berzin. Kuulati ära ja võeti teadmiseks korraldus preester Bleive ülendamiseks ülempreestri seisusesse. Samuti kuulati Laiuse õigeusu kooli õpetaja palvet rahalise abi saamiseks. See iseloomustas hästi kirikus valitsevat rahalist nappust, sest just rahaliste vahendite puudumisele viidates otsustati palve tagasi lükata. Nõupidamine tutvus piiskopi kirjaga Tartu Ülikooli rektorile seoses ülikooli õigeusu koguduse kiriku altarilauaga. Piiskop palus kirjas, et altarilaud jäetaks puutumatuna kuni Riia piiskopkonna täiskogu

¹⁴⁰ Komisjoni koosseisu pole dokumendis mainitud.

¹⁴¹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 21.

¹⁴² Millegipärast ei jookse protokollid protokollide raamatust järjest. Jätan siin ka sama järjestuse.

¹⁴³ Protokollija käekirja tõttu ei ole nimi hästi loetav.

¹⁴⁴ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 22–23.

kokkukutsumiseni, mis võtab vajadusel ette vajalikud sammud altarilaua üleviimiseks teise kohta. Lisaks kuulati ära rea preestrite saadetuid ettekandeid.¹⁴⁵

11. juunil peeti uus piiskopkonna ajutise nõukogu istung. Koosolekut juhatas piiskop Platon. Osalesid: I. Lappo, I. Berzin, J. Pavel, A. Laar, M. Bleive.¹⁴⁶ Taas oli teemaks suur kirikukogu. Nii kuulas nõukogu ära kirikukogul vastu võetud uue koguduse korralduse. Piiskop märkis, et alles hiljuti oli kogudustele Ajutise Nõukogu poolt kinnitatud ajutised reeglid vaimulikkonna valimiseks kogudustes. Sestap tegi ajutine nõukogu ettepaneku neid tõttu hetkel mitte muuta. Samas ütles piiskop, et kuna uutes seadustes on vaimulike uutele kohtadele määramine jäetud piiskopi meelevalda, nende ülevalpidamine aga koguduste kanda, arvab ta, et oleks hea anda kogudustele vaimulike valimistel võimalus rohkem kaasa rääkida. Siis ei ole pärast ka etteheiteid palga maksmise kohustuse üle preestriks.

Piiskop Platon teatas veel, et Saksa võimudelt on tulnud päringuid, millele ei ole võimalik vastata ilma Konsistooriumiga ühendust saamata. Päringud puudutasid endistviisi kiriku varade ja kirikumaade küsimusi. Neid andmeid aga kohapeal ei olnud. Tekkis vajadus komandeerida kedagi Novgorodi Konsistooriumisse vajalike dokumentide ja informatsiooni hankimiseks. Selleks sai valitud ülemdiakon Dorin, kes oli Konsistooriumi liige ja sealsetele töötajatele tuntud isik. Raha komanderinguks, 500 rubla, otsustati võtta võlgu Uspenski ja Aleksandri koguduste kassast. Piiskop peatus taas ka Saksa võimudega suhtlemisel, mainides, et temalt nõutakse õigusakte, mis reguleerivad õigeusu kiriku valitsemist ja koguduste elu Baltimaades. Ajutine Nõukogu otsustas saata Saksa võimudele Moskva kirikukogul vastuvõetud kirikuelu juhtimist puudutavad dokumendid.¹⁴⁷

Pärast suvepuhkust kogunes piiskopkonna ajutine nõukogu taas 15. augustil ja kohal oli ka koosolekut juhatama asunud piiskop Platon. Osalesid preestrid M. Bleive, J. Pavel ja A. Laar. Piiskop kandis Ajutisele Nõukogule ette oma visiidist 8. armee kindrali Hugo von Katheni juurde.¹⁴⁸ Vastuvõtt oli olnud väga sõbralik. Piiskopi eesmärgiks oli saada võimudelt luba kutsuda kokku piiskopkonna täiskogu. Seda luba piiskop ei saanud, sest Von Kathen oli talle vastanud, et loa saamine peab lükkuma tulevikku. Nõukogu arutas piiskopi tulevast koguduste külastamist Tartu, Viljandi ja Võru praostkonnas. Peeti nõu ka piiskopi ja Ajutise Nõukogu majandusliku olukorra üle. Vaadati üle kulud ja tulud ning jõuti järeldusele, et raha piiskopi

¹⁴⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 23–27.

¹⁴⁶ Oli veel üks osaleja, aga tema allkiri pole loetav.

¹⁴⁷ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 27–29.

¹⁴⁸ 31. juuli–11. november 1918: 8. armee ülemjuhataja.

ülevalpidamiseks ei ole piisavalt ja otsustati pöörduda koguduste esipreestrite ning koguduste juhatuste poole vajalike summade leidmiseks, seda kasvõi ühekordse aastaannetuse näol.¹⁴⁹ Piiskopkonna rahaline seis muutus aina hapramaks.

Rahaliste küsimuste arutamisest polnud pääsu ka järgmise nõupidamisel, mis toimus 30. augustil. Nõupidamisel kuulati ülemdiakoni Konstantin Dorini ettekannet tema reisist Novgorodi, Riia Konsistooriumi ja hiljem Moskvasse.¹⁵⁰ Dorin teatas, et Konsistooriumi töötajad, olles ilma jäetud igasugusest rahalisest toest, kulutasid ära kõik neile kättesaadavad rahalised vahendid, lootuses hiljem need summad tagastada Pühalt Sinodilt taotletud rahadega abil. Seoses sellega, et Konsistooriumi polnud võimalik rahaliselt toetada, arvas Ajutine Nõukogu, et on mõistlik soovitada neil anda kogu asjaajamine ja varad üle hoiule Novgorodi piiskopkonna valitsusele. Lõplikku Konsistooriumi likvideerimist, mis on vaid aja küsimus, takistas lõpetamata asjaajamine Saksa okupatsioonivõimudega ja seni kinnitamata piiskopkonna alaline nõukogu.¹⁵¹

31. augustil oli nõupidamise eesistuja ülempreester Bleive. Osalesid preester Laar ja protodiakon Dorin. Kuulati ära piiskopi korraldus suunata koguduste visiteerimisel temale appi Tallinna Issanda Muutmise koguduse diakon Johannes Ümarik ning korraldus preester J. Kulbergi autasustamisest *skufia* kandmise õigusega. Saksa võimud olid vahepeal kirikule seadnud uusi nõudmisi. Seoses võimude korraldusega pidada meetrika kandeid saksa keeles, otsustas ajutine nõukogu, et jätkab kandeid vaatamata okupatsioonivõimu korraldusele siiski vene keeles, võimaldades võimude taotlusel teha neist kannetest vajalikke ärakirju ja need tõlkida. Konsistooriumi asi Novgorodis muutus üha täbaramaks, sest nõupidamisel loeti ette kiri, milles Püha Sinod oli keeldunud Vaimulikku Konsistooriumi Novgorodis rahaliselt toetamast. Küsimuse olulisuse tõttu otsustati jätkata selle teema käsitlemisega järgmisel istungil, kuhu oli oodata ka piiskop Platonit.¹⁵²

20. septembri ja 8. oktoobri nõupidamistel oli eesistujaks piiskop Platon. Osalesid: ülempreester M. Bleive, preester A. Laar, preester V. Paklär ja protodiakon K. Dorin. Tähtsaima punktina arutati sõja tingimustes kirikuvalitsemise küsimuse lahendamist. Patriarh Tihhonile oli Riia piiskopkonna valitsemise kohta koostatud raport, millest öeldi otsesõnu, et Vaimuliku Konsistooriumiga suhtlemine oli sõjaolude ja eraldatuse tõttu Venemaast võimatu. Ühtlasi anti

¹⁴⁹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 29–31.

¹⁵⁰ RA, EAA.1655.3.239, 1–18. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu sekretäri ülemdiakoni Dorin Konstatini ettekanne Moskvasse komandeerimise kohta.

¹⁵¹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollide raamat, lk 31–32.

¹⁵² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollide raamat, lk 32–34.

kirjas ülevaade Riia piiskopkonna ajutise nõukogu loomise kohta, mis oli sündinud osaliselt endiste nõukogu liikmete arvelt ning osaliselt kohapeal olevate liikmete kaasamise teel. Raport kulmineerus palvega, et patriarh kinnitaks ametlikult moodustatud ja toimiva ajutise nõukogu liikmed kuni piiskopkonna täiskogu kokkukutsumiseni. Novgorodis oleva Konsistooriumi kinnipane kuga paluti võimalusel oodata poliitilise olukorra selginemiseni.

Poliitiliselt keerulisest olukorrast andis aimu patriarhiga suhtlemise viis: seoses sellega, et ametlikku kirja ei olnud võimalik Eestisse saata, paluti patriarhil oma otsusest teavitada tavalise kaardiga V. Pakläri nimele, kirjutades kaardile fraasi: palve on rahuldatud. Piiskop küsis nõukogu käest, kas on vaja patriarhi vastust oodata või on mõtet kohe loota sellele, et palve rahuldatakse ning asuda täievolilise piiskopkonna nõukoguna kehtestama uusi üle-Venemaalisel kirikukogul vastu võetud kirikuseadusi. Ajutine Nõukogu hääletas ühehäälselt sellise ettepaneku poolt. Selle tulemusena otsustati viivitamatult uued kirikuseadused ellu rakendada.¹⁵³ See märkis kirikus uue ajastu algust ja peagi seati kindlam kord sisse ka ajutise nõukogu istungite jaoks.

10. oktoobri nõukogu istungil osalesid: ülempreester M. Bleive, preester A. Laar, preester V. Paklär. Koosoleku eesistujaks oli piiskop Platon. Kogu nõupidamise vältel arutati Tartu Aleksander Nevski kiriku kirjastuse üleandmist piiskopkonna nõukogule. Kuulati preester Laari ettekannet kirjastusega seotud probleemidest ning nende võimalikke lahendusi. Otsustati hakata eraldi pidama kirjastuse kohta käivat aruandlust.¹⁵⁴

19. oktoobril peeti uus nõukogu nõupidamine piiskopi eesistumisel ning preestrite Bleive, Laari ja Pakläri osalemisel. Piiskop tegi ettepaneku nõukogu korrektse ja korrapärase töö jaoks viia läbi Nõukogu istungid vähemalt kahel korral nädalas kindlatel päevadel ja kellaaegadel. Otsustati pidada istungid teisipäeviti ja neljapäeviti kell 10-st kuni kell 12-ni. Arutati Simeon Kiisi kohta tehtud kaebust ning otsustati anda talle uus võimalus tema puhtsüdamliku kahetsemise tõttu. Samuti kuulati Moskva suurel kirikukogul vastu võetud uut abielulahutuse kohta käivat seadust ning otsustati võtta see kasutusele. Piiskop viitas 1917. aasta puudulikule aruandlusele, samuti sellele, et kogudused kopeerivad eelmiste aastate aruandlust, seal midagi muutmata. Piiskop arvas, et selline käitumine on laiduväärt ning andis korralduse K. Dorinile koostada 1917. aasta aruandluse vormid vastavalt tema juhtnööridele. Samuti otsustati hakata kasseerima raha kogudustelt taotletavate dokumentide ja ära kirjade eest ning koostati vastav

¹⁵³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollide raamat, lk 34–39.

¹⁵⁴ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollide raamat, lk 39–41.

hinnakiri. Juttu tuli taas ka piiskopi ülevalpidamisest. Üldise vaesuse ja toiduainete kalli hinna tõttu jagati omavahel piiskopi abistamise ülesanded: K. Dorini abikaasa valmistab sööki, leiba ja köögivilju lubas tuua A. Laar. Muude majapidamistööde juures lubas abiks olla V. Paklär. Uue aastani planeeriti järgmiste toiduainete ostmist: 2 kg leiba; 2,5 kg kartulit; 0,5 kg odra kruupi; 0,5 kilo võid; 40 tk kapsast; porgand, kaalikas, 2,5 kg peet; 5 kruusi sibulat, 90 kruusi piima.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollide raamat, lk 41–45.

4.2. Koguduste külastamiste kohta säilinud meenutused

On teada, et piiskop Platon külastas oma teenistusaasta jooksul kokku 74 kogudust Eesti alal. Pidas jumalikke liturgiaid, aseteenistusi, palve- ja tänuteenistusi. Igal pool vestles ja trööstis inimesi, vastas küsimustele ja võttis osa koguduste koosolekutest.

Piiskopi korraldusel olid kogudustele saadetud mitmed ringkirjad üleskutsega fikseerida kogudustes 1918. aasta jooksul aset leidnud sündmusi võimalikult täpselt ning ilma ilustamisteta. Piiskop viitas oma kirjades sellele, et piiskopkond elab hetkel üle tähtsaid saatust muutvaid ajaloolisi sündmusi ja nende kirjapanek tulevastele põlvedele on tähtis. Üheks selliseks sündmuseks, mis vajab kirjeldamist, oli piiskoplik koguduste visiteerimine. Kahjuks pole aga sellekohaseid kirjutisi palju säilinud.

Käesoleva magistritöö autor on Rahvusarhiivis läbi vaadanud kõik seal leiduvad koguduste toimikud, kus on teada, et piiskop Platon käis koguduses kohapeal. Töö autoril õnnestus leida ainult Kaarepere ja Arussaare koguduse külastamise kirjeldused. Arussaare koguduse külastuse kohta käiv kirjeldus on arhiivitoimikus üksikutel vihikulehtedel, Kaarepere koguduse külastus on kroonikaraamatust 1919. aastal ära kirjana kirjutatud ja leitav eraldi säilikus. Kiriku kroonikaraamat aastast 1918 aga puudub üldse. Mõningaid külastuste kirjeldusi on leida Aivar Sarapiku eraarhiivis. Seal on olemas Tartumaa reisi kirjeldus, mis toimus marsruudil Laiuse, Saduküla, Kaarepere, Uhmardu ja Kärkna. Need mälestused pani kirja ülempreester Mihhail Bleive. 1930. aastal andis Bleive poeg need üle Nikolai Hindovile. Lisaks sellele on Sarapiku eraarhiivis Sindi ja ka Arussaare koguduse külastuse kirjeldus, mida mõneti täiendab Rahvusarhiivis leitud meenutus, sest see on kirjutatud sama inimese poolt.

Piiskopi külaskäigud kogudustesse annavad aimu nii oludest, mis kogudustes valitsesid, aga ka piiskopi kui kirikujuhi soovitudest ning nõudmistest, mida ta koguduste visiteerimisel esitas. Ent see kõneleb meile pisut ka piiskop Platoni iseloomust.

Sindi koguduse külastamine leidis aset 25. juulil 1918. Kell 7 õhtul hakkas Sindi Issanda Ristimise kiriku kell lööma ning rahvas ruttas kirikusse. Kogudust pidi külastama ülemhingekarjane. Piiskop Platon sisenes kirikusse, kus teda võtsid vastu kohalik preester Antoni Orgusaar ning Pärnu Suurmärter Katariina kiriku ülempreester Nikolai Tsvetkov. Peale koguduse vaimuliku lühikese tervituskõne õnnistas piiskop ristiga rahvast ja läks sõnagi lausumata altaris, kus end ametirüüsesse ümber riietas ning tuli tagasi kiriku keskele ja teenis lühikese õhtuteenistuse. Teenistusel luges ta ise Evangeeliumit (Mt 5:14–16) ja pidas loetud salmikohtasid puudutava jutluse. Oma jutluses rääkis piiskop Platon apostliku usu valgusest,

mis ei tohi jääda varjule, vaid peab heade tegude kaudu paistma teistele inimestele, et seeläbi saaks Taevane Isa austatud. Lisaks sellele palus piiskop kogudust, et see näeks rohkem vaeva koguduse üldlaulu edendamisel jumalateenistuste ajal. Peale teenistust toimus preestri kodus õhtusöök, kuhu oli kutsutud ka meenutuse kirjapanija. Õhtusöögi ajal sai ta vestelda isiklikult piiskop Platoniga üldlaulust ja küsis nõuandeid, kuidas seda paremaks teha.¹⁵⁶

20. augustil külastas piiskop Platon Arussaare kirikut. See oli piiskopi kodupaik ning seal möödus tema lapsepõlv. Arussaare kirikusse jõudis piiskop Kikeverest 19. augusti õhtul. Tema saatjateks olid Tartu preester Anton Laar, Põltsamaa preester Joann Podekrat, Kikevere preester Joann Kümmel ja diakon Joann Ümarik. Öömajale jäid kõik kohaliku preestri majja. Teenistuse pidamine määrati järgmiseks päevaks ja pidi algama kell kümme. Hommikul varavalges oli piiskop juba üleval ning käis ja vaatas kõik oma lapsepõlve lemmikkohad üle. Ta käis rohuaias ja leidis üles kivi, millel oli istunud, kui oli seal omapead ja käis karjamaal. Lepikus lõi ise endale kepi, mis anti hiljem preestrile üle ja mida hoiti seal koguduses kui mälestust piiskopist.¹⁵⁷

Kell 10 hakati lööma kirikukella. Rahvast oli kohal palju, sest kõik tahtsid näha oma piiskoppi, kellega paljud koguduse liikmetest olid omal ajal ühes koolis käinud. Kirik oli seest ja väljas kaunistatud lilledega. Oli ka väga ilus ilm, mis lõi omakorda ülendatud meeleolu. Piiskop koos saatjatega astus kirikusse, kus teda võttis vastu kohalik preester Konstantin Antson. Lühikeses tervituskõnes tuletas ta meelde piiskop Platoni hoolitsust oma kodukoguduse eest ning mainis sedagi, kuidas piiskop, olles veel Peterburis preestriks, oli Arussaare kogudusele saatnud palju ilusaid esemeid, nagu näiteks uue pronksist kroonlühtri, kirikuriided jpm. Piiskop vastas lühidalt, andis ristile suud, läks kiriku keskele, kus teda riietati piiskopirüüsesse ning seejärel algas teenistus.¹⁵⁸

Teenistus oli maakoguduse kohta korraldatud väga võimsalt. Laulis kaks koori, kohalik ja Tallinnast spetsiaalselt piiskoplikuks teenistuseks kohale tulnud koor. Koorid jõudsid enne teenistust kokku harjutada ja lauluosa, mis oli kogu teenistuse ajal eesti keeles, sujus väga hästi ning avaldas kokku tulnud inimestele väga suurt mõju. Paljudel olid pisarad silmis. Jutlust pidas piiskop Lk 10:1–16 evangeeliumi salvide seletamiseks, ta rääkis jutluses Jumala õnnistusest ja rahust, mida apostlid pidid edasi kandma. Piiskop oli rõõmus, et nüüd ka tema samalaadse

¹⁵⁶ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ivan Espre meenutus Sindi koguduse külastamisest piiskop Platoni poolt. Kirja pandud 23. juuni 1930 a.

¹⁵⁷ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni külaskäik Arussaare kirikus. Ülempreester Konstantin Antsoni meenutus, 26.04.1926

¹⁵⁸ *Ibid*

kuulutusega oma kodukohas viibib oma lähedaste inimeste keskel, kellest paljusid ta isiklikult tunneb. Jutluses kutsus ta rahvast ühisele tööle ja usinusele. Tõi näiteid vene elust, mis suurel määral hooletuse ja lohakuse tõttu on teistest maha jäänud ning võrdles seda inglise eluga, mida ta välismaal viibides tähele oli pannud, kiites brittide töökust ja hoolsust. Jutluse lõpus avaldas piiskop Platon lootust, et ka Eestil seisab ees parem tulevik. Mõne sõna ütles ka Tartu preester Laar, kes rääkis, et Arussaare kogudus võib uhke olla, sest on endi seast andnud Eestile hingekarjase. Kui liturgia läbi sai, mindi kalmistule, kus teeniti hingepalve lahkunutele. Piiskop käis isiklikult viiruki suitsutamise läbi kõik hauad, hiljem teeniti veel *litia*¹⁵⁹ köster Varese ja piiskopi väikeste vendade haudade juures. Peale hingepalvet vestles piiskop koguduse liikmetega ja õnnistas neid. Eriti südamlik oli kokkusaamine piiskopi endise kooliõpetaja Jakob Pajuga. Pärast lõunat umbes kella 19 ajal õhtul sõitis piiskop koos preester Laariga Olustvere kirikusse.¹⁶⁰

Reis Tartumaa kogudustesse algas 7. septembril 1918 Jumalasünnitaja sündimise püha eelõhtul. Piiskop teenis Tartu Jumalaema Unumise katedraalis koguõise jumalateenistuse. Peale teenistust kell 22 õhtul sõitis ta praost Mihhail Bleive, protodiakon Konstantin Dorini, diakon Johannes Proosese ja abilise Johannes Jürgensoni saatel raudteejaama, kust lahkus rong Jõgevale. Rong saabus Jõgevale kahetunnise hilinemisega. Seal edasi sõideti hobustega Laiusele. Tee oli väga porine ja vahetevahel sadas vihma. Kohale jõuti kell 4 hommikul. 8. september oli Jumalasünnitaja sündimise- ja Laiuse kiriku templipüha. Piiskop teenis siin suure rahvahulga osavõtul jumaliku liturgia. Kirikulisi oli umbes 400 inimest. Koguduse eestseisja Teodor Männik võttis piiskopi vastu tervituskõnega, öeldes, et Laiuse kogudus on täna eriti rõõmus, kuna siin koguduses pole käinud 30 aastat ülemhingekarjast ja täna on siia kohale tulnud piiskop, kelle käest on kogudusel võimalik kuulda õpetussõnu emakeeles. Piiskop tänas vastuvõtukõne eest ning soovis kogudusele õitsengut ning kindlat seismist usus. Peale Evangeeliumi pidas piiskop jutluse aeguvatest maailma asjadest. Rääkis inimestest, kes üleliia huvituvad maailma veetlustest, põlates seda osa, mille valis Evangeeliumis Maria.¹⁶¹ Piiskop lisas, et tänapäeval on suured rahvahulgad ja riigid kaasa kistud võõra anastamise hullusesse ning seetõttu on alanud ka maailmasõda. Ta jätkas, et Issand on jätanud inimesed nende egoistlikul teekonnal üksi. Just nii üksi olles karistavad nad ennast ise ja valmistavad endale

¹⁵⁹ Litia – lühike hingepalve.

¹⁶⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni külaskäik Arussaare kirikus. Ülempreester Konstantin Antsoni meenutus, 26.04.1926

¹⁶¹ Lk 10:38-42. Seda evangeeliumi kirjakohta loetakse õigeusu kirikus Jumalaema auks.

ette tulevasi kitsikusi. Armulauasalmi järel kõneles isa Bleive. Ta rääkis kristlikust lootusest, mille aluseks on usk.¹⁶²

Peale liturgiat teeniti palveteenistus Jumalaemale. Enne palve algust rääkis piiskop rahvale Jumalasünnitaja suurest eestkostemõjust Jumala ees. Palju suudab Ema palve oma Poja ees! Peale teenistuse lõppu tuli piiskop *mantias* altarist rahva juurde. Vesteldi kirikuasjadest, elustolust. Erilist tähelepanu pööras piiskop koguduse juhatusele ning arutas nendega kiriku majanduslikku olukorda, palus neid toetada kirikut ja oma vaimulikku. Kirik oli piiskopi visiidiks ehitud kaunite pärgade ja lilledega. Piiskop avaldas tänu kõigile vaevanägijatele. Kuid ta avaldas ka kahjutunnet, et ei kuulnud rahva kaasaulmist teenistuse ajal. Piiskop avaldas lootust, et järgmisel külaskäigul on laulust osavõtjaid rohkem.

Preester Männikson tänas piiskoppi tähelepanu eest ja lubas, et järgmisel külastusel kuuleb piiskop ka rahva laulmist ning soovis talle palju aastaid. Kui kirikus said jutud räägitud, läks piiskop Laiuse kiriku lähedal elava teoloogiamagistri Trusmani poole. Trusman oli viimasel piiskopkonna koosolekul valitud piiskopkonna nõukokku. Teenistusel teda ei olnud. Põhjuseks oli tüli koguduse preestriga, mis oli olnud arutusel isegi piiskopkonna nõukogul.¹⁶³ Olles kohapeal, kasutas piiskop võimalust ja näitas isikliku eeskujuga kristlikku meelsust. Külastades Trusmanit oli ta väga sõbralik ja heatahtlik. Trusman oli piiskopi külaskäigust väga meelitatud. Piiskop omakorda kutsus Trusmani koguduse söömaajale, mis oli valmistatud piiskopi külaskäigu auks. Viimane nõustus. Tüli oli unustatud. Söömaaeg oli väga rikkalik. Tuleb ju arvestada, et tegemist oli sõjaajaga. Kõik vajalikud toiduained olid annetatud koguduse juhatuse liikmete poolt, kes kõik ka *trapesal*¹⁶⁴ osalesid. Lõpetades lõuna, tänas preester Männikson piiskoppi veel kord tema visiidi eest ja andis edasi ümbriku annetusega piiskopkonna juhatuse heaks. Keegi Jekateriina, koguduse liige, kinkis piiskopile mõned enda valmistatud rätikud ja villased sukad.¹⁶⁵

Umbes kell 17 ajal sõitis piiskop saatjatega postihobustel Sadukülla. Sõit oli väsitav. Tee oli porine, puhus külm ja tugev tuul. Sadukülla jõuti alles kell 12 öösel. Hommikul kell 8 teenisid praost ja diakon Prooses kirikus hommikuteenistuse. Kell 10 ajal hakkas rahvas kogunema ja piiskop hakkas kiriku poole liikuma. Kirikusse suunduva tee ääres seisis tütarlapsed lilledega ja heitsid lilleõisi läheneva piiskopi jalge ette. Piiskop õnnistas neid hellalt ja tänas. Kirikus

¹⁶² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartumaa ringreis. Ülempreester Mihhail Bleive meenutus, kuupäev dokumendil puudub. Kirjalik meenutus on üle antud Nigul Hindovile ülempreester Teodor Bleive poolt 1930. aastal.

¹⁶³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu protokollideraamat, lk 18.

¹⁶⁴ Söömaaeg, ("τράπεζα") on kreekakeelne sõna mis tähendab lauda.

¹⁶⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartumaa ringreis. Ülempreester Mihhail Bleive meenutus.

võttis piiskopi vastu koguduse esipreester Joann Kriit, kes rääkis lühidalt Saduküla 350-liikmelisest kogudusest. Preester mainis ka, et 30 aastat pole kogudus oma piiskoppi näinud ja nüüd lõpuks on see sündinud, aga eriti suur rõõm on sellest, et vaimulikku juhatust on võimalik saada emakeeles. Piiskop omakorda tänas kogudust ja soovis, et kogudus ka edaspidi tugevalt usus seisaks. Teeniti piiskoplik liturgia. Neljahäälne segakoor laulis suurepäraselt. Pärast Evangeeliumi lugemist pidas piiskop jutluse, milles rääkis maailma kitsikustest, sõjahädadest, nende hädade vaimulikest põhjustest ning suure Vene riigi hukust. Kirik oli rahvast täis ja piiskoppi kuulati väga tähelepanelikult. Armulauasalmi ajal ütles rahvale õpetussõnad praost Bleive. Ta rääkis pääsemisest, mis sai alguse Naatsareti linnas ja lõppes ristikannatusega Kolgatal. Praost kõneles ka Jumalaema alandlikkusest. Peale liturgiat teenis piiskop hingepalveteenistuse. Enne hingepalve algust selgitas ta kohalviibijatele õigeusu õpetust selle kohta, mis puudutas meie seast lahkunud koguduse liikmeid. Piiskop kinnitas, et lahkunud on elavate liikmetega ikka üks ihu Kristuses ja neid ei tohi unustada, vaid hoopis palvega rõõmustada. Peale hingepalvet tuli piiskop *mantias* kirikusse rahva juurde, tänas lahke vastuvõtu ja rikkalikult kaunistatud kiriku eest. Nagu varem külastatud koguduses, said ka siin erilise tähelepanu osaliseks koguduse juhatuse liikmed. Piiskop vestles nendega eraldi ja palus neil jätkuvalt oma töösse tõsiselt suhtuda. Pidulikul söömaajal preestri kodus oli koguduse liikmete jõududega ette valmistatud rikkalik lõuna. Osales üle 20 inimese. Pärast lõunasööki lahkus piiskop kell 18 paiku koos saatjatega koguduse renditud postihobustega Kaareperre.

Kaarepere kogudusse jõuti õhtul. Esmaspäeva hommikul teeniti liturgia asemel aseteenistus selletõttu, et kirikus ei olnud veini ja prosforaid.¹⁶⁶ Oli esmaspäev ja et oli ilm ilus, olid paljud koguduseliikmed hoopis põllutöödel. Kirikulisi oli teenistusel umbes 50. Kirikus võttis piiskopi piduliku kõnega vastu koguduse hooldaja preester Konstantin Kokla, kes tutvustas Kaarepere väikearvulist kogudust ja tänas ülemhingekarjast tähelepanu ja külaskäigu eest.¹⁶⁷ Piiskop vastas lühidalt ja kiitis küll väikest, aga usus tugevat kogudust ning alustas teenistust. Rahvas oli piiskopist niivõrd vaimustuses, et kõik laulsid teenistusel kaasa. Peale Evangeeliumi lugemist pidas jutluse preester Mihhail Bleive. Piiskop jutlustas teenistuse lõpus sellest, kuidas Jumal hoiab neid inimesi, kes maistest asjadest Teda rohkem armastavad ja usku peavad ning rääkis trööstiks inimestele, kes olid tööpäeval kirikusse tulnud, loo ühest usklikust inimesest. Vaiblas, Võrtsjärve lähedal oli üks mees, kes läks piiskoppi ühele kirikureisil saatma. Naabrid keelitasid teda, öeldes, et käes on head kalapüügi ilmad, mida ei tasu raisku lasta. Mees aga ei

¹⁶⁶ Teenistusleivad.

¹⁶⁷ RA, EAA. 1923.1.89, pagineerimata. Kirjeldus piiskop Platoni visiidist Kaareperesse 1918. a. Ärakiri Kaarepere kiriku kroonikaraamatust.

võtnud neid kuulda ja läks siiski piiskopile appi. Kui ta reisilt tagasi jõudis, olid head kalapüügiilmad lõppenud. Sellele vaatamata läks mees ikkagi järvele, ise mõeldes, et küll Jumal tema jao talle järve on jätnud. Suur oli üldine imestus kui nähti, et saak, mis ta järvest sai, oli suurem kui teistel, mis nood olid saanud kogu selle aja jooksul, mil see mees oma piiskoppi abistamas oli olnud. Kui teenistus lõppes, mindi ristikäiguga koguduse kalmistule. Piiskop pidas liigutava jutluse vajadusest meenutada uinunud oma palvetes ja suitsutas isiklikult viirukiga kõik kalmud. Peale kalmistult saabumist leidis aset tutvumine koguduse liikmetega. Nagu ka varem külastatud kogudustes, riietus piiskop *mantiasse* ja vestles kirikus ükshaaval inimestega ja õnnistas neid. Piiskop Platon avaldas tänu koguduse juhatusele ja vestles nendega eraldi. Peale teenistust toimus ühine söömaaeg koguduseliikmetega preestri majas.

Õhtul kella 22 ajal oli piiskop saatjatega juba Saare-Uhmardus, kus teda võttis vastu preester Mihhail Pork. Preester vabandas, et sai piiskopi tulekust teada liiga hilja ja ei jõudnud kõiki koguduseliikmeid piiskopi saabumisest teavitada. Ka selles koguduses polnud liturgia läbiviimiseks vajalikke kirikuleibasid, seega otsustati teenida aseteenistus. Järgmisel hommikul kell 10 oli kirikusse tulnud väike grupp mehi ja naisi. Enamus neist olid vene rahvusest, ent kuna nad kõik oskasid eesti keelt, otsustas piiskop teenida kahes keeles. Peale Evangeeliumi lugemist pidas piiskop eestikeelse jutluse. Teenistuse lõpus ütles kogudusele õpetussõnad Mihhail Bleive vene keeles. Mõlema vaimuliku jutlused olid parajasti kogetavatest rasketest aegadest ning nende kitsikuste vaimulikest põhjustest. Nagu juba kombeks, peeti peale aseteenistust hingepalve. Lõpetades teenistuse, riietus piiskop *mantiasse* ja vestles koguduse liikmetega ning arutas kohapealseid koguduse muresid. Ka siin koduses kutsus piiskop enda juurde eraldi juhatuse liikmed, õnnistas neid ja vestles nendega. Kui kirikus olid jutuajamised peetud, siirduti preestri korterisse lõunale. Kogudus lõuna valmistamises ei osalenud, *trapesal* viibisid ainult vaimulikud.¹⁶⁸

Lõpetades lõuna, sai piiskop kutse parun Tiesenhausenilt külastada teda Kaiavere mõisas. Parun saatis piiskopile järgi oma hobused. Vastuvõtt paruni juures oli rohkem diplomaatiline kui perekondlik. Kõike söödavat, mida tee juurde pakuti, oli taldrikutel saksa täpsusega, tseremoniaalse viisakuse reeglite järgi, täpne absoluutne miinimum. Külalisi teenindas parun ise. Parun oli endine tsaariarmee ohvitser ja rääkis vene armee lagunemisest ning sõja tagajärgedest. Saksa okupatsioonivõime sel vestlusel ei mainitud, peale ühe asjaolu. Parun märkis, et vilja rekvireeritakse sel aastal suures koguses, kuna Saksamaal on sellest suur

¹⁶⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartumaa ringreis. Ülempreester Mihhail Bleive meenutus.

puudus. Enne lahkumist külastas piiskop veel ühte paruni vene rahvusest pere põetajat ning vestles temaga.¹⁶⁹

Järgmisel päeval toimus armulauateenistus Kärkna-Lähte Kõikide Pühakute kirikus. Kell 10 hommikul astus piiskop kirikusse, kus teda võttis vastu koguduse preester Andrei (Andres) Paul. Oma tervituskõnes tõi ta välja, et piiskop on võtnud kanda ülemhinge karjase risti väga rasketel aegadel ning tänas piiskoppi selle eest, et ta külastab oma kogudusi ja lohutab ohtudele vaatamata rahvast. Piiskop tänas ja soovis sellele kogudusele Jumala toetust. Kirikus oli rahvast vähe. Jutluses peale Evangeeliumi lugemist rääkis piiskop kaduvatest aeglikest maailmaväärtustest, inimeste ahnusest, sõja põhjustest ja sellest, et ilma Jumalata on õnn võimatu. Peale armulauasalmi laulmist rääkis õpetussõnu Mihhail Bleive. Kui liturgia oli lõppenud, mindi kalmistule, kus teeniti hingepalve. Kõige lõpus riietus piiskop *mantiasse* ja nagu ka varem külastatud kogudustes, vestles siingi rahvaga koguduse asjadest. Eraldi vestlus toimus koguduse juhatusega. Peale ühist pidulikku söömaaega umbes kl 18 ajal õhtul lahkus piiskop koos saatjatega Tartusse.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tartumaa ringreis. Ülempreester Mihhail Bleive meenutus.

¹⁷⁰ *Ibid.*

4.3. Suhted võimudega – vahekord Eesti Vabariigi võimu ja selle esindajatega; suhted ja kirjavahetus Saksa okupatsioonivõimudega

Piiskop Platoni teenistus ülemhingekarjasena jäi põhiliselt Saksa okupatsiooniaega ning võimudega läbikäimine ja asjaajamine oli piiskopkonnale elutähtis. Saksa võimudega suhtlemine oli üldjoontes viisakas, kuid aeg-ajalt siiski pingeline. Usulise organisatsioonina ei paistnud õigeusu kirik võrreldes luteri kirikuga sakslastele lojaalne. Ühest küljest oli kirik kui kild Venemaast ja endise tsaarivõimu toetaja, teisalt aga tugevate rahvuslike meeleolude allikas. Saksa võimudele olid mõlemad aspektid vastumeelsed. Kirjavahetusest Saksa võimuorganitega nähtub, et okupatsioonivõim ei olnud lõpuni välja nuputanud, millist seisukohta Baltimaade õigeusu piiskopi ja tema kiriku suhtes võtta. Kogu okupatsiooniaja vältel saadeti talle kirju, nõudega esitada ühte või teist dokumenti, tõendamaks tema legitiimsust kirikujuhina kogu Baltikumis ja piiskopina Eestis.¹⁷¹ Asjaajamist raskendas eraldatus Riia piiskopkonna Konsistooriumist. Kogu suhtlus ja andmete taotlemine oli aeglane, samal ajal oli tegemist piiskopkonnale ajalooliselt väga tähtsa ja murrangulise perioodiga. Tsaarivõim oli jäädavalt lõppenud. Venemaast ära lõigatud Eesti riigis olid toimumas saatust määravad ja elutähtsad ümberkorraldused. Ühiskonnas toimuvat tunnetas püha Platon väga hästi ning mainis korduvalt oma mõttekaaslastele, et käest lastud võimalused ei pruugi enam korduda. Võib öelda, et kogu tema piiskopiteenistuse vältel jooksis ta ajaga võidu.

Aivar Sarapiku eraarhiivis on säilinud osaliselt Riia piiskopkonna nõukogu kirjavahetus. Paljud kirjad on kadunud nagu seda tunnistab piiskop Platon ise oma päevikus, mis on osaliselt avaldatud ajalehe Uus Elu veergudel.¹⁷² Selleks, et saada aimu piiskopi tegevusest ja suhetest okupatsioonivõimudega, on materjali siiski omajagu. Kokku on säilinud 22 piiskop Platoni poolt saadetud kirja. Enamjaolt on need vastused Saksa võimu kirjadele, milles on palutud mingisugust teavet. Kirjades käsitletavat teemat osaliselt korduvad. Peab ütlema, et kirjade toon vastavalt käsitletavatele teemadele aasta jooksul muutub. On rahumeelsed õigeusu kirikut tutvustavad kirju ja viisakad mõttevahetused 1918. aasta alguses, aga ka piiskopi protesti ja nõrdimust väljendavad kirjad enne okupatsiooni lõppu. Võib öelda, et kõikide nende kirjade kulminatsiooniks on piiskop Platoni protestikiri Hugo Karl Gottlieb von Katherile¹⁷³ ja

¹⁷¹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude pöördumine piiskopi poole tema legitiimsuse tõendamiseks Riia kirikujuhina, 23.07.1918.

¹⁷² Platon, Eesti piiskop. Mõni leheke minu päevaraamatust. – *Uus Elu*, nr. 8, 1924, lk 2.

¹⁷³ 31. juuli–11. november 1918: 8. armee ülemjuhataja.

samasisuline, kuid mõnevõrra üldisem protestikiri Inglismaale.¹⁷⁴ Need kirjad kirjeldavad emotsionaalsetes toonides kiriku olukorda kogu Baltikumis.

Saksa sõjavõimu saabudes sattus kiriku tegevus ja vaimulikkonna liikumine range kontrolli alla.¹⁷⁵ Iga liigutus nõudis luba, linnast linna reisimine oli paras ettevõtmine. Juba varsti peale sakslaste tulekut külastas piiskoppi Saksa sõjaväe katoliku preester. Temaga oli tõlgina kaasa võetud kohalik luteri kirikuõpetaja. Vestluses paluti luba viia läbi tänupalvus Tallinna Aleksander Nevski katedraalis Baltimaade täieliku Saksa kontrolli alla saamise puhul. Kuuldes eitavat vastust läksid saadikud endast välja ja ähvardasid vägivallaga. Piiskop vastas, et siis poleks pidanud üldse tema juurde tulemagi. Kui vestluses läks üle saksa keelele, muutusid külalised viisakamaks ja leiti kompromiss. Lepiti kokku, et palvuseks kasutatakse Tallinna Issanda Muutmise kirikut, mis ajalooliselt oli olnud katoliku kirik. Piiskop Platon andis loa Saksa katoliku preestritel kasutada sõjaväelastele mõeldud teenistuste läbiviimiseks õigeuskirikuid ka edaspidi. Eritingimuseks oli kohaliku preestri luba ning teenistusega kaasnes nõudmine, et katoliiklaste altarilaud tuleb asetada alati väljapoole õigeusu altarit. Kokkulepetest pidasid katoliiklased piiskopi sõnul väga korrektelt kinni ja suhtusid õigeusu kirikutesse lugupidamisega. Veelgi enam, kõik uued katoliku preestrid esitlesid end Eestisse tulles ja võtsid piiskop Platonilt õnnistuse.¹⁷⁶

Märtsis tekkis piiskopil võimalus esitleda end piirkonna komandandile kindral Seckendorffile. Õigeusu saadikutest olid peale piiskopi veel kohal Tallinna praost Aleksei Aristov,¹⁷⁷ ülempreester Karp Tiisik, rahva esindajana gümnaasiumi direktor Nikolai Kann¹⁷⁸ ja A. Mängel. Vastuvõtt oli igati viisakas. Kindral lubas, et usuelu Saksa võimud puutuma ei hakka. Soovis vaid, et õigeusklikud ei teeks saksavastast agitatsiooni ning oleks rahumeelsed ka naaberusulistega. See sooviavaldus puudutas muidugi kõiki uskkondi. Seckendorff lisas, et õigeusu esindajad võivad oma muredega alati tema poole pöörduda.

Lahke pakkumise peale reageeris piiskop koheselt ja palus komandandilt luba Eestis ringreisi tegemiseks, et külastada oma kogudusi. Piiskop Platon selgitas, et see on hädavajalik saamaks teada, millises seisus on kogudused, kuna piiskopkonna juhtidel puudus selle kohta igasugune informatsioon. Kindral lubas ringreisi korraldada, kui rongiühendused taastuvad. Seckendorff

¹⁷⁴ Protestkiri on lisana välja toodud töö lõpus.

¹⁷⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni vastus Tallinna linnapeale, 24.05.1918. Piiskop kirjutab, et ei saa majast lahkuda. Siin võib juttu olla koduarestist.

¹⁷⁶ Platon, Eesti piiskop. Mõni leheke minu päevaraamatust. – *Uus Elu*, nr. 8, 1924, lk 2.

¹⁷⁷ Aleksei Aristov (01.10.1853–24. 06.1931) oli õigeusu vaimulik: diakon, preester, ülempreester, praost.

¹⁷⁸ Nikolai Kann (26.04.1873–17.02.1948) oli Eesti haridustegelane ja poliitik. Haridus- ja sotsiaalminister 1933–1936.

oli sõnapidaja mees ja luba sai väljastatud ning juba peatselt, 15. märtsil 1918 saigi piiskop pooleaastase reisiloo ja võis nüüd liikuda mööda Eestimaad kuni Valgani. Õigeusu delegatsioon soovis kindral von Seckendorffiga rääkida ka ülestõusmispühade tähistamisest. Eestis peeti seda püha kahe erineva kalendri järgi. Ühtlasi taotleti luba ülestõusmispühade ööteenistuste läbiviimiseks. Selle kohta palus kindral piiskopilt kirjalikku selgitust ja lubas seejärel sellele küsimusele vastata. Juba järgmisel päeval peale kohtumist saatiski piiskop Platon põhjaliku kirja, kus selgitas õigeusu traditsioone ning kalendrite erinevuste tagamaid.¹⁷⁹ 19. märtsil läkitas piiskop Platon uue kirja, milles selgitas 220 õigeusu koguduse nimel veel täpsemalt ülestõusmispühade pühitsemise põhimõtteid õigeusu kirikus ning Gregoriuse ja Juliuse kalendri kasutamise traditsioone. Kirjas vastas piiskop kindrali küsimusele, miks ei ole võimalik hetkel kalendreid ühtlustada ja soovis, et võimud arvestaksid mõlema kalendri ülestõusmispühade tähistamise traditsiooniga Baltimaades. Ta tegi ettepaneku, et Gregoriuse kalendri järgi tähistatavaid läänekristluse ülestõusmispühasid, mida peab enamik Baltimaade kristlasi, oleks võimalik tähistada ettenähtud korras ja täismahus. Ida-ülestõusmispühad kui Eestis väiksema arvuga õigeusklike kristlaste pühad, saab pidada aga lühendatud kujul, st Kannatusnädala kolm viimast päeva ja kolm esimest Helge nädala päeva. Piiskop palus kirja edasi saata ka Liivimaa komandandile.¹⁸⁰

Kindralleitnant von Seckendorff vastas piiskopile 26. märtsil, et küsimus Ülestõusmispühade pidamise üle on arutamiseks saadetud 8. armee peastaapi ning vastuse saamise järel teavitatakse teda koheselt.¹⁸¹ Järgmisel päeval oli ülemjuhatus vastus käes, milles lubati nii Eestis kui ka Liivimaal ülestõusmispühi pidada mõlema kalendri järgi.¹⁸²

12. aprillil saatis piiskop komandant von Seckendorffile kokku viis kirja. Esimeses kirjas kirjeldas ta idakiriku traditsioonis ülestõusmispühade öise teenistuse tähtsust ning palus luba nende teenistuste läbiviimiseks. Lahendusena omalt poolt pakkus ta võimalust väljastada teenistusele tulevatele kirikulistele eriload, mis oleks viseeritud kohaliku koguduse templiga. Selle alusel oleks koguduse liikmed saanud öösel takistamatult liikuda. Teise kirjaga teavitas piiskop Saksa võimuorganeid 21. aprilliks planeeritud Tartu Aleksandri kiriku peaaltari pühitsemisest. Lisaks kirjutas piiskop, et ta muudab ajutiselt oma elamiskohaks Tartu, kus tegutseb hetkel Riia piiskopkonna ajutine nõukogu. Samuti lubas ta kirjas, et hakkab Saksa

¹⁷⁹ Platon, Eesti piiskop. Mõni leheke minu päevaraamatust. – *Uus Elu*, nr. 8, 1924, lk 2.

¹⁸⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Kiri kindralleitnant Adolf von Seckendorffile Ülestõusmispüha pidamise asjus, 19.03.1918.

¹⁸¹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Kindralleitnant A. von Seckendorffi kiri piiskop Platonile, 26.03.1918.

¹⁸² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Kindralleitnant A. von Seckendorffi kiri piiskop Platonile, 27.03.1918.

võime küllaltki tihti tülitama sõidulubadega, sest kavatseb külastada oma kogudusi. Kolmandas kirjas palus piiskop luba Riia külastamiseks, kuna seal asub Riia piiskopi residents, Konsistooriumi hooned arhiiviga ning 6 kogudust. Neljandas kirjas on palve eraldada Saksa võimude poolt kiriklike teenistuste läbiviimiseks punast veini ja jahu nende vajalike ainete kirikus puudumise tõttu. Viiendas kirjas kurdab piiskop raskuste üle koguduste ja praostidega sidepidamisel postiühenduse puudumise tõttu ning palub luba kasutada Saksa sõjaväe väliposti.¹⁸³

16. aprillil tuligi luba kasutada Saksa väliposti, tingimusel, et kõik kirjad antakse postkontorisse üle avatud ümbrikutega.¹⁸⁴

Aprillis 1918 kolis Riist Tartusse Baltimaade kõige kõrgem Saksa sõjaväe valitsus – Armeeoberkommando 8 / AOK 8. Ka selle staapi pidi piiskop vestluseks kohale minema ja ennast tutvustama. Huvitava taktikalise sammuna pakkusid Saksa võimud piiskopile ja õigeusu vaimulikkonnale palka. Piiskop keeldus, kuid samas lisas, et kui sakslased tõesti kirikut abistada soovivad, andku nad õigeusu kirikule juurde maad ja lubagu avada koolid. Selle peale lubasid võimud pisut mõelda ning see vormistati viisakaks vastuseks, et see soov võetakse arvesse. Peale tutvumisvestlust saatis piiskop Platon 28. aprillil kindral Günter von Kirchbachile¹⁸⁵ ametliku kirja, milles tänas Saksa võime õigeusu vaimulikkonna suhtes väljendatud tähelepanu eest. Kirjas kirjeldas ta üksikasjalikult, kui suur oli olnud rahaliste toetuste osakaal Vene riigilt ja selgitas, et sellel oli väga palju negatiivseid mõjusid. Kirjas keeldus piiskop veel kord viisakalt pakutavast palgast. Õigeusklike unistuseks olid hoopis maa, mida oleks olnud võimalik kasutada kiriku tegevuse toetamiseks, näiteks rendile andes, nii nagu see oli toiminud luteri kiriku puhul. Piiskop Platon viitas, et ajal, mil riigis käib asjade ümberkorraldamine, oleks olnud õiglane suurendada õigeusu koguduste maad. Muidugi ei jätnud ta mainimata Saksa võimude ebakorrektsel suhtumisel olemasolevate kirikumaa ja hoonete suhtes.¹⁸⁶

30. aprillil tuli Saksa ametivõimudelt kiri korraldusega kirjeldada täpselt Venemaale evakuatsiooni käigus välja veetud kiriklikku vara, sealhulgas näidata eraldi ära kirikukellad, avalikud monumendid, muuseumid ja raamatukogud, arhiivid, väärtuslikud esemed ning

¹⁸³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni 5 pöördumist kindralleitnant A. von Seckendorffi poole, 12.04.1918. Kõik pöördumised on vormistatud eraldi kirjakestena neljal leheküljel, mis on saadetud ühe kirjana.

¹⁸⁴ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa sõjaväe vastus piiskop Platoni pöördumisele sõjaväe väliposti kasutamise asjus, 16.04.1918.

¹⁸⁵ 8. Armee / Armeeoberkommando 8 / AOK 8 – ülemjuhataja 1918. aastal.

¹⁸⁶ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni kiri AOK 8 – kindral Günter von Kirchbachile, 28.04.1918.

sularaha. Korraldus oli seotud sellega, et Venemaale oli antud välja väärtpabereid luteri ja katoliku kirikutele kuuluvate varade maksumuse eest rohkem kui 10 miljoni rubla väärtuses ja need sooviti tagasi nõuda.¹⁸⁷

Ent sellega võimude nõudmised ei piirdunud. 2. mail tuli uus Saksa võimudelt nõudmine. Taheti üksikasjalikku aruannet Eesti õigeusu kirikuelu ja kirikuinstitutsioonide korralduse kohta. Sooviti teada:

1. Õigeusklike koguarvu kohtadel, piirkonniti.
2. Õigeusu kirikute ja teiste õigeusu pühakodade arvu ja asukohti.
3. Vaimulike ja teiste kirikutöötajate arvu.
4. Kloostrite, nende elanike ja teenistujate arvu, sealhulgas asukohti.
5. Õigeusu kiriku praostkondade arvu ja suurust.
6. Õigeusu koolide arvu, liike ja asukohti koos õpetajate ja õpilaste arvuga.
7. Maade (sealhulgas metsa) suurust, asukohta ja kasutusviise (üür, omandiõigus) või nendest saadavat tulu, milline oli ette nähtud kirikuelu edendamiseks ja toetamiseks.

Lisaks sooviti teada, kui suured olid õigeusu vaimulike omaaegsed palgad. Oodati ka ettepanekuid kirikuteenrite palgaküsimuse korraldamiseks.¹⁸⁸

Sellele kirjale vastas piiskop oma kirjaga 8. mail 1918, milles tegi pika sissejuhatava selgituse õigeusu kiriku saatusest enne sõda ja sõja ajal. Samuti selgitas piiskop, et ei ole võimeline Saksa võimude nõuet täitma, sest kogu vajalik dokumentatsioon, statistika ja arhiivid on evakueeritud Venemaale Novgorodi linna. Et vajalikud paberid esitada, on hädavajalik Konsistoorium tagasi tuua. Ta lisas, et on võimalik taotleda vajalikku informatsiooni ka kogudustest kohapeal, aga selleks puudub praegu võimalus, kuna tema liikumist piiratakse ja ta ei saa kasutada raudteed. Lisaks palus piiskop võimalust kirikuelu korraldamiseks läbi viia täiskogu.¹⁸⁹ Platoni sooviks oli piiranguid trotsides kirikuelu kindlamale alusele seada.

Informatsiooni küsiti piiskop Platonilt teistestki ametkondadest. Nii näiteks saatis 27. mail Tallinna linnapea piiskopile kirja palvega kirjeldada kirikute olukorda ja anda informatsiooni rahaliste vahendite ja sissetulekute kohta, mis olid hetkel kättesaadavad kõigile kiriku

¹⁸⁷ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude pöördumine piiskopi poole andmete esitamiseks välja veetud kirikuvarade osas, 30.04.1918.

¹⁸⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude pöördumine piiskopi poole õigeusu olukorra kirjeldamiseks Eestis, 2.05.1918.

¹⁸⁹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskop Platoni vastus Saksa võimudele nende taotlusele kirjeldada õigeusu olukord Eestis, 8.05.1918.

asutustele.¹⁹⁰ Piiskop vastas sellele oma kirjaga 1. juunil, milles selgitas, et taoline suhtlus Saksa võimudega juba käib ja niikaua kui pole moodustatud piiskopkonna valitsust ei ole võimalik tal neid andmeid esitada.¹⁹¹

Saksa okupatsiooniaja alguses, kui suhted võimudega olid veel võrdlemisi head, sai piiskop küllaltki vabalt ringi liikuda. Hiljem, kui AOK 8 staabi postkasti hakkasid saabuma protestikirjad, ei olnud tema suhtes nii sõbralikud ja sõitmist takistati.¹⁹² Võeti ära kehtiv reisiluba ettekäändega lisada samale dokumendile lisakirje reisimiseks Riiga. Piiskop taotles uut luba, aga seda enam ei antud.¹⁹³ 1918. aasta suvest alates muutusid suhted aina keerulisemaks ja kirikupea pidi üha enam oma vaimulike ja kiriku õiguste eest seisma.

30. juunil 1918 edastas piiskop Platon Saksa ametivõimudele Moskva kirikukogul vastuvõetud koguduste seadused omapoolsete selgitustega.¹⁹⁴

Mida aeg edasi, seda enam hakkas okupatsioonivõim kiriku tegevust piirama. Sestap sages vajadus pöörduda piirkonna kõrgema sõjaväevõimu poole, et avaldada oma protesti kirikumaade, hoonete ja varade omavolilise hõivamise ja võõrandamise vastu Saksa võimude poolt.¹⁹⁵ Selliseid kirju saatis piiskop Platon mitmeid ja igale protestikirjale tuli alati viisakas vastus, et asi võetakse uurida. Mingeid tagajärgi see muidugi kaasa ei toonud.

Oli ka tõsisemaid juhtumeid. 29. mail päris piiskop võimudelt aru Pärnu piiskopkonnas juhtunud intsidendi kohta. Tõstamaa, Murro, Kastna ja Podise kirikuteenrid kutsuti välja Pärnu komandatuuri ja neile esitati süüdistus saksavastase poliitika edendamises. Õigeusu vaimulikke ähvardati trahviga ja määrati „revidendid“ – luteri õpetaja Immanuel Hahl, mõisnik Balod ja kodanikud Toots, Jagoschmidt ja Weiss. Kirjas küsis piiskop, milles seisneb nimetatud kirikuteenrite saksavastane poliitika ning palus viidata seadustele, millele oli nende suhtes langetatud otsuse tegemisel tuginetud. Lisaks palus ta selgitada, milline on „revidentide“ seaduslik pädevus ja mida taheti sellise käitumisega saavutada.

15. juulil saadetud kirjas palus piiskop Platon selgitusi seoses Viljandi diakoni Aleksander Palu väljasaatmisega Eestist ja olukorraga Penikülas. Selles kirjas tõstatab ta mitu küsimust. Piiskop

¹⁹⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Tallinna linnapea kiri piiskop Platonile, 27.05.1918.

¹⁹¹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskopi vastuskiri Tallinna linnapeale, 1.06.1918.

¹⁹² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude eitav vastus piiskopil palvele vormistada endale alaline liikumisluba Eestis, 28.06.1918.

¹⁹³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskopi palvekiri reisiloa andmiseks, 2.07.1918.

¹⁹⁴ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskopi kiri Saksa võimudele koguduse põhikirja kohta, 30.06.1918.

¹⁹⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskopi kiri 8. Armee staapi. Protest kiriku vara omavolilise võõrandamise vastu, 15.07.1918.

palub teavitada, milles on diakoni süü. Ta ei jäta kasutama võimalust diakoni eest kosta, märkides, et Palu peres on kasvamas kaks väikest last. Piiskop palus teda mitte välja saata. Ent see polnud sugugi kõik, sest kirjas oli juttu ka Halliste koguduse maa ja koguduse maja ümber tekkinud olukorrast. Piiskop uuris, miks rekvireeris Peniküla komandant koguduse hooned ja aiamaa. Millistest sõjalistest vajadustest oli taoline käitumine tingitud? Viimaks palus ta Halliste koguduse erus olevat preester Kipperit (Kipper) talituste läbiviimisel mitte takistada.¹⁹⁶

Säilinud on ka selle kirja ametlik vastus, mis on oma toonilt üleolev ja isegi ähvardav. Kirjas peetakse piiskopi küsimusi Peniküla asjus sobimatuteks ja armuandmispalve Aleksander Palu suhtes lükatakse tagasi.¹⁹⁷ Vastuses viidatakse veel piiskopi vähesele informeeritusele ja palutakse enne, kui piiskop *Generalkomandole* uusi kaebusi esitab, fakte hoolikalt uurida.¹⁹⁸

Saksa okupatsioonivõim tundis üha enam huvi ka piiskop Platoni isiku vastu. Nii näiteks palusid võimud 23. juulil piiskopilt dokumente, mis tõendaksid tema legitiimsust Riia piiskopkonna juhina.¹⁹⁹ Piiskop vastas sellele kirjale üksikasjalikult. Lisadokumentatsiooni saamiseks soovitas ta Saksa esindaja kaudu pöörduda Püha Sinodi poole Venemaal.²⁰⁰ Juba juunikuus oli piiskop läkitanud oma protodiakoni Konstantin Dorini spetsiaalselt Venemaale Novgorodi ja Moskvasse, et vajalikud dokumendid sealt Eestisse tuua. Augustikuu lõpus olid kõik vajalikud dokumendid olemas.²⁰¹

28. augusti kirjas piiskopile pööras Saksa valitsus tähelepanu riigivõimu meenutamisele õigeusu teenistuste ajal. Võimud soovisid seda kirikuti ühtlustada ja palusid selles küsimuses piiskopi seisukohta.²⁰²

Septembris avanes piiskop Platonil võimalus kõik kiriku õiguste rikkumised võimudele ette kanda. Nimelt kutsuti piiskop 19. septembril vastuvõtule, mis oli korraldatud kindral von Katheni auks.²⁰³ Piiskop tuli kohale, esitles end ja tegi ka juttu kõigist Saksa võimude rikkumistest õigeusu vaimulikkonna ja kiriku varade vastu. Vastuvõtul palus kindral von

¹⁹⁶ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Piiskopi palvekiri A. Palu karistuse leevendamiseks ja Halliste kirikuvarade sundvõõrandamise vastu, 15.07.1918.

¹⁹⁷ Diakon Palu süü on selles, et ta oli rahvuslikult meelestatud ega teinud sellest saladust.

¹⁹⁸ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude vastus piiskopi kirjale, 4.08.1918.

¹⁹⁹ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Saksa võimude pöördumine piiskopi poole, 23.07.1918.

²⁰⁰ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Vastus Saksa võimudele seoses piiskopi teenistust tõendatavate dokumentidega, 8.08.1918.

²⁰¹ RA, EAA.1655.3.239, 1–18. Ajutise Riia Piiskopkonna Nõukogu sekretäri ülemdiakoni Dorin Konstatini ettekanne Moskvasse komandeerimise kohta.

²⁰² Aivar Sarapiku eraarhiiv. Kirik Saksa võimudelt seoses kohaliku võimu meenutamisega, 28.08.1918.

²⁰³ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Kutse kindrali vastuvõtule Toompea lossis ja hiljem õhtusöögile Mustpeade majas 19.09.1918, 18.09.1918.

Kathen piiskoppi esitada talle kogu räägitu kirjalikus vormis ja juba nelja päeva pärast edastaski piiskop Platon viielehelise ettekande. Ettekandes on loetletud kõigis varasemates kirjades tõstatatud probleemid: kirikumaa ja kiriku kinnisvara sunniviisiline võõrandamine, koguduste maksustamine komandantuuri kasuks, õigeusu koolide suletuna hoidmine, ebavõrdsus õigeusu kirikute maade osas võrreldes luteri kirikuga jne. Lisaks sellele on juttu vahetult enne kirja saatmist arreteeritud preestritest Kiimanist ja Tõlpist ning kahest Pärnu praostkonna kirikuteenrist, kes said ettekirjutuse teha valik, kas lahkuda Venemaale või minna vangi. Samas kirjas väljendab piiskop nõrdimust ka Saksa võimude plaani üle võõrandada Tallinna Pühade Siimeoni ja Hanna kirik Saksa mereväelaste vajaduste tarbeks, eesmärgiga rajada sinna söökla.²⁰⁴

Et asjalood polnud preestrite vangistamise järel soodsad, ei jäänud piiskopil muud üle, kui püüda võimudega nende vabastamise üle läbi rääkida. Sellega piiskopi suhted okupatsioonivõimudega ka lõppesid, sest 1918. aasta novembris lõppes Esimene maailmasõda ja kontrolli riigis võttis üle Eesti Ajutine Valitsus. Oma viimase kirja kindral von Kathenile saatis piiskop 10. oktoobril 1918. See oli armuandmise palve Tartu praostkonna preestrite Kiimani ja Tõlpi ning Saaremaa preestri Vahteri vabastamiseks.²⁰⁵

Huvipakkuvad on ka piiskop Platoni suhted Eesti riigijuhtide ja poliitikutega. Paljud tolle aja Eesti poliitikategelased olid Riia Vaimuliku Seminari kasvandikud, seega olid nad kogudustes teenivate vaimulikega koolivennad. Ka piiskop Platon oli seal õppinud. Aivar Sarapiku eraarhiivis on säilinud üks Nikolai Hindovile saadetud meenutus nimega „Kui kaks suurt meest nutsid“, milles Johannes Juhtund kirjeldab, kuidas poliitikud ja riigielu juhid käisid tihti vestlemas ja nõu küsimas piiskop Platoni juures tema Tallinna kodus. Piiskopi abilisena nägi Juhtund tihti taolisi koosviibimisi ja „poliitilisi teejoomisi“, kus arutati tähtsaid tulevikuküsimusi. Kuna kirju postiga ei saadetud, siis neid toimetati edasi Juhtund. Ühel korral, kui ta läks viima piiskop Platoni kirja Konstantin Pätsile, sattus ta tunnistajaks Pätsi arreteerimisele. Kui Juhtund sellest piiskopile rääkis, jäi piiskop Platon vaikseks ja ta silmas läigatas pisar. Hiljem, 1919. aasta jaanuarikuus, kui Juhtund sai teada piiskopi surmast, püüdis ta teavitada tema vanemaid, kes elasid Pärnus. Kuna Pärnuga veel ühendust ei olnud ja seda oli võimalik teha ainult läbi sõjaväe, läks Juhtund Toompeale, et Konstantin Pätsi abiga saata telegramm Pärnusse. Päts ei olnud veel piiskopi surmast teadlik, kuuldes kurba uudist „*laskis*

²⁰⁴ Sinna taheti teha mereväelastele söökla.

²⁰⁵ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Armuandmise palve kindral von Kathenile, 10.10.1918.

*ta pea kätele lauale palvetamiseks... Kui ta jälle pea tõstis, siis kuivatas ta pisaraid!...*²⁰⁶
Sellest väikesest meenutusest võib aimata, et piiskop Platon oli Konstantin Pätsi ja tema mõttekaaslastega lähedastes suhetes.

1918. aasta novembris pöördus piiskop Platon Eesti Ajutise Valitsuse poole sooviga osaleda valitsuse istungitel, et arutada õigeusu kiriku tulevikku. Välisminister Jaan Poska vastas talle, et valitsuse istungid on kinnised, kuid usuküsimuste lahendamiseks toimuvad avalikud nõupidamised ametiasutuste juures, kuhu piiskop on kiriku esindajana oodatud.²⁰⁷ Kahjuks ei saanud piiskop oma märtrisurma tõttu aga nendest osa võtta ja edasine Eesti õigeusu kiriku korraldamine 1919. aastal toimus juba tema märtrisurma järel.

²⁰⁶ Aivar Sarapiku eraarhiiv. Johannes Juhtundi meenutus piiskop Platonist „Kui kaks suurt meest nutsid“, 21.10.1938.

²⁰⁷ Rohtmets, Priit. Riik ja usulised ühendused. Tallinn: Siseministeerium, 2018, lk 18.

4.4. Märtrisurm

1918. aasta novembrikuu keskpaigast alates ligi kaks nädalat viibis piiskop Platon ametiasjus Tallinnas. 20. novembril, mil avati Eesti Ajutine Maanõukogu ehk Maapäev, andis piiskop Eesti seaduslikele võimudele edasi soojad tervitused õigeusu koguduste poolt. Oma viimased kirikuteenistused pidas ta 17. ja 24. novembril Tallinna Issanda Muutmise kirikus suure rahvahulga osavõtul. Plaani oli võetud sõit Riiga ja sellega oli kiire, sest enne pühi oli vaja jälle Tallinnas tagasi olla. Sõiduks taotleti välisreisi dokument ja piiskop sõitis 28. novembril Tartusse, et sealt koheselt edasi Riiga reisida. Tartu rongijaama jõudes ja sealt hobustega Magasini tänavale sõites piiskop külmetus. Mõned päevad toimetas ta tõbisena ringi, kuid juba 1. detsembril pidi heitma haigena voodisse. Arst diagnoosis hispaania gripi. Piiskop ei tahtnud hästi voodis püsida ja haigus süvenes veelgi ning tekkis kopsupõletik. Haigus arenes nii ägedalt, et lähedastel oli tõeline hirm tema elu pärast. Siiski oli piiskopi organism piisavalt tugev ja nädal pärast voodirežiimil püsimist hakkas ilmema paranemise märke. Piiskop hakkas vähehaaval sööma ja kosuma. Esimesel võimalusel kutsus ta kokku piiskopkonna nõukogu liikmed, et arutada kirikuelu küsimusi. Haigus oli teda nii räsitud, et ta ei jõudnud alguses isegi kõvema häälega rääkida, oli väga kõhn ja kahvatu.²⁰⁸

Piiskoppi külastanud preester Laar on meenutanud, et külastades haiget esimest korda nägi ta, et piiskoppi vaevab miski. Haigusest nõrk piiskop jagas poolsosinal talle oma muret ja jutustas, kuidas Tartu „vanemad vennad“ temale etteheiteid tegid Eesti iseseisvuse toetamise pärast. Piiskop oli sellest silmnähtavalt löödud, tema sõnul tehti selle kohta isegi ametlik märkus „piiskopi süütegudega“ ja saadeti see Moskvasse.²⁰⁹

Jagades muljeid preester Konstantin Koklaga ja võttes kokku aastat, mis oli lõppemas, ei olnud piiskop Platon enda tehtud tööga piiskopkonnas sugugi rahul. Palju oli jäänud tegemata. Polnud õnnestunud kokku kutsuda täiskogu ega suudetud alustada kirjastusega Tallinnas. Puudusid ustavad ja tegusad inimesed, kes oleksid aidanud piiskopi plaane täide viia. Samuti valmistas piiskopile pahameelt, et tema üleskutse iseseisvusele ja protest Inglismaale ilmusid ajakirjanduses ilma tema loata. Saksa väed polnud veel lahkunud ja ajakirjanduses avaldatud materjal seadis piiskopi löögi alla.²¹⁰

²⁰⁸ Laar, Anton. Esimese piiskopi mälestuseks. – *Uus Elu*. nr. 2, 1919, lk 23.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ Kokla, Nikolai, ülempreester. Isiklikke mälestusi piiskopp Platonist. – *Usk ja Elu*, nr. 9, lk 140.

22. detsembriks 1918 olid enamlased Tartus ja juba 30. detsembril ilmus ajalehes "Edasi" dekreet: „*Kõik kirikud kinni, kõik avalikud usuavaldused keelatud*“. 31. detsembri ajalehes "Molot" oli avaldatud enamlaste käsk kõigil preestritel, pastoritel ja rabidel Eestimaa piirest 24 tunni jooksul lahkuda. Vaimulikud, kes kätte saadi, lubati armutult maha lasta.²¹¹ Piiskop kutsus kokku nõupidamise, kus olukorda arutati ja otsustati maalt mitte lahkuda, kuigi oli neid, kes seda tungivalt soovitasid. Kirikud otsustati hoida hetkel kinni ja ajutiselt peatati jumalateenistused.²¹²

2. jaanuaril 1919 kell 7 vangistati piiskop Platon jalutuskäigu ajal oma maja väravas. Koos temaga võeti kinni protodiakon Konstantin Dorin.²¹³

Arhiivis on säilinud kaks piiskop Platoni ülekuulamisprotokolli. Nende sisu on järgmine: "*Olen 49 a. vana. Trahvitud ei ole. Elan Magasini uul. Nr.1. Siia tulin Tallinnast 27 novembril 1918. a. Tahtsin Riiga sõita, kuid jäin haiguse pärast Tartusse. Alaline elukoht Tallinnas. Peale kopsupõletiku alles hakkas pisut väljas käima, tarvitan ravitsemist.*" Teise, 9. jaanuaril peetud ülekuulamise protokoll sisu on enam-vähem sama. Paberi all nurgas on leida piiskopi kohta käiv kohtuotsus: „*Komisjoni otsus: Piiskop Platon maha lasta. 14.1.19. Kull.*" Parteiarhiivis on säilinud ka piiskopi „süüdistus“ - *kaitseleidu organiseerimiseks tehtud suusõnaline ja kirjalik agitatsioon*.²¹⁴

Lühikese vangistuse ajal sunniti piiskop Platonit tegema raskeid töid, mida ta kristliku alandlikkusega ka tegi. Kaks päeva enne oma surma sai piiskop ühe valvuri käest juhuslikult teada, et teda ootab mahalaskmine. Ilma suurema ärevuseta kogus ta enda ümber vaimulikud kaasvangid ja palus neil, kes ellu jäävad, oma õnnistus õigeusu kogudustele edasi anda ning tema alustatud tööd jätkata.²¹⁵

14. jaanuaril 1919 hakati Krediidikassa keldris olevaid vange ükshaaval välja kutsuma. Esimesena läks piiskop Platon. Talle anti käsk riietuda, võtta kõik oma asjad ja minna välja. Enamlaste sõdur kiirustas teda nii, et keegi ei jõudnud temaga isegi hüvasti jätta. Pealtnägija ja hiljem tunnistajana ülekuulatud Liina Kaulin nägi, kuidas piiskop toodi alusriiete ja sokkide väel vangikambrist välja ning viidi keldrisse, kust hakkasid kostuma mütsud ja vali jutt. Piiskop Platon tapeti julmal viisil. Tema surnukehal oli seitse täägitorke- ja kolm kuulihaava rinnas.

²¹¹ Luhamets, Kristjan. *Massimõrv Tartu Krediidikassa keldris 14. jaanuaril 1919.a.* Tartu: Pauluse Raamatupood, 2015, lk 12.

²¹² Laar, Anton. Esimese piiskopi mälestuseks. – *Uus Elu*, nr. 2, 1919, lk 24.

²¹³ Luhamets, Kristjan. *Massimõrv Tartu Krediidikassa keldris 14. jaanuaril 1919.a.* lk 12.

²¹⁴ Mihkelson, Marko. Punane terror ja kirik Eestis 1918–1919. – *Looming*, 1992, lk 1549.

²¹⁵ Laar, Anton. Esimese piiskopi mälestuseks. – *Uus Elu*, nr. 2, 1919, lk 24.

Lisaks sellele oli peksmise tagajärjel mitu sinikat ja kuulihaav parema kulmu kohal. Tulistati silma, lask purustas kolju nii, et peaaegu valgus välja. Ekspertiisi läbi viinud arsti hinnangul oli piiskoppi enne hukkamist piinatud, kuna täägihaavad ei olnud sügavad ja särk oli eest verega koos.²¹⁶ Ühe pealtnägija sõnul olid piiskopi parema käe sõrmed ristimärgi tegemise asendis kangedunud.²¹⁷

²¹⁶ Laar, Anton. Esimese piiskopi mälestuseks. – *Uus Elu*, nr. 2, 1919, lk 25.

²¹⁷ Luhamets, Kristjan. *Massimõrv Tartu Krediidikassa keldris 14. jaanuaril 1919.a*, lk 33.

Kokkuvõte

Piiskop Platon jõudis piiskopina teenida kõigest aasta, enne kui ta enamlaste käe läbi Tartu Krediidikassa keldris 1919. aasta jaanuaris tapeti. Selle lühikese aja jooksul külastas piiskop Eestis kokku 74 kogudust, nendest 34 kogudust hobustel.²¹⁸ Lisaks jõudis piiskop käia Riias ja sealset kirikuelu ümber korraldades seda natuke turgutada.

Mõnda kogudust külastas piiskop mitmel korral. On kogudusi, mille külastamisest pole jäänud kirjalikku jälge. Osa neist kirikutest, mida piiskop külastas, on praeguseks hävinud, lõhutud või seisavad tühjana koguduse puudumise tõttu. Nõukogude aeg rasis raskelt Eesti õigeusku, eestlastest vaimulike puudumise tõttu suri välja ka õigeusu elu väljaspool suurlinnu. Peab tõdema, et kirikukroonikat talletavaid materjale aastast 1918 ei ole palju säilinud.

Selles töös on siiski ära toodud uusi, varem kirjastamata piiskop Platoni ja Riia piiskopkonna kohta käivaid materjale ja selle pinnalt on senisest paremini võimalik vaadata nii Riia piiskopkonna tegevust ja piiskopi suhteid okupatsioonivõimuga.

Riia piiskopkonna ajutise nõukogu protokollid annavad hea ülevaate piiskopkonna toimetustest ja annavad uusi vihjeid piiskopkonna materjale puudutavate otsingute jätkamiseks. Näitena nendest protokollidest võib tuua osunduse piiskop Platoni lähikondsete kohta. Uurides Rahvusrhiivis piiskop Platoni lähikondsete kohta käivat infot, leidis seal piiskopi poolt Venemaale läkitatud Konstantin Dorini raport reisist Venemaale. See on tähtis dokument, mis

²¹⁸ Järgnevalt on ära toodud kirikute loetelu, milliste puhul käesoleva magistr töö autoril õnnestus tuvastada, et piiskop Platon neid külastas: Tallinna Issanda Muutmise kirik, Tallinna Aleksander Nevski peakirik, Tallinna Püha Siimeoni ja Naisprohvet Hanna kirik, Tartu Jumalaema Uinumise kirik, Tartu Jüri Püha Suurmärter Georgi kirik, Tartu Püha Aleksander Nevski kirik, Võru Suurkannataja Ekaterina kirik, Valga Püha Nikolause kirik, Valga Püha Preestermärter Issidori kirik, Pärnu Issandamuutmise kirik, Pärnu Suurmärter Ekaterina kirik, Viljandi Ristija Johannese kirik, Riia Püha Aleksei kirik, Riia Jumalasünnitaja Kaitsmise kirik, Riia Jumalasünnitaja Rõõmukuulutamise kirik, Riia Kõikide Pühakute kirik, Riia Aleksander Nevski kirik, Riia Issanda Taevaminemise kirik, Alüksne Püha Kolmainu kirik, Tapa Ristija Johannese kirik, Rakvere Jumalaema Sündimise kirik, Lihula Püha Neeva Aleksandri kirik, Uue-Virtsu Kristuse Sündimise kirik, Kullamaa Püha Nikolause kirik, Angerja Issanda Taevaminemise kirik, Lelle Püha Kolmainu kirik, Jõhvi Issanda Ristimise kirik, Kavilda Püha Neeva-Aleksandri kirik, Lalsi Püha Nikolause kirik, Põltsamaa Pühavaimu kirik, Kikevere Jumalaema Uinumise kirik, Arussaare Issanda Taevaminemise kirik, Penuja Kõikide Pühakute kirik, Tuhalaane Jumalaema Uinumise kirik, Karksi-Nuia Püha Aleksei kirik, Helme-Tõrva Kristuse Sündimise kirik, Priipalu Püha Vassili Suure kirik, Rõngu Issanda Taevaminemise kirik, Rannu Issanda Jeruusalemma Minemise kirik, Kärša Kristuse Sündimise kirik, Räpina Püha Sakariase ja Elisabeti kirik, Timmo Issanda Taevaminemise kirik, Antsla-Kraavi Prohvet Eelija kirik, Kaika Püha Kolmainu kirik, Mõniste-Ritsiku Ristija Johannese kirik, Laanemetsa Peeter-Pauli kirik, Karula Jumalaema Kaitsmise kirik, Laatre Pühavaimu kirik, Ilmjärve Jumalailmumise kirik, Kastolatsi Neitsi Maarja Rõõmukuulutamise kirik, Prangli-Maaritsa Issandamuutmise kirik, Laiuse Jumalaema Sündimise kirik, Kärkna-Lähte Kõikide Pühakute kirik, Kaarepere Vaga Suzdali Eufimi ja Vaga Egiptuse Maria kirik, Mustvee Püha piiskop Nikolause kirik, Mustvee Püha Kolmainuse Ainuu kirik, Saare-Uhmardu Ristija Johannese kirik, Sindi Issanda Ristimise kirik ja Kuremäe naismunkla.

kirjeldab 1918. aasta Vaimuliku Konsistooriumi olukorda Novgorodis ja on heaks ajalooliseks illustratsiooniks nii kiriklikule kui poliitilisele olukorrale Venemaal. Dorin sattus Moskvasse ajal, mil Jekaterinburgis mõrvati Nikolai II pere ja Jaroslavlis suruti veriselt maha mäss. Neid sündmusi mainib ta ka oma raportis.

Meenutused koguduste külastustest on töös esitatud kirjeldav-analüütilises stiilis. Kahjuks ei leidnud käesoleva töö autor koguduste külastuste kohta sedavõrd palju materjali, kui ta lootis. Iga kogudus, mida piiskop külastas, sai osa piiskoplikust kirikuteenistusest, kuulas tema ja ta kaaslaste jutlusi, mis olid sellel ajal väga oodatud ja asjakohased. Ülemhingeekarjane jagas rahvale vaimulikku juhatust emakeeles, samuti rääkis ta hetkel käimasolevatest suurtest poliitilistest sündmustest ja muudatustest, mis mõjutasid nii riigi- kui kirikuelu Eestis. Sellest kõigest said õigeusu kogudused vaimulikku tröösti, indu kiriklikuks tööks ja lootust oodata paremaid aegu. Piiskop Platon pööras alati erilist tähelepanu koguduse juhatusele, nendega vestles ta alati eraldi ja palus toetada koguduse vaimulikku ning piiskopkonna nõukogu.

Kirjavahetus Saksa okupatsioonivõimudega annab aimu mahukast tööst, mida piiskopkond eesotsas oma piiskopiga tegi, et kaitsta kirikut võimu püüete eest endale allutada. Saksa võimudega suhtles ta alati korrektselt ja meelekindlalt. Ta seisis alati oma kiriku, vaimulike ja koguduste liikmete eest ning nõudis, et nende õigused oleksid võimu poolt järgitud. Saksa okupatsiooni lõpus oli valmis isegi piiskopi arreteerimiskäsk, kuid Saksa vägede taandumise tõttu jäi see täide viimata.²¹⁹

Huvitav oli ka tutvuda piiskopile saadetud Aleksander Kaelase kirjadega, mis heitsid valgust sellele, kui suur pingutus oli saada Eestisse oma piiskop ja veel enam, et see piiskop oleks eestlane. Eestlaste esindus Pühas Sinodis Moskvast oli heal tasemel ja ega tea, kas ilma sedavõrd aktiivse abimeheta kui Kaelas, oleks kogu asi üldse nii hästi lõppenud.

Piiskop Platoni elu ja tema töö on lahutamatult seotud Eesti riigi ning siinse õigeusu kiriku kujunemislooga. Ta jättis oma elu nii oma kristlike kui ka poliitiliste vaadete eest. Piiskop Platon on kahtlemata püha inimene ja Eesti sangar, kelle elu vajaks tutvustamist palju suuremal viisil, kui seda senini on tehtud.

Töö kirjutamise käigus tekkis autoril küsimus, kuidas piiskop oleks käitunud olukorras, kui õigeusu kirik Eestis alustas suhtlust Konstantinoopoli patriarhaadiga iseseisvuse saavutamiseks 1923. aastal. Kas ta oleks seda toetanud või mitte? Piiskopi ideed on selle otsuse langetamisel

²¹⁹ Vt kirja Ants Piibule töö lisades.

tähtsal kohal, tema oli ju meie kiriku iseseisvuse mõttesuuna üheks aluspanijaks. Mõeldes sellele meenub üks seik, kui piiskop Platon, õigemini siis veel alles preester Paul Kulbusch, külastas Petrogradis oma metropoliiti Benjamini. Ta soovis enne piiskopiks saamise sooviavalduse sisseandmist metropoliidilt õnnistust. Metropoliit õnnistaski Pauli ja pani talle kaela püha apostel Barnabase pühakuju. See kõik toimus Tšudovo kloostri, mungakongis, kus elas ja suri vangistatud püha patriarh Germogen. Õigeusu kirikus on pühakute hagiograafilise kirjanduse koostamisel kombeks mingisuguste sündmuste ja protsesside ettetähenduseks panna tähele eelnevaid märke ja sündmusi. Siin loos said huvitaval kombel kokku mitu asja. Mõlemad mehed said tulevikus märtriteks ja üks õnnistas teist. Kõik juhtus ruumis, kus leidis oma märtrisurma võõra rahva pealetungimise eest võidelnud püha patriarh Germogen. Tulevasele esimesele eestlasest märterpiiskopile pani metropoliit kaela püha apostel Barnabase pühakuju. Püha apostel Barnabase eluloost võime näha, et tema tee läks omal ajal lahku teise, püha esiapostli Paulusega oma sugulase, püha apostli 70-st Johannes Markuse pärast. Ja nii jätkasid apostlid usukuulutustööd, olles tülis, kuid kuulutades ühtesama Evangeeliumi. Nende puhul töusis sellest usukuulutustööst hoopis suurem kasu — Rõõmusõnumit sai kuulda ka Küpros. Apostlikes läkituses on näha ka seda, et hiljem nad leppisid. Ilus oli Jumala ettehoolduse plaan. Tundub, et eelmisel sajandil õigeusu maastikul aset leidnud sündmustel on apostlite looga sarnaseid motiive. Võib-olla on Eesti ja Vene kirikute keerulised suhted ka Jumala ettenägelik plaan õigeusu kasuks üleüldiselt.

Kasutatud kirjandus

Arhiiviallikad:

1. Aivar Sarapiku eraarhiiv
2. Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv
 - F 1655 – EAÕK sinod
 - F 1972 – EAÕK Saduküla kogudus
 - F 1923 – EAÕK Kaarepere kogudus
 - F 1941 – EAÕK Laatre kogudus
 - F 1952 – EAÕK Muhu-Hellamaa kogudus
 - F 1978 – EAÕK Tartu Aleksandri kogudus
 - F 1979 – EAÕK Tartu Uspenski kogudus

Kirjandus:

3. Aleksius II [Ridiger], Moskva ja kogu Venemaa patriarh, 1929–2008. *Õigeusk Eestimaal*. Tallinn: Revelex, 2009.
4. Erikson, Toomas. *Tartu Aleksandri(te) õigeusu kiriku ja koguduse ajalugu aastatel 1913–1940*. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö, 2014.
5. Hindov, Nikolai, 1897–1970. *Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon*. Tema elu ja tegevus. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskonna auhinnatöö, 1929. Asub Tartu Ülikooli raamatukogus. Käsikiri.
6. Luhamets, Kristjan. *Massimõrv Tartu Krediidikassa keldris 14. jaanuaril 1919.a*. Tartu: Pauluse Raamatupood, 2015.
7. Mihkelson, Marko. Punane terror ja kirik Eestis 1918–1919. – *Looming*, 11, 1992, lk 1549–1550.
8. Rebase, Vadim. *Piiskopmärter Platon Historiograafilis-bibliograafiline uurimus*. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö, 2016.

https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/52862/BA_Rebase2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Rimestad, Sebastian. *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt Am Main: Peter Lang, 2012.
10. Rohtmets, Priit. *Kirikuelu esimese maailmasõja ajal. – Esimene maailmasõda ja Eesti II*. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016, lk 190–299.
11. Rohtmets, Priit. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn. Siseministeerium, 2018.
12. Schvak, Toomas. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – *Mitut usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: õigeusu eri*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 40–86.
13. Schvak, Toomas. *Õigeusk. – Eesti kiriku- ja religioonilugu: õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018, lk 245–270.
14. Ülempreester Mattias(Madis) Palli, metropoliit Stefanus, Mart Laar, preester Andrei Sõtšov, ülempreester Aleksander Sarapik, Juta Kivimäe, ülempreester Andreas Pöld. *Eesti märter piiskop Platon. Konverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kirjastus, 2019.

Perioodika:

1. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku päevastik, 1994
2. Maaliit, 1918
3. Postimees, 1918
4. Tallinna Teataja, 1918
5. Usk ja Elu, 1917, 1933, 1936, 1979
6. Uus Elu, 1918, 1919, 1924, 1931

Eesti piiskopi protest väljamaale Saksa okkupatsiooni võimude tegewuse vastu.

1. oktobril uue kalendri järele saatis Eesti piiskop Platon Eesti välisesitajale Londonis, hra A. Piip'ule edasi andmiseks allseiswa protesti, oma allkirjaga ja ametipitseriga. Ärakirjad, sellest protestist on antud Eesti ajutise Walitsusele ja minister J. Tõnissonile. Samasisuline protest, natuke lühendatud kujul, sai ka kindral v. Katherile, 8. armee ülemjuhatajale, 2. okt. s. a. postiga ära saadetud. Protest, mis väljamaale saadetud, käib nii:

Wäga austatud hra A. Piip!

Pööran Teie, kui Õigeusu koguduse liikme poole Baltimaal, tungiwa palwega: alalseiswat teadet ja soowiawaldust meile sõbraliste riikide võimu esitajatele edasi anda.

Sest saadik, kui webruari kuul s. a. meie maa saksa sõjawägede poolt okkupeeritud sai, olen mina, oma hingedarjase kohut täites ja, kui Eestimaa piiskop, kelle juhatuse alla nüüd ajutiselt terwe Baltimaa õigeusu kirikud käiwad, ilma koha pealt lahkumata rahwa keskel elades, tahtmata kõige selle tunnistajaks olnud, mis rahwas wiimasel ajal läbi on elanud.

Ma ei wõi waikida sellest, mis oli ja on, sellepärast, et kõik, mis siin sünnib, awaldab rahwa hingelise tasakaalu ja tema moralilise seisukorra peale põrutawat ja kõige hukkawamat mõju.

Okkupatsioon sai toimepandud korra jalale seadmise nimel meie maal ja sai ühe osa elanikkude poolt selle tõttu enam vähem heasoowliselt vastu wõetud. Sest korra jalaleseadmise järele oli mitu korda töötatud rahwa soowide järele loomulikku elukorda sisse seada. Kuid kõige lähemal ajal selle, järele hakkasid germanlased, korra jalale seadmise alal, ennast weel otsustawamalt ja julgemalt ülewalpidama, kui ärawõitjad ja peremehed, igal pool selget tendenzioni awaldades, et nad on tulnud jäädawalt. Kõige waljumate abinõudega hakati igasuguseid rahwa isetegewuse tundemärkisid mahasuruma. Ühes sellega, ilma kellegi poolt palumata, hakati sõjaseisukorra kaitse all Saksamaa asutusi ja korda sisseseadma, niihästi walitsus, kui ka koolid ja kõik saksakeeles, kohalisi keelesi waewalt sallides ja wenekeelt pea hoopis wäljaajades, olgugi, et ka wenelasi siia mitte wähe ei jäänud. Kui mitte just kindlasti awalikult, siis ometi muidu igal pool anti wastuwaidlemata tunda, et maa peab olema ja saab tingimata Saksamaaks. Siiski Balti saksa ajakirjandus pasundas sellest ilmwäsimata. Ka wäga kõrgete isikute kõnedes said järgmised laused lubatud: „mis saksa kotkas on kord oma küüniste waele wõtnud, seda tema enam kergesti wälja ei lase!” Kõige selle politika krooniks oli kewadel 1918 a. 12. aprilli „akt” Riias, kus ilma wähema tagasihoidmiseta sai katse tehtud rahwa tahtmist iszeneerida selles mõttes, nagu soowiks kohaline rahwas oma maad Saksamaaga ühendada. Kui ausasti seal asju aeti, on muu seas sellest näha, et seal kõneldi ka waimuliku seisuse nimel, kuna aga enam kui 200 Baltimaa õigeusu kirikute waimulikud sellest kõigewähemat osa ei wõtnud. Tartu ülikooli

nimel kõnelesiwad ainult üksikud isikud, mispärast ülikooli Nõukogu ametlikult oma nime kurjasti tarvitamise wastu protesteeris.

Et kohaline rahwas oma pahameelt katsete üle – maad kõiksuguste koksude abil anekteerida – ei warja, kas wallawanemate sorteerimise abil, keda nüüd ei walita, waid sakste poolt nimetatakse; kas walgete lehtede peal allkirjade korjamise abil, ei tea, mis otstarbeks; kas sellekohaste agiteerimise koosolekute abil, - siis on ka selle eest kõiksugused surweabinõud käsile wõetud : waba sõna tarvitamiseks, nii ka posti ühendustes ja liikumise wõimalustes, mis kuni hirwitamiseni ulatawad. Kuid iseäranis raskes seisukorras on maa paremad ja edumeelsed pojad: neilt wõetakse kohad, wabad elukutsed on kitsendatud, on käimas wangistused ilma mingisuguste asjaliste põhjusteta, ainult kahtluse põhjal ja wõimaluse eest. Et pilti täiendada, tuletame meelde weel toiduainete ja muude elutarwituste sunniwõtmisi, kus tihti wiimane ärawõetakse ja ennekuulmata elukallidus kätte jõuab, olgugi, et kõigele sellele püütakse wabatahtlise annetuse kuju anda – wabastajate sakslaste kasuks. – Ei pane me silmi kinni neil päiwil maal alganud nõnda nimetud omakaitse korralduse peale, kus sõjariistu saab wäljaantud ei mitte üleüldise truudele ja ustawatele inimestele, waid selle järele, kui suur nende kaastundmus sakslaste ja baltlaste wastu on, mille läbi, ausate inimeste äratundmist mööda, kindlasti kodusõja seemneid saab külwatud. – Nii saab meile siis selgeks, missugune õhkkond on wiimasel ajal Baltimaal olemas. Ta on weel raskemaks läinud selle läbi, et wiimase ajani on meelega unustusesse jäetud juba tegewuses olnud Eestimaa seadusline wõim – maapäewa esimees ja Eesti rahwa esitaja K. J. Päts sai iseäralise tagakiusamise osaliseks ja pandi wangilaagrisse. – Kõige selle wale, pettuse ja wägiwalla süsteemi hukkaw mõju rahwa peale on wastuwaidlemata. Kuid selle mäda aluse peale ähwardatakse rahwa saatust paljudeks aastateks seada. Kui hingekarjane, pean omaks kohuseks protesteerida meie juurde sissetoodud waimlise taudi ja kõlwatuse wastu.

Kui kohaline õigeusu kiriki piiskop ja kõige meie maa õigeusulise rahwa esitaja, pean kohuseks oma häält tõsta ka kõige selle wastu, mis ilma põhjuseta ja ülekohtuselt meie õigeusulised kannatame sakslaste tulekust saadik ja iseäranis sest saadik, kui baltlaste wõim tõusma hakkas.

Ilma mingi tarwitusega said Riias ärawõetud ja luteriusu kirikuteks ümbertehtud kaks õigeusu peakirikut, uus, - minu katedral kirik ja wana, mis nüüd Eesti õigeusu kihelkonna päralt on. Ma ei räägi mitmetest kirikutest Riias ja ka mujal, kus muuusulised oma jumalateenistust peawad, sellega meie lepime kokku. Kuid peakirikud on ümberehitatud, ümbertehtud, nähtawas lootuses – altiseks. Siis on paljudel kirikutel ja kogudustel ärawõetud maad, majad, keeduwilja aiad. Mõnes kohas on nad wägise rendile antud ja rent maksetakse kommandanturidesse. Edasi, - Wiljandi kreisis ja Saaremaal on terwelt, aga mujal osaliselt, ilma mingi küsimiseta, ainsa käsu põhjal, enamlaste waimus, ära rekwireeritud õigeusus kirikukoolide päralt olewad majad ühes inwentariga. Teistes kohtades on nende koolide tegewus kunstliselt halwatud ja pääle mõne üksiku, ei anta luba nende awamiseks, isegi wäljakuulutatud seaduse põhjal, neid koolisi aga oli piiskopkonnas kuni 450. Kõik rahwaharidus on kui meelega pastorite kätte antud, kes inspektoriteks on tehtud ja nüüd on nende all ka õigeusu kihelkonnad, keda enam kui 200 on.

Wist wähe tahetakse seda uskuda, et Tartu ülikooli linnas, walitsuse kesk- ja algkoolides esialgu sugugi usuõpetust õigeusuliste jaoks ei olnud sisseseatud, olgugi, et selles linnas 3 õigeusu kihelkonda on, 5 ametisolewa preestriga ja ajutiselt piiskop elab. – Suure waewaga saadi niikaugale, et wäljas pool tundide aega saab õigeusuliste usuõpetust anda, waewalt salliwatel tingimustel ja ilma mingi tasuta usuõpetajatele, olgugi et kõikide usutunnistuste laste käest kooliasutuste poolt ühesugune maks sisse wõetakse.

Kas rääkida raskustest minu poolt kirikuteenrite kohale määramise juures? Mõned ei saa kuude kaupa luba kohale sõita (Hiiumaale), teised, kes dokumentidega ja lubadega koha peale sõidawad, ei saa oma ameti kohuste täitmisele lubatud (Liiwimaal); olid isegi nõudmised, et preestrid peawad kommandantide ehk armee ülemkomando poolt nimetatud saama. Ma panin neile ette niisugusel korral preestrid enda poolt ka ametisse pühitseda. Peale selle on mul terwe rida preestrite tagakiusamisi, wäljasaatmisi ja wangistusi. Üks preester, kohaline elanik, sai temale wõerale Wenemaale selle eest wäljasaadetud, et ta ei teadnud, kus on Wenemaale ewakueeritud kirikukellad ja kapitalid (Saaremaalt)); teine – 1912 ja 1915 a. peetud kõnede eest (Pärnumaalt) 2); kaks preestrit on wangistatud ja sõjalaagrisse saadetud, nagu mulle öeldi, saksawastase meeolelu pärast (Tartumaalt) 3); üks on wangistatud ja istub kindluses, teadmata, mis eest (Hiiumaalt) 4). Oli walmis ka minu wangiwõtmise käsk, aga jäi allakirjutamata.

Ma ei wõi kiidelda, et ma isikliselt ülepea mingisugust kaastegewust oma ametikohuste täitmises uute wõimude poolt oleks leidnud. Kui ma juuni kuul, mulle Tallinnas saksawõimude poolt wäljaantud lubadega Riiga sõitsin, siis tehti mulle seal ettepanek wiibimata tagasi Tallinna sõita, kus juures ähwardati, et ma saan tapiga wäljasaadetud. Ainult minu kindel teadaanne, et Riias 9 kuud pole piiskoppi olnud ja mul seal tööd palju, mispärast ma enne mulle antud tämini mitte wälja ei sõida – suutis mind wäljasaatmisest päästa. Juuli kuul aga ei antud mulle ülepea enam lubasid raudteega sõita, öeldes, ma olla „küllalt sõitnud”. Mulle enne 6 kuu peale Eestimaa jaoks antud alaline sõiduluba wõeti minu käest selleks, et tähendatud õigust ka Liiwimaa peale laiendada, aga pärast ei antud esimest tagasi, ega ka teist wälja. – Ja sellepärast pidin mina juba määratud 35 kiriku wisitatsioonid ainult hobustega läbisõitma, tihti raudtee liini mööda, mis mulle kinni pandi.

Ei wõi ma waikida ka sellest, et mulle wõimalust ei anta Wenemaale ewakueeritud piiskopkonna asutuste asemele (Konsistorium, koolide Nõukogu j. t.), keda sealt tagasi tuua wõimata, uusi asutada, sest mai kuust kuni oktoobrini on ilma wastuseta jäetud minu mitmekordsed palwed mulle luba anda piiskopkonna koguduse esitajaid kokku koguda, et seaduse järele piiskopkonna asutusi uues kokkuseades luua.

Lõpuks ei wõi ma tähelepanemata jätta üht iseäranis iseloomulist ja imelikku joont teutoonlaste tegewuses, nimelt ristimärgi tagakiusamist. Aprilli algusel wõtsid nad kisaga 4 arulise risti Tartu ülikooli sissemineku kohalt maha ja wisasid pööningule. Sellesama kuu lõpul oli neil tarwis nende arwamise järele üleliigsed arud 8-aruliste Riia peakiriku kupli otsas olewate ristide küljest mahasaagida.

Kõwa metall ei annud tööriistadele järele, siis toodi elektri puurid ja saed wälja, millede kiunumine just õigeusu kannatuse nädalal üle terwe Riia kostis, kõiki elanikke pahandades, usu wahe peale waatamata.

Niisugune on see kirikuelu ja ühes sellega ka poliitilise elu õhkkond, kuhu meie maa on langenud okkupatsiooni ajast saadik. Tegewuse süsteem, millest läbi käib wale, silmakirjalikkus, pettus ja wägiwald, awaldab rahwa peale kõige hukkawamat mõju, - rõhumise edasikestmine aga awaldab päris luupainajalikku tunnet. rahwas ei taha uskuda, et see kõik oleks Europa tsiwilisatsiooni wiimane sõna ja iseäranis, et see endale niisuguste alatute ja häbiwäärt abinõudega teed peab tasandama. Rahwas protesteerib, protesteerin ka mina selle wale, pettuse ja wägiwalla woolu wastu ja kõige teutoonlaste surwe wastu. meie igatseme waba isetegewust omaks edenemiseks rahwa südames olewate paremate aadete järele, meie läheme Europa kulturale wastu, kuid mitte niisugusele, waid mis wabadust armastaw, täis õigust, tõelikkust ja walgust on. Meie teame, et paljud maailma kulturarahwad on niisuguse tsiwilisatsiooni wilja maitanud, selle kõrgemas ilu ja tugewuse astmes. Meie waim tungib neile wastu ja kõike wiisi pöörab ennast ära meile toodud kurikawalast teutoonlaste ja baltlaste politikast.

Iseäranis, kui õigeusu kiriku esitaja Baltimaal, palun ja nõuan kindlustust ja wõimalust meie kirikuelu waba korralduseks ja edenemiseks kõrgete usuwabaduse põhjusemõtete ja meile ammu antud kiriku kanoniliste seaduste järele.

Tartu linnas, 18./IX. – 1./X. 1918 aastal.

Eesti piiskop Platon,

Riia ja Miitawi piiskopi kohustetäitja.

Summary

This master's thesis describes the biography of Hieromartyr Platon, Bishop of Tallinn.

Figuratively, the time of clerical service of Hieromartyr Platon can be divided into three periods: studies in Riga and St. Petersburg (1880-1893); serving as a priest in the Russian capital (1894-1917) and serving as Estonian bishop in 1918. The latter was short, lasting only one year and culminated with his death as a martyr in the basement of Tartu Credit Union.

This master's thesis seeks to describe Hieromartyr Platon's life in 1918. The beginning of the thesis consists of a historical preface, which describes the general situation of the Orthodoxy before 1918, more precisely just before the arrival of the Estonian bishop in Estonia. The historical preface focuses on describing the difficulties of receiving a bishop to Estonia.

Various materials have been published about Martyr Bishop Platon, but only few scholars of his time have originally or authentically written about him. Among them, the Archpriest Anton Laar, the Tartu University student (later the Archpriest) Nikolai Hindov and the Archpriest Konstantin Kokla are highlighted. Among Russian researchers, the name of the hieromonk Nestor (Kumõš) could be mentioned. The content of this thesis is also supported by materials originating from these authors.

Following the preface, the paper describes Bishop Platon's arrival in Tallinn and his ordination. Chronologically, attempts have been made to note his ventures and movements in the territories of the Riga diocese.

The master's thesis also points out new primary sources that have not been described anywhere so far. The new materials were obtained from the private archives of Archpriest Aleksander Sarapik. New documents include: Correspondence of Bishop Platon with Alexander Kaelas, meeting protocols of the Temporary Diocesan Council of Riga, memoirs of congregations on the visits of Bishop Platon and correspondence of the Diocesan Council with the German occupation authorities.

The letters of Aleksander Kaelas mentioned in the work shed light on how great an effort it was to get Bishop Platon to Estonia and even more, to have a bishop of Estonian nationality. There are a total of thirteen such letters in Aleksander Sarapik's private archives. He was an important key figure in the exchange of information between the Holy Synod of the Russian Orthodox Church and the Estonian representatives. In these letters to Protopresbyter Paul Kulbusch, Alexander Kaelas described the situation regarding the ordination of the bishop. In later letters, he communicated with the already ordained Bishop Platon and shared important information

for organizing Estonian church life. The representation of Estonians in the Holy Synod in Moscow was at a good level and it is not known whether the whole situation would have had there not been for an active helper like Alexander Kaelas. Unfortunately, only his letters have survived, as Bishop Platon's letters to Aleksander Kaelas could not be found.

The protocols of the Provisional Diocese of Riga provide a good overview of the proceedings of the Provisional Council of the Diocese. Due to movement restrictions during the German occupation in 1918, Tartu was the center of Estonian Orthodoxy where all sittings took place. The meeting place was the Cathedral of the Dormition of the Mother of God in Tartu.

Protocols provide new directions for the development of searches. An example of these protocols is the reference of people then, who were close to Bishop Platon. In addition, when examining information about such individuals in the National Archives, a report written by Konstantin Dorin, who had been sent to Russia by the bishop, was found. This is an important document in itself, because it describes the situation of the Riga Consistory of 1918 in Novgorod and is a good historical illustration of both the ecclesiastical and political situation in Russia. Dorin visited Moscow at the time of the assassination of Nikolai II and his family in Yekaterinburg, as well as during the bloody repression of the uprising in Yaroslavl. These events are also mentioned in his report.

Memories of church visits are written in a descriptive style. Visits to Bishop Platon's congregations could be the subject of independent research, if more memoirs were to be found. Unfortunately, the author of this work did not find more material about the visits of the congregations than is mentioned in this work. Every congregation the bishop visited hosted episcopal church services and sermons delivered by him and his companions, which were very welcome and relevant at the time. The bishop gave the people spiritual guidance in their mother tongue, which was a novelty at the time. He also spoke about the major political events and changes currently taking place that affected both state and church life in Estonia. From all this, Orthodox churches received spiritual consolation, zeal for church work, and hope to wait for better times. Bishop Platon always paid special attention to the members of the church board, he always spoke to them separately and asked to support the congregation clergy and the diocesan council.

Correspondence with the German occupation authorities gives illustrates how extensive work of the diocese, led by its bishop, protected the church from attempts by the authorities to subdue it. Bishop Platon always communicated resolutely, but correctly with the German authorities and always stood up for his church, the clergy and the members of the congregations, and demanded

that their rights be respected by the authorities. The letters show an increase in tensions throughout the correspondence until the departure of the German troops from Estonia. This shows the amount of pressure that the church experienced during that time. The buildings and lands belonging to the church were arbitrarily taken over. The situation of the clergy was also difficult, as cases of their imprisonment and deportation were reported

At the end of the German occupation, even the bishop's arrest warrant was ready, but due to the departure of German troops, it was not carried out.

The life of Bishop Platon and his work are inseparable from the history of the formation of the state and the Orthodox Church in Estonia. He gave up his life for both his Christian and political views. Bishop Martyr Platon is undoubtedly a holy man and an Estonian hero, whose life needs to be introduced in a much more comprehensive and larger manner than it has been done so far.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Vadim Rebase,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Piiskop Platoni teenistus Eestis 1918. aastal alates tema pühitsemisest kuni märtrisurmani

mille juhendaja on Dr Priit Rohtmets

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Vadim Rebase
30.04.2021

